

NEOLİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARIN KATI ATIK YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: ESKİŞEHİR TEPEBAŞI BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Vugar ASGAROV

Eskişehir 2024

NEOLİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARIN KATI ATIK YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ:
ESKİŞEHİR TEPEBAŞI BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Vugar ASGAROV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Havva Ezgi DOĞRU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2024

*Hayatımın her aşamasında bana ilham veren ve destek olan
tüm kadınlara en derin şükranlarımla...*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

Vugar ASGAROV'un "Neoliberal Ekonomi Politikaların Katı Atık Yönetimi Üzerindeki Etkisi: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Örneği" başlıklı tezi .././2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Sosyoloji Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	: Dr. Öğr. Üyesi Havva Ezgi Doğru	
Üye	:	
Üye	:	

..... Enstitü Müdürü

ÖZET

Neoliberal Ekonomi Politikaların Katı Atık Yönetimi Üzerindeki Etkisi:

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Örneği

Vugar ASGAROV

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Havva Ezgi DOĞRU

Bu çalışma, katı atık ve katı atık yönetiminin tarihsel dönüşümünü ve gelişiminde ekonomi politikaların, bilhassa neoliberal ekonomi politikaların etkisini ele alarak, bu etkinin Eskişehir ve Tepebaşı üzerindeki yansımaları araştırmayı amaçlamaktadır. 20. yüzyıl boyunca katı atıkların çevresel ve toplumsal etkileri, çevreci hareketlerin ortaya çıkmasına ve devletlerin çevre politikalarını güçlendirmesine yol açmıştır. Çalışma, 1980'ler sonrasında devletlerdeki katı atık yönetiminin büyük ölçüde hukuki gerekçelerle neoliberal ekonomi politikalarının etkisi altına girdiğini ve bu politikaların sonucunda belediyelerde sunulan bir hizmet olan katı atık yönetiminin, özel sektörün yatırım alanına dönüştürüldüğünü vurgulamaktadır. Katı atık yönetiminde sermaye egemenliğinin etkisinin hissedildiği devletlerden biri de Türkiye'dir. Bu bağlamda, çalışmada Türkiye'nin Eskişehir ili ve Eskişehir'e bağlı Tepebaşı ilçesinin katı atık yönetimi incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, Eskişehir ve Tepebaşı'nın katı atık yönetiminden sorumlu personellerle amaçlı örneklem üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, Eskişehir ve Tepebaşı'nın katı atık yönetim süreçlerini kapitalistleştirerek özel sektöre hukuki anlaşmalar aracılığıyla devredip kar kazanmasını sağladığını, belediyelerin ise bu süreçlerin büyük oranda bürokratik kısmıyla ilgilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi neoliberal ekonomi politikalarını temsil eden uluslararası kuruluşların Eskişehir ve Tepebaşı'nın katı atık yönetim süreçlerini özel sektöre devretmesinde önemli role sahip oldukları da saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katı atık, katı atık yönetimi, neoliberal ekonomi politikaları, Türkiye, Eskişehir, Tepebaşı.

ABSTRACT

The Impact of Neoliberal Economic Policies on Solid Waste Management:

Eskişehir Tepebaşı Municipality Examples

Vugar ASGAROV

Department of Sociology

Anadolu University, Postgraduate Education Institute , July 2024

Supervisor: Asst. Prof. Havva Ezgi DOGRU

This study aims to investigate the historical development of solid waste and solid waste management, with a focus on the impact of economic policies, particularly neoliberal economic policies, and their reflection on Eskişehir and Tepebaşı. Throughout the 20th century, the environmental and social impacts of solid waste have led to the emergence of environmental movements and the strengthening of environmental policies by governments. The study emphasizes that, since the late 1980s, solid waste management in many states has been significantly influenced by neoliberal economic policies for legal reasons, transforming solid waste management—a service traditionally provided by municipalities—into an investment area for capital. Turkey is one of the states where the influence of capital dominance in solid waste management is evident. In this context, the study examines the solid waste management of Eskişehir province and its district Tepebaşı in Turkey. Using qualitative research methods, in-depth interviews were conducted with personnel responsible for solid waste management in Eskişehir and Tepebaşı through purposive sampling. The findings indicate that Eskişehir and Tepebaşı transfer their solid waste management processes to the private sector through legal agreements to generate profit, while municipalities predominantly handle the bureaucratic aspects of these processes. Moreover, it has been determined that international organizations representing neoliberal economic policies, such as the International Monetary Fund, the World Bank, and the World Trade Organization, play a significant role in the privatization of solid waste management processes in Eskişehir and Tepebaşı.

Keywords: Solid waste, solid waste management, neoliberal economic policies, Turkey, Eskişehir, Tepebaşı.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, yaklaşık iki yıl süren yoğun bir emek ve özverinin ürünüdür. Başlığın nihai amacına ulaşmadan önce, bu iki yıllık deneyim sürecinden elde ettiğim tecrübeyi kısa bir şekilde paylaşmak istiyorum. Bu süreçte varoluşumuzun temel amaçlarından biri olarak gördüğüm mücadele eylemini tüm varlığında hissetmiş olmam en büyük tecrübem olmuştur. Zaman zaman karşılaştığım zorluklar ve yorgunluklar, seçmiş olduğum alanın derinliğine olan ilgim ve çalışmaya olan tutkum sayesinde aşılmıştır. Bu tutku, beni her zaman çalışma masasına geri döndüren güçlü motivasyon kaynaklarından biri olmuştur. Çalışmamın sonlanmasında bu tutkuyla birlikte, motivasyonumu artıran insanların da büyük bir katkısı olduğunu belirtmek isterim.

Hayatımın her aşamasında olduğu gibi, çalışma sürecimde de beni maddi ve manevi olarak desteklemekten asla vazgeçmeyen ve sürekli motivasyon kaynağım olan aileme derin minnet duygularımı ifade etmek istiyorum. Her zorluk anımda yanımda olan anneme, ablama, teyzeme ve babama sonsuz şükranlarımı sunarım. Bu meşakkatli yolculukta verdikleri hayat tavsiyeleri ve duygusal destekleriyle hep yanımda oldular. Arzularıma ve hedeflerime duydukları saygı, beni bu noktaya taşıyan en önemli güçlerden biri oldu ve onlarla her zaman gurur duyduğumu belirtmekten mutluluk duyuyorum.

Tezimin her aşamasında büyük bir titizlikle yanımda olan, motivasyonumun düştüğü anlarda bana daima destek veren, yılmadan yaptığı düzeltmeler ve eleştiriler sayesinde yazı yazma, tartışma ve eleştirel okuma becerilerimi geliştiren danışman hocam Havva Ezgi DOĞRU'ya derin şükranlarımı sunuyorum. Ortaya koyduğum bu çalışmanın, idealimdeki teze uygun bir şekilde tasarlanmasında büyük katkıları olduğunu, sunduğu destek, tavsiye ve önerilerle beni hiçbir zaman yalnız bırakmadığını belirtmeyi ve kendisine en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Tez sürecinde bana duygusal destek vermekten usanmayan ve hep yanımda olan arkadaşım Lana KVELADZE'ye de teşekkürü bir borç biliyorum. Tez konusuna yönelik tavsiyeleriyle, umutsuz olduğum zamanlardaki motive ve destekleyici konuşmalarıyla çalışmamdan kopmamı engellediği için en içten dileklerimi ve şükranlarımı kendisine sunmak isterim. Ayrıca, tez süresi boyunca çalışmama ilgi duyan ve desteklerini esirgemeyen Nino GOGIA'ya da teşekkür etmek isterim.

Çalışma süresi boyunca manevi yardımlarıyla çalışma motivasyonumu yükselten, tezime önemli katkılar sunan ve destekleyici konuşmalarıyla beni tezime bağlamaya çalışan değerli arkadaşım Umut Berk KARAASLAN'a bu süreci benimle birlikte takip ederek, zor

zamanlarda yanımda olduğu ve bunu her zaman hissettirdiği için en derin teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tez yazım sürecinde beni zorlayan en önemli unsurlardan biri akademik Türkçe olmuştur. Bu konuda bana yılmadan destek olan ve tezimi benim kadar okuyan değerli arkadaşım Fatma Kübra KAYA'ya da teşekkürü borç bilirim. Gerek dilbilgisi hatalarını düzelterek gerekse de önerileriyle beni yeni kaynaklara yönelterek çalışmama büyük katkılarda bulunduğunu belirtmek isterim.

Değerli eleştirileriyle tezimi geliştirmemde yardımcı oldukları için değerli jüri hocalarım Erhan AKARÇAY ve Fatih Çağatay CENGİZ'e en derin teşekkürlerimi sunmak isterim.

Son olarak, büyük bir uğraş sonucu ortaya koymuş olduğum bu çalışmanın ileri çalışmalara ışık tutmasını en içten dileğimle umut ediyorum.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Vugar ASGAROV

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Katı atık yatırım projeleri, milyon TL (1991-1999)	62
Tablo 2. EBB'nin 1930'lu yıllardan günümüze katı atık yönetimi	108
Tablo 3. ETİB'in 1990'lı yıllardan günümüze katı atık yönetimi	108

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Katı atık yönetiminde ihaleler (1998)	63
Şekil 2. Katı atık yönetiminde ihaleler (1999)	64

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa

Grafik 1. Türkiye'nin 2000-2020 yıllar aralığındaki atık ithalat oranları	80
Grafik 2. Yıllara göre Avrupa'dan Türkiye'ye plastik atık ithalatı	80
Grafik 3. AB'nin atık ihracat ettiği ülkeler	83
Grafik 4. Ülkelerin geri dönüşüm oranları (2021)	85
Grafik 5. EBB'nin ambalaj ve tehlikesiz atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı 2012-2022	104

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
ANAP	: Anavatan Partisi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AYEP	: Atık Yönetimi Eylem Planı
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BSB	: Bağımsız Sosyal Bilimciler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DB	: Dünya Bankası
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBB	: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi
ERM	: Environmental Resources Management
ETİB	: Eskişehir Tepebaşı İlçe Belediyesi
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	: Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması
GAP	: Güney-Doğu Anadolu Projesi
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GEF	: Global Environmental Facility
HABİTAT II	: İkinci Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimi Programı
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme

IMF	: Uluslararası Para Fonu
METAP	: Akdeniz Çevre Teknik Yardım Programı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGT	: Tugal Çevre Teknolojisi
TL	: Türk Lirası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UÇEP	: Uluslararası Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
US	: Ulusal Strateji
YİD	: Yap-İşlet-Devret

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Sorun.....	3
1.2. Amaç	3
1.3. Önem.....	4
1.4. Sınırlılıklar	4
1.5. Araştırmanın Modeli.....	5
1.6. Çalışma Grubu.....	6
1.7. Verilerin Toplanması	7
1.8. Verilerin Analizi	7
1.9. Geçerlik ve Güvenirlik	8
2. KATI ATIK VE KATI ATIK YÖNETİMİ	9
2.1. Atık, Katı Atık ve Yönetimi	9
2.1.1. Katı Atık Yönetimi	11
2.2. Tarihsel Süreçte Katı Atık Yönetimi	14
2.2.1. Eski Çağlarda Katı Atık Yönetimi	14
2.2.2. Ortaçağda Katı Atık Yönetimi.....	16
2.2.3. Sanayi Devrimi Öncesi Toplumlarda Katı Atık Yönetimi	17

2.2.4.	Sanayi Devrimi ve Katı Atık Yönetimi.....	18
2.2.5.	Kapitalizmin Planlı Döneminde Katı Atık Yönetimi	24
2.2.6.	Katı Atık Yönetiminin Neoliberalleştirilmesi	32
3.	TÜRKİYE’DE KATI ATIK YÖNETİMİNİN TARİHİ	41
3.1.	1930-1950’li Yıllarda Türkiye’nin Ekonomi Politikği ve Katı Atık Yönetimi	41
3.2.	Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye’nin Ekonomi-Politikği ve Katı Atık Yönetimi	47
3.3.	Neoliberal Dönemde Türkiye’nin Ekonomi Politikği ve Katı Atık Yönetimi	53
3.4.	Düzenleyici Neoliberal Dönemde Türkiye’nin Ekonomi Politikği ve Katı Atık Yönetimi	67
3.5.	Düzenleyici Neoliberalizmin Katı Atık Krizi	76
4.	BULGULAR VE TARTIŞMA.....	87
4.1.	1930’lardan Düzenleyici Neoliberal Döneme Kadar Eskişehir’in Katı Atık Yönetimi	88
4.2.	Düzenleyici Neoliberal Dönemde EBB ve ETİB’in Katı Atık Yönetimi.....	93
4.3.	2010’lar ve Sonrası Gelişmeler: Katı Atık Yönetiminde Sermaye Egemenliğı ve Düzenleyici Neoliberalizm	98
4.4.	Sonuç.....	107
5.	SONUÇ.....	110
	KAYNAKÇA	114

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Atık, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir ve oluşumları insanların tüketim alışkanlıklarıyla doğrudan bağlantılıdır. Atıkların çevreye ve toplum sağlığına zararları anlaşıldıktan sonra, bu atıkların bertaraf edilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanması süreci başlamıştır. Bu süreç, katı atık yönetiminin tarihsel açıdan farklı evrelerden geçtiğini göstermektedir. Bununla birlikte, katı atıkların ekolojik bir krize yol açtığı ve bu krizin devletler tarafından gündeme getirilmesi, nispeten yeni bir gelişmedir. Keynesyen dönemde, toplumsal refah ve ekonomik büyüme amacıyla devletler ve özel şirketler tarafından uygulanan politikalar, ekolojik krizin belirgin hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum, çevreci toplumsal hareketlerin doğmasına ve bu hareketlerin devletler üzerinde baskı oluşturarak ekolojik krizle mücadeleye yönelmesine yol açmıştır. 1960'ların sonları ve 1970'lerden itibaren, yerel, ulusal ve küresel düzeyde çevre politikaları yürürlüğe girmiş ve uluslararası çevre konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Çevreci toplumsal hareketler, katı atık yönetiminin istikrarlı bir yapıya kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Katı atık yönetiminin bu istikrarı kazanmasında bir diğer önemli etken, 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarıdır. Neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla birlikte, katı atık yönetiminin çerçevesi büyük ölçüde neoliberalizme göre şekillenmiştir. Tüm bu bilgilerle birlikte belirtilmelidir ki bu çalışmada, antik çağlardan günümüze kadar katı atığın ve katı atık yönetiminin gelişimi ve dönüşümü ele alınmakta; 20. yüzyılın sonlarında küresel ekonomi politikalarında güçlü bir karar verici konumunda olan neoliberal ekonomi politikalarının katı atık yönetimi üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışma katı atık ve yönetiminin tarihsel dönüşümünü dünya genelinde, Türkiye genelinde ve Eskişehir ile Tepebaşı Belediyeleri özelinde Ekolojik Marksist bir bakış açısıyla incelemektedir. Dolayısıyla, çalışmanın bölümleri hakkında kısa bilgileri aktarmadan önce, Ekolojik Marksizmin özet niteliğinde genel bir tablosunu çizmek yararlı olacaktır.

Ekolojik Marksizm, ekoloji ile marksizm arasında bağlantı kurmaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu perspektif, ekolojik krizleri anlamakta, krizlerin oluşmasına neden olan çelişkileri saptamakta ve önemli kavram setleri sunmaktadır (Çoban, 2021, s. 2). Ekolojik Marksizm'e göre, ekolojik krizin temel nedeni kapitalist üretim tarzıdır. Daha açık bir ifadeyle, ekolojiyi Marksizmle bağdaştıran önemli bir nokta, kapitalist üretim sisteminin doğayı istismar etmesidir. Marx'a göre (2017, s. 20), toplumsal üretim ve gelişim sürecinde en önemli rolü oynayan faktör, emek ile birlikte tüm zenginliklerin kaynağı olan doğadır. Tarih boyunca çeşitli üretim tarzları, zorunlu ve doğal olarak doğayla etkileşim içinde bulunmuştur. Bu üretim

tarzlarının bazıları doğayla uyumlu şekilde gelişimini sürdürürken, bazıları doğaya karşı üstünlük sağlayarak onu doğrudan sömürmeyi amaçlamıştır. Kapitalist üretim tarzı, doğayı sömürenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Ekolojik Marksizm, kapitalist üretim tarzının üretim süreçlerinde emeği ve doğayı sömürdüğünü belirtir. Dolayısıyla, sistem değişiminin gerekliliğini sadece emek üzerinden değil, doğaya yapılan sömürü üzerinden de vurgular. Bu doğrultuda, önemli bir ekomarksist olan John Bellamy Foster'ın Karl Marx'tan alıp ekolojik marksizme katmış olduğu metabolik yarık kavramı, yine bir diğer önemli ekomarksist olan James O'Connor'un doğanın kapitalistleştirilmesi veya doğanın ikincil çelişkisi kavramı, araştırmanın diğer bölümlerinde tanımlanmış ve sıklıkla kullanılmıştır.

Çalışmanın temel kavramları hakkında kısa bilgileri ve Ekolojik Marksizm üzerine gerekli tanımlamaları yaptıktan sonra, ilerleyen bölümlerde nelerin anlatılacağı hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, dünya genelinde katı atık ve yönetiminin tarihsel çerçevesi çizilmiştir. Bu bölümün ilk iki alt başlığında, atık, katı atık ve katı atık yönetimi hakkında genel ve önemli bilgiler yer almaktadır. Bölümün geri kalan alt başlıklarında ise katı atık ve yönetiminin antik çağlardan 20. yüzyılın sonlarına kadar olan değişimleri incelenmiştir. Bu bağlamda, eski çağ, ortaçağ, sanayi devrimi öncesi dönem, sanayi devrimi dönemi, kapitalizmin planlı dönemi ve neoliberal dönem olmak üzere altı başlıkta, ilgili dönemlerdeki katı atık yönetiminin genel bir tablosu sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'nin 1930'lu yıllardan günümüze kadar olan süreçteki katı atık yönetimindeki değişimleri ve neoliberal ekonomi politikalarının Türkiye'nin katı atık yönetiminde yarattığı yönetsel dönüşümler incelenmiştir. Bu bölümde beş alt başlık belirlenmiş olup, 1930-1950 dönemindeki, kapitalizmin planlı dönemindeki ve neoliberal dönemdeki Türkiye'nin katı atık yönetimi ve ekonomi politikası ele alınmıştır. Türkiye'nin katı atık yönetimindeki tarihsel dönüşümünün incelendiği alt başlıklar, ikinci bölümde aktarılan 20. yüzyıldaki önemli gelişmeler dikkate alınarak adlandırılmıştır. Bunun temel nedeni, 20. yüzyılda katı atık yönetiminin büyük ölçüde ekonomi politik kararlar çerçevesinde değişim göstermesidir. Daha açık bir ifadeyle, 20. yüzyılda katı atık yönetiminde belirleyici etkenler Keynesyen ve neoliberal ekonomi politikaları olmuştur. Bu politikalar, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle 2010'lu yıllardan sonra Türkiye'de yaşanan katı atık ticari krizinin nedeni büyük ölçüde neoliberalizmle ilişkilidir.

Çalışmanın bulgular kısmını içeren dördüncü bölümünde ise, Eskişehir ve Tepebaşı Belediyeleri'nin katı atık yönetimindeki değişimi ve bu değişimdeki neoliberal etkiler ele alınmıştır. Dördüncü bölüm, dört alt başlıkta incelenmiştir. İlk alt başlıkta, Eskişehir ve

Tepebaşı'nın genel çevre tarihi ve 1990'lardan itibaren neoliberalizm ile katı atık yönetimi arasındaki bağlantı ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta 2000'li yıllardaki, üçüncü alt başlıkta ise 2010'lardan günümüze kadar olan süreçte Eskişehir ve Tepebaşı'nın katı atık yönetimi ve neoliberal ekonomi politikalarının bu süreçteki etkisi tartışılmıştır. Son alt başlıkta ise Eskişehir ve Tepebaşı'nın katı atık yönetiminin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, araştırmanın genel bir değerlendirmesi, elde edilen bulgulardan alınmış sonuçlar yer almaktadır.

1.1. Sorun

Toplamda 12 ilçeden meydana gelen Eskişehir ilinde katı atık yönetim süreçleri yalnızca Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerinde aktif faaliyet göstermektedir. Diğer ilçeler için gerekli olan aktarma istasyonları için ihale ise 02.08.2021 tarihinde yapılmış ve inşaat işleri devam etmektedir (Eskişehir ve Çevre İzinleri Şube Müdürlüğü, 2022, s. 71). Eskişehir'in ilçelerinden biri olan Eskişehir Tepebaşı İlçe Belediyesi'nde (ETİB) üretilen katı atıkların toplanması, ayrıştırılması ve geri dönüşüm tesislerine gönderilmesi gibi görevleri neoliberal ekonomi politikalarıyla paralel olarak ETİB tarafından yetkilendirilen özel şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. 1990'ların ilk yıllarından itibaren başlayan katı atık toplama faaliyetlerinin 2010'lu yıllardan sonra ivme kazandığı ve her katı atık yönetim sürecinde farklı özel şirketlerin rol oynadığı saptanmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında, tez çalışmasının sorunsalı “neoliberal ekonomi politikaları ETİB'in katı atık yönetiminde özel sektörle işbirliğini hangi bağlamlarda etkilemektedir ve bu işbirliğini başlatan temel motivasyonlar nelerdir?” şeklindedir.

1.2. Amaç

Çalışmanın amacı ETİB'in katı atık yönetimindeki özel şirketlerle yaptığı işbirlikleri çerçevesinde, neoliberal ekonomi politikaların etkilerini incelemektir. Bununla birlikte, saha sürecinde ortaya çıkabilecek ek sorulara yanıt bulabilmek adına gerektiğinde mülakat sorularının temel yapısı değiştirilmeden ilgili kuruma, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'ne (EBB) hitap edecek şekilde sorular revize edilmiştir. Bu sorularla genel olarak, EBB'nin özel sektörle işbirliğinin ETİB'in özel sektörle işbirliği süreçlerine nasıl bir etkide bulunduğu sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temel sorununun cevaplanması adına alt problemler olarak nitelendirebileceğimiz sorular yanıtlanmalıdır. Bunlar ise genelden özele doğru şu şekildedir: 1) Katı atık yönetiminin ve katı atık ticaretinin hukuki ve kurumsal yapısı günümüze kadar hangi aşamalardan geçmiştir ve Türkiye'ye nasıl bir etkisi bulunmaktadır?; 2) Dünya ve Türkiye'deki katı atık yönetiminin tarihsel gelişiminde neoliberal ekonomi politikalarının nasıl bir rolü ve etkisi vardır?; 3) Türkiye'nin katı atık yönetiminin ve atık

ticaretinin hukuki ve kurumsal yapısı ne zaman oluşturulmuştur ve günümüze kadar hangi aşamalardan geçmiştir? 4) Türkiye'nin katı atık yönetim hizmetlerinde merkezi ve yerel yönetimle özel şirketler arasında ne gibi ilişkiler vardır? 5) EBB katı atık yönetiminde özel sektörle nasıl işbirliği yürütmektedir? 6) EBB'nin katı atık yönetiminde özel sektörle işbirliği süreci, ETİB'i hangi bağlamda etkilemektedir? 7) ETİB ve özel sektör katı atık yönetiminde nasıl bir işbirliği yürütmektedir? 8) ETİB neden katı atık yönetim süreçlerinde özel sektöre ihtiyaç duymaktadır?

Bu çalışmada, temel problem sorusuna ulaşmak amacıyla alt problemleri oluşturan soruların yanıtlanması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında, temel araştırma sorusuna cevap verilmiştir. Yukarıda belirtilen alt problem sorularının yanıtları, çalışmanın farklı bölümlerinde ve bölümlerin başlık ve alt başlıkları altında ele alınmıştır. Bu nedenle, bu soruların yanıtları çalışmanın genel yapısına yayılmış durumdadır.

1.3. Önem

Akademik çalışmalara bakıldığında, Türkiye'de katı atık yönetim hizmetlerinin özelleştirilmesini ele alan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Genel olarak, katı atık yönetimini tartışan çalışmaların sayısı yeterli düzeydedir fakat katı atık hizmet süreçlerinin özelleştirilmesine ve bu sürecin yerel yönetimler nezdindeki nedenlerine odaklanan çalışmaların az olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, katı atık yönetim hizmetlerindeki özelleştirmeyi neoliberal ekonomi politikalar bağlamında ele alan çalışmaların sayısının çok az olduğu da ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin çevre tarihine neoliberal ekonomi politikalar ile katı atık yönetiminin ilişkisi çerçevesinde ele alan çalışmaların sayısının da sınırlı olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, bu çalışmanın irdelenen eksiklikleri gidermeye yönelik bir çaba içerisinde olduğunu vurgulayarak, literatüre önemli katkılar sağlayabileceği umulmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma, ETİB'de katı atık yönetiminin özelleştirme süreçlerini ve bununla birlikte neoliberal ekonomi politikaların katı atık yönetimine etkisini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma, Eskişehir iline bağlı olan Tepebaşı ilçe Belediyesi'nde katı atık yönetiminden sorumlu belediye personelleriyle gerçekleştirilmiştir. Fakat burada önemli bir noktaya değinilmesi gerekmektedir. Araştırmanın amacı bağlamında ve bununla birlikte, ETİB'in katı atık yönetim süreçlerine doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkisi olduğu için EBB'de çalışan ve katı atık yönetim süreçlerinden sorumlu personellerle de görüşülmüştür. Dolayısıyla, çalışma Türkiye'nin bir iliyle sınırlanmıştır. Bu doğrultuda, amaçlı örnekleme görüşülmesi gereken

kişilerin büyük bir kısmına ulaşıldığı belirtilmelidir. Çalışmanın verileri, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Görüşme süresi boyunca belediye personellerinin atık yönetim süreçleri ve özel sektör işbirliği, atık ticareti gibi konular hakkındaki bilgi birikimi, söz konusu süreçlerle ilgili kişisel deneyimleri hakkında bilgiler elde edilmiştir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise, geniş bir özelleştirme çerçevesini sunan neoliberal ekonomi politikaların Türkiye'nin katı atık yönetim süreçlerindeki etkisi üzerinde ilgili literatür ve saha araştırmasına dayalı veri eksikliğidir.

1.5. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli, bir çalışmanın temel tasarımını ve metodolojisini belirlemek için kullanılan bir kavramdır. Bu terim, bir araştırmanın nasıl yürütüleceğini ve hangi yöntemlerin kullanılacağını planlamak için bir çerçeve sunar. Araştırma modeli, çalışmanın amacı, hedefleri ve çalışma alanının özelliklerini göz önünde bulundurarak çeşitli biçimlerde olabilir. Örneğin, nicel, nitel veya karma metodolojiler bu bağlamda değerlendirilebilir. Araştırma modeli, çalışmanın metodolojik yaklaşımını, veri toplama tekniklerini, örneklem stratejilerini, veri analizi yöntemlerini ve sonuçların sunumunu içerir. Ayrıca, araştırmanın geçerliliğini, güvenilirliğini ve içsel tutarlılığını sağlama amacını taşır. Araştırma modeli, araştırmacılara çalışmalarını planlama ve yönlendirme konusunda rehberlik eder (Punch, 2011). Bu bilgiler doğrultusunda, ETİB'in katı atık yönetim süreçlerinde neden özel sektörle işbirliği içinde olduğunu incelemek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniğine başvurulmuştur.

Nitel araştırma, algıları ve olayları doğal bir ortamda kapsamlı ve özgün bir şekilde ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir metodolojiye bağlı kalmaktadır. Bunun yanı sıra nitel araştırma gözlem, görüşme ve belge analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanılmasıyla karakterize edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 41). Nitel araştırmanın temelinde anlamlandırma ve temelde bulunan anlamı ortaya çıkarma mevcuttur (Patton, 2018, s. 40). Merriam'a göre (2018, s. 23) nitel araştırmanın amacı insanların deneyimleri nasıl kavradığını anlamlandırmaktır. Nitel araştırma yönteminin seçilme nedeni ETİB'in özel sektörle katı atık yönetim hizmetlerindeki ilişkisinin nedenlerini açığa çıkarma amaçlıdır. Bu bağlamda çalışmaya katılım gösteren kişilerle yani, ETİB ve EBB'nin katı atık hizmetlerinden sorumlu yetkili kişilerle derinlemesine görüşme yapılarak, detaylı bilgi sağlanmıştır.

Çalışmanın teorik çerçevesi katı atık yönetimi tarihinden ve politikalarından, Türkiye ekonomi-politik, kurumsal, toplumsal ve ekolojik tarihi literatüründen oluşmaktadır. Literatür birikiminden yararlanılarak geniş bir teorik çerçeve çizilmiş ve bu teorik çerçeve kapsamında

ETİB ve EBB'nin katı atık yönetim politikaları ve özel sektörle nasıl bir işbirliğinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen sonuca ulaşmak için çeşitli literatür taramasıyla birlikte farklı raporların ve dokümanların (örneğin, Ulusal Atık Yönetim Eylem Planı raporları; Devlet Planlama Teşkilatı [DPT] Raporları; ETİB'in resmi web sitesi, çevre faaliyet raporları, EBB'nin çevre raporları) sistematik şekilde toplanılması ve oldukça detaylı bir şekilde incelenmeye tabi tutulması sonucunda kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın deseni durum çalışması olarak belirlenmiştir. Durum çalışmaları, gündelik yaşamdaki güncel olaylar hakkında bilgilerin toplandığı ve derlendiği çalışmalardır (Merriam, 2018, s. 40). Diğer bir deyişle, durum çalışması araştırması, araştırmacının güncel sınırlı bir sistem, gerçek yaşam ve belli bir zaman içinde sınırlandırılmış olan durumlar hakkında çeşitli bilgi kaynaklarının (mülakatlar, görsel-işitsel materyaller, gözlemler, dokümanlar ve raporlar) kullanılmasıyla ayrıntılı bilgi topladığı nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2013, s. 97).

1.6. Çalışma Grubu

Bu çalışma ETİB'in katı atık yönetim hizmetlerinde özel sektörle hangi bağlamda ve nasıl işbirliği içinde olduğunu incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın katılımcı grubu, amaçlı örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Katılımcı seçiminde belirlenen kriterler, EBB ve ETİB'de katı atık yönetim süreçlerinden sorumlu yetkili veya görevli olarak çalışan uzmanlar şeklinde belirlenmiştir. Bu kriterlere uyan katılımcılara ilgili kurumların bulunduğu binaya gidilip randevu alınarak ulaşılmıştır. Çalışma süresi boyunca 6 katılımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 6 kişiyle sınırlı tutulması amaçlı örnekleme bağlı olarak konu kapsamında EBB ve ETİB'de ilgili konunun uzmanlarından erişilebilecek kişi sayısının 7 olduğu ve bir katılımcının görüşmeyi kabul etmemesiyle geri kalan 6 kişiye ulaşılmamasından kaynaklanmıştır. Burada önemli bir hususun altı çizilmesi gerekmektedir. Araştırmacı, 6 kişiyle gerçekleştirmiş olduğu mülakatların ardından EBB ve ETİB'in katı atık yönetimine ilişkin daha derinlemesine bilgiler edinmek amacıyla başka kişilerle de görüşme gerçekleştirmeyi planlamıştır. Fakat söz konusu kişilerin (özel sektör personellerinin) görüşme taleplerini reddetmesi sonucunda ek görüşmeler gerçekleştirilememiştir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sırasında katılımcılara ek sorular sorabilme imkânının tanınması nedeniyle yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu yaklaşımla araştırmada önceden belirlenemeyen noktaların da keşfedilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yapılmış olan görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler not alma yöntemi ve ses kaydıyla kayıt altına alınmıştır. Katılımcıların ses kaydına onay vermemesi durumunda görüşmeler notlandırılarak kaydedilmiştir. Görüşmeler Mart-Nisan 2024 tarihleri arasında yüz

yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı için görüşmeler kısmi olarak verimli ve sorunsuz şekilde ilerlemiştir. Bazı katılımcılar ile yapılan görüşmeler hızlı, oldukça verimli ve etkili şekilde gerçekleştirilmişken, bazı katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcının çalışma konusuna dair varolan bilgi eksikliği nedeniyle yöneltilen birtakım sorulara istenilen yeterlilikte cevaplar alınamamıştır. Bu ise, çalışmada incelemeye tabi tutulan rapor ve doküman analizlerinden elde edilen bilgilerin saha sürecindeki katılımcılardan elde edilen bilgilerle karşılaştırıldığında çalışmaya daha etkili ve derinlemesine bir katkı sağlamasına neden olmuştur.

1.7. Verilerin Toplanması

Çalışma sürecinde, veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiş ve bu bağlamda 9 soru hazırlanmıştır. Araştırmacının görüşmenin akışına göre belirli konuları daha detaylı ve geniş düzlemde ele alabilmesinin yanı sıra katılımcıya sağladığı esneklik dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme tercih etmiştir. Böylelikle de araştırmacı belirlenmiş olan temel soruları sormuş ve katılımcılar yanıtlarını daha serbest bir biçimde ifade edebilmiştir. Tüm bunlara ek olarak, yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmacının belirli verilere ulaşması olanağını sağlamıştır. Mülakatlar sırasında, görüşmeye katılan katılımcılara araştırmanın kapsamı hakkında bilgi sunulmuş ve katılımcılara görüşmeye katılmama hakkı verilmiştir. Bilgi gizliliği konusundaki sorumluluk araştırmacıya ait olmuştur. Görüşmeler, 20 dakika ile 40 dakika arasında değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin hiçbiri süre ile ilgili olumsuz bir geri bildirimde bulunmamıştır.

1.8. Verilerin Analizi

Görüşmeler sırasında katılımcılardan alınan ses kayıtları, katılımcıların ifadeleri doğru bir şekilde korunarak ve bilgisayar tabanlı bir yazılım olan Microsoft Word kullanılarak yazılı metinlere dönüştürülmüş ve deşifre edilmiştir. Daha sonra yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler kodlanmıştır. Kodlanma süreci sonrasında alt başlıklar oluşturulmuştur. Analiz sürecinde, verilerin açık, net ve yapılandırılmış bir şekilde incelenebilmesi için her alt başlık, çalışmanın kavramsal boyutunda yer alan önemli kavramlarla isimlendirilmiş ve her alt başlık, katılımcıların kavrama yönelik benzer cevaplarını içermiştir. Söz konusu alt başlıklar, verilerin daha sistematik şekilde analiz edilmesine ve kodlama sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu süreç sonrasında analiz edilen veriler yorumlanmış ve çalışmanın bulgular ve tartışma bölümüne aktarılmıştır.

1.9. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışma sonuçlarının geçerlik ve güvenirlilik ilkesi, bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biridir. Nitel araştırmalarda geçerlik, çalışmacının araştırdığı olgu sürecini olduğu şekliyle, tarafsız yansıması anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 255). Nitel araştırmalarda kuramsal çerçevenin bulgularla uyumlu olması, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek derinlemesine bilgi toplama, toplanan verilerin ayrıntılı olarak rapor edilmesi, araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması, araştırmanın benzer ortamlara aktarılabilirliği geçerliğin önemli ölçütlerindendir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 256-257). Nitel araştırmalarda güvenirlilik, araştırma sonucu elde edilen bulguların açık, anlaşılır bir ifadeyle yazılması, katılımcıların veriler konusunda evetleme sağlaması ve başka araştırmacılar tarafından benzer araştırmalarda kullanılabilir olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 255; Sönmez ve Alacapınar, 2016, s. 77). Nitel araştırmanın yürütüldüğü bu çalışma süresi boyunca sahada görüşülen katılımcılar için güvenilir bir araştırma ortamı oluşturulmuş ve bu sayede araştırmanın geçerliğine katkı sağlanmıştır. Katılımcıların mahremiyetleri korunmuş ve görüşme süreçleriyle ilgili talepleri özenle ele alınmıştır. Görüşmenin sekteye uğramaması adına katılımcıları rahatsız/husursuz edebilecek konularda sorular yönelmemeye dikkat edilmiştir. Verilerin korunması için kayıt altına alma yöntemleri olarak ses kaydı ve not tutma teknikleri kullanılmış ve görüşme sonrası katılımcı yanıtları katılımcıların kendileri tarafından doğrulanmıştır. Böylelikle araştırmanın güvenirliliği de sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinin her aşamasında, tez danışmanı ve meslektaşların görüş ve önerilerine başvurulmuş ve bu sayede geçerlik ilkesine uygunluk sağlanmıştır. Araştırma sonuçlarının benzer niteliklere sahip diğer grup veya ortamlara aktarılabilirliği göz önüne alınarak güvenirlilik ilkesi de dikkate alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KATI ATIK VE KATI ATIK YÖNETİMİ

Tezin okuyacağınız bölümünün ilk başlığında, atık ve katı atık kavramları tanımlanmış, ardından katı atık yönetimi ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta, katı atık yönetimi detaylandırılmış ve katı atıkların bertarafı için kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Üçüncü alt başlıktan itibaren, antik çağlardan 20. yüzyılın sonlarına kadar katı atık yönetimi tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Dördüncü alt başlık, antik çağlarda katı atık yönetimini inceleyerek, insanlığın göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişini Antik Yunan, Roma, Mısır gibi medeniyetlerden örnekler sunarak okuyucuya aktarılmıştır. Beşinci alt başlıkta, ortaçağdaki katı atık yönetimi İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri üzerinden ele alınmıştır. Altıncı alt başlıkta, sanayi devrimi öncesindeki katı atık yönetimi toplumsal, siyasi, ekonomik ve kurumsal bağlamda incelenmiş ve çeşitli Avrupa, Asya ve Ortadoğu ülkelerinden örnekler verilmiştir. Yedinci alt başlık, sanayi devriminin katı atık yönetimi üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Sanayi devrimi, teknolojik, ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal açıdan büyük gelişmeler sağlarken, ekolojik tahribatın da artmasına neden olmuştur. Bu dönemde, katı atık yönetimi önemli bir problem haline gelmiştir, çünkü üretim süreçleriyle doğa yoğun bir şekilde sömürülmeye başlanmış ve doğanın kendini onarma süreci sekteye uğramıştır. Yedinci alt başlık ve sonraki alt başlıklarda, sanayi devrimiyle birlikte yaygınlaşan kapitalizmin doğayı nasıl sömürdüğü ve katı atık yönetimindeki gelişimlerden nasıl sorumlu olduğu incelenmiştir. Sekizinci ve son alt başlıklar, 20. yüzyılda katı atık yönetiminin ekonomi-politik kararlar çerçevesinde nasıl şekillendiğini ve neoliberalizmin etkilerini tartışmaktadır.

2.1. Atık, Katı Atık ve Yönetimi

Atık, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan, fiziki, kimyasal ve biyolojik nitelikleriyle karışmış olduğu ortamların özelliklerini değiştirebilen, doğrudan ve dolaylı bir şekilde topluma ve çevreye zarar veren sıvı, gaz ve katı halindeki maddelerdir (Bilgili, 2020: 90). Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğine (2005, s. 1) göre, üreticisi tarafından atılmak istenen, toplumun huzuru ve özellikle çevrenin korunması açısından düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi (ortadan kaldırılması) gereken katı maddeler ve arıtma çamuru katı atıklar olarak tanımlanmaktadır. Katı atık, insanların sosyal ve ekonomik faaliyetleri esnasında ve/veya sonucunda kullanılması uygunsuz hale gelen ve akıcı olabilecek kadar sıvı içermeyen her türden madde ve malzeme olarak da tanımlanmaktadır (TÇSV, 1991). Atıklar farklı etkenler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmaya tabi tutulmaktadır. Fiziki durumlarına göre (katı, sıvı, gaz), orijinal kullanım alanlarına göre (ambalaj ve gıda atıkları), materyallere veya madde

grubuna göre (cam, kağıt, plastik, metal), kaynağına göre (kentsel, ticari, kurumsal) ve benzeri şekilde sınıflandırılabilir (Tekin, 2020, s. 7). Genel olarak, içerisinde sıvı veya nem bulunmayan atıkların dışındaki atıklar, katı atık kategorisinde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, atık su haricindeki tüm atıklar katı atık olarak nitelendirilmektedir (Yaslıkaya, 2019, s. 132). Çalışmanın doğrudan konusu olan katı atık yönetiminden bahsetmeden önce, katı atık türlerinden bahsetmek gerekmektedir. Katı atıklar, kentsel, evsel, tehlikeli, tıbbi, inşaat ve yıkım, tarımsal ve özel atıklar şeklinde sınıflandırılabilir (Bilgili, 2020, s. 90).

Kentsel katı atıklar, kentlerdeki sosyal, ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan ve kullanıcısı tarafından uzaklaştırılmak veya atılmak istenen atıklardır (Bilgili, 2020, s. 90). Kentsel katı atıklar, evsel faaliyetler sonucu ortaya çıkan atıkları da bünyesinde barındırmaktadır. Evsel katı atıklar, genellikle zararsız olarak bilinen plastik, kağıt, cam ve metal atıklarla birlikte pil, boya ve benzeri zararlı atıkları da içerebilmektedir (Bilgili, 2020, s. 90).

Bahsedilmesi gereken ikinci atık türü ise tehlikeli katı atıklardır. Uzaklaştırma sürecinde özel işlemlerin zorunlu olduğu, kimyasal, biyolojik özellikte olan zehirleyici bir madde ile etkileşim sonucu ortaya çıkan atıklar tehlikeli katı atıklardır (Çeken, 2017, s. 10). Tehlikeli katı atıklar havayla, asitle veya suyla etkileşim sonucu zehirli gazlar da ortaya çıkarmaktadır (Atık Yönetimi Genel Esasları Yönetmeliği, 2008). Bu bağlamda değerlendirilecek olursa, özel tıbbi atıklar da tehlikeli katı atık olarak sınıflandırılabilir. Özel tıbbi atıklar, 25.01.2017 tarih ve 29959 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliğine göre (2017), “enfeksiyon yapıcı, patolojik ve kesici-delici atıkları” ifade edecek şekilde tanımlanmıştır. Dolayısıyla tıbbi katı atık, genel olarak sağlık hizmetlerinden kaynaklı, enfeksiyon bulaştırma potansiyeline sahip, kesici, bulaşıcı özelliği taşıyan katı atıklar şeklinde belirtilebilir.

Katı atık türlerinden bir diğeri ise, inşaat faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ya da herhangi bir inşaat kaynaklı yapının yıkımı sonucunda ortaya çıkan artık veya atık olan inşaat ve hafriyat atıklarıdır. Dördüncü katı atık türü ise, tarımsal atıklar veya bahçe atıklarıdır. Bu atıklar ülkelerin sosyoekonomik yapıları, beslenme alışkanlıkları ve iklim gibi şartlardan etkilenmektedir. Ayrıca tarımsal atıklar ile birlikte genel olarak katı atıklar ülkelerin tüketim alışkanlıklarına yönelik önemli bilgiler de verebilmektedir (Akmeşe, 2019, s. 6). Son olarak özel atıklar, içeriğinde radyoaktif maddeler barındırdığından uzaklaştırılması özel önem taşıyan atıklardır. Özel katı atıklar, sıvı yağ akıtları, kullanılmış pil, akü ve benzeri atıkları kapsamaktadır (Çeken, 2017, s. 11).

İlerleyen paragraflarda görüleceği üzere, 19. yüzyıla kadar yukarıda sınıflandırılmış katı atıkların birikmesi sorununa farklı bölgelerde farklı şekillerde çözüm üretilmeye çalışılsa da katı atıklar hiçbir şekilde doğrudan ortadan kaldırılamamıştır. 19. yüzyılda geniş ölçüde organik atık kullanımı, atık birikimini bir ölçüde azaltmıştır. 20. yüzyılın başlangıcına gelindiğinde ise özellikle suni gübrelerin dolaşıma girmesiyle organik gübre kullanımında azalma yaşanmıştır. Bunun sonucunda farklı amaçlarla tekrardan kullanılması mümkün olmayan sanayi atıkları muazzam seviyede birikmeye başlamıştır. 1980'lere kadar sanayi atıkları ile birlikte genel olarak katı atıklar, ya düzenli yakmaya tabi tutulmakta ya da düzensiz bir şekilde okyanus, deniz veya nehir kıyılarına boşaltılmaktaydı. Bu doğrultuda, 1980'li yıllara kadar doğrudan katı atık yönetiminin ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür. 1980'lerden sonra, neoliberal politikaların da etkisiyle atıklar endüstriyel bir sektör haline gelmeye başlamış ve doğrudan atık yönetimi oluşturulmuştur. 1980'lere kadar toplum ve çevre sağlığını tehdit ettiği gerekçesiyle uzaklaştırılması gereken atıklar, 1980'lerden sonra ekonomik bir kazanç sağlayan sektör haline gelmiştir. Böylelikle atık yönetimi oluşturulmuştur (Yaslıkaya, 2004, s. 156).

2.1.1. Katı Atık Yönetimi

Katı atık yönetimi, atıkların topluma ve çevreye zarar verilmeden toplanması, ayrıştırılması ve geri kazanılması süreçlerini kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, katı atık yönetimi toplumların üretim ve tüketim alışkanlıklarının dikkate alınarak ve atık miktarındaki kontrolü sağlayarak atıkların düzenli bir şekilde depolanmasını ve/veya geri dönüştürülmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Katı atık yönetimi tüm insanları etkileyen evrensel bir sorundur. Kontrolsüz veya kötü bir şekilde yönetilen katı atıklar, toprağın işleyişini bozarak patlamalar meydana getirmekte, okyanusları kirletmekte, kanalizasyonları tıkamakta ve buna bağlı olarak sel baskınlarına yol açmakta, hastalıkların üremesine, yaygınlaşmasına ve hayvanların atık tüketerek organizmalarının bozulmasına neden olmaktadır (World Bank, 2018, s. 2). Bu doğrultuda düzenli depolama, kompostlama, yakma ve geri dönüşüm gibi yöntemlerle katı atıkların kontrolü sağlanmaya ve bu bağlamda katı atıklar bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu yöntemlere ek olarak, çevresel ve toplumsal bağlamda herhangi bir problemi önlemeyen, bilakis çevre ve toplum sağlığını tehdit eden bertaraf yöntemi olarak düzensiz depolama yöntemi de kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden kısaca bahsetmek metnin diğer bölümlerini daha anlaşılır kılacaktır.

Sözü edilmesi gereken ilk bertaraf yöntemi düzensiz depolamadır. Düzensiz depolama, katı atıkların deniz, göl, akarsulara veya toprağa hiçbir önleme tabi tutulmadan gelişigüzel bir şekilde boşaltılmasıdır. Düzensiz veya diğer adıyla vahşi depolama, insanların antik ve

ortaçağda atıkların gözden uzakta olmasını sağlama düşüncesiyle kullanmış olduğu eski yöntem olarak kabul görmektedir. Günümüzde ise daha çok geç kapitalistleşen ülkeler tarafından sıkça başvurulmuş yöntemler arasında yer almaktadır. Düzensiz depolama kötü kokuların yayılmasına, bu depolama alanlarına yakın bölgelerde yer alan suların kirlenmesine, bu yolla başka su kaynaklarına bulaşmasına ve söz konusu atıklarla temasta olan insan ve hayvanların çeşitli hastalıklara yakalanmasına neden olmaktadır (Bilgili, 2020, s. 92). Deniz ve okyanusların uzun bir zaman sonsuz zenginlik sayılması biriken atıkların düzensiz olarak okyanuslara bırakılmasını da olağan kılmıştır. Örneğin, Britanica Ansiklopedisi 1902 yılı baskısında atıkların denizlere veya okyanuslara boşaltılmasında herhangi bir sakınca olmadığını vurgulamış ve yıllarca atıkların çoğunluğu denizlere boşaltılmıştır (Palabıyık, 2001, s. 31).

Katı atıkların bertarafında kullanılan diğer bir yöntem ise düzenli depolamadır. Düzenli depolama, atıkların kontrollü bir şekilde belirlenmiş alanlara depolanmasına dayanan bir yöntemdir. Daha açık bir ifadeyle kontrollü depolamadan sonra atıkta meydana gelebilecek zararlı gazların etkisinin de minimum düzeye indirgenmesi üzerine kontrolün sağlandığı depolamadır (Bilgili, 2020, s. 92). Düzenli depolama 19. yüzyıl ve sonrasında ilk olarak İngiltere’de ve sonrasında Avrupa ve Amerika’da yaygınlaşmaya başlamıştır. Günümüzde ise, kapitalistleşmiş ülkelerle birlikte bazı geç kapitalistleşen ülkelerde de (örneğin, Türkiye) kullanılan bir yöntemdir. Düzenli depolamada bütün süreçler önceden belirlenmektedir. Bu süreçte depolama alanları seçilmekte ve alanlara getirilecek olan atıkların önceden miktarı belirlenmektedir. Getirilen atıklar kompostlamadan veya geri dönüşümden geçirildikten sonra ya da toprakla üzeri kapatıldıktan sonra depolanmaktadır (Yaslıkaya, 2004, s. 174).

Katı atıkların bertarafından kullanılan başka bir yöntem ise yüksek ısı ve nem koşulları altında atıkların içindeki organik maddelerin ayrıştırılmasıyla gerçekleştirilmiş olan kompostlamadır (Yaslıkaya, 2004, s. 175). Ayrıştırılma sürecinden sonra nemlendirme, havalı şartlarda kararlı hale getirme ve kullanıma hazır duruma getirme süreçlerinden geçmekte ve tarımsal alanlarda yeniden kullanıma sunulmaktadır. Az teknoloji gerektirdiği ve oldukça düşük maliyetli olduğu için oldukça yaygın bir şekilde kullanılan yöntemdir. Kompostlama yönteminin kullanılması humus bakımından toprağı zenginleştirmekte ve kokuyu azaltmakta, hayvanların bu alanlara gelmesinin karşısını almaktadır (Palabıyık, 2001, s. 35).

Yakma yöntemi ise katı atıkların özel olarak belirlenmiş bölgelerde ya hacim olarak azaltma ya da enerji kazanım amacıyla yakılması yöntemidir. Yakma yöntemiyle atıklar hacmini %80-90, ağırlığınıysa üçte bire kadar azaltabilmektedir (Güler, 2008, s. 29). Yakma

sonrası ortaya çıkan üründen buhar enerjisi ve elektrik elde edilmektedir. Bu ise sanayi için ucuz girdi anlamına gelmektedir. Yakma işleminde kullanılan atıklar, genellikle sanayi atıkları ve tıbbi atıkları içermektedir (Palabıyık, 2001, s. 36). Bunun dışında kontrolsüz yakma yöntemi de vardır. Bu yöntem ise çoğunlukla antik ve ortaçağda kullanılmıştır. Günümüzde ise gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin bazılarında kontrolsüz şekilde atıklar yakılmaktadır. Bu durum zararlı gazların oluşması ve çevreye yayılması sonucunda iklim krizini tetiklemektedir (Palabıyık, 2001, s. 36).

Katı atık kontrolünün sağlanması için kullanılan son yöntem ise geri dönüşümdür. Geri dönüşüm, biriken atıkların bazı fiziksel ve kimyasal süreçlerden geçtikten sonra tekrar üretim sürecine sokulmasıdır. Geri dönüşümle yeniden imalat sürecine giren atıklar cam, kağıt, metal, plastik, pil, akümülatörler, motor yağı, organik (tarımsal) atıklardır (Çeken, 2017, s. 13). Geri dönüşümün, atık ticaretinin önemli bir ayağını oluşturduğu ve dolayısıyla ekonomik olarak karlı bir yatırım alanı olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Geri dönüştürülebilir atıklar geri dönüşüm tesislerine gönderilip orada belirli işlemlerden geçtikten sonra yeniden piyasaya sürülerek metalaşmaktadır.

Katı atık yönetiminin benimsenmesi sonucu sağlanan atık kontrolü, kurumsal ilişkiler ve bu ilişkilerde rol oynayan aktörlerin önem kazanmasına sebep olmuştur. Katı atık yönetimi, ölçeği gereği uluslararası kuruluşlar, merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel sektör gibi birçok aktörün bir arada çalıştığı bir alanı kapsamaktadır. İlk olarak uluslararası kuruluşlar, özellikle uluslararası çevre politikaları aracılığıyla ulus devletlerin çevre ile ilgili kararlarında etkin rol oynayabilmektedir. Örneğin, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda *Sürdürülebilir Kalkınma* modelini tanıtmıştır. Sürdürülebilir kalkınma modelinin temel amacı bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin kaynaklarını kullanmadan karşılamaktır. Genel olarak, ulus devletler katı atık yönetiminde başat rol oynamalarına karşın, ekonomik, siyasal ve çevresel anlaşmalar veya projeler nedeniyle bu rollerini uluslararası kuruluşlara bırakmaktadır (Palabıyık, 2001, s. 51). İkinci olarak merkezi yönetim çevre başlıklı konuların icraatine yönelik olarak merkezi ve yerel kuruluşlarla, çevre ve insan sağlığını merkeze alan amaç, ilke ve hedefler belirlemektedir. Bununla birlikte, merkezi yönetim çevre ve insan sağlığının korunmasına yönelik yapılacak faaliyetler için gerekli olan teknik ve mali yardımları da sağlamaktadır. Ayrıca ulusal ve yerel bağlamda katı atık yönetimine dayalı olan politikaların geliştirilmesi ve yapılacak her türlü çalışmaların desteklenmesi merkezi yönetimin sorumluluğundadır (Palabıyık, 2001, s. 52).

Katı atık yönetim süreçlerinde sorumlulukları olan yerel yönetimler, ilk olarak hizmet alanlarındaki üretilen katı atıkların özelliklerini belirlemekte ve faaliyetlerini önceden belirlenmiş olan amaç ve ilkeler doğrultusunda gerçekleştirmektedir (Palabıyık, 2001, s. 53). Çevre sorunlarının ve dolayısıyla katı atık sorunlarının en önemli özelliği ilk ortaya çıktığı yere ait olmalarıdır. Bu bağlamda yerel yönetimlerin mühim bir rolü bulunmaktadır. Zira yerel düzeydeki sorunlara en yakın aktör kuşkusuz yerel yönetimlerdir. Dolayısıyla, tüm dünyada yerel yönetimlerin en temel görevlerinden biri kentsel temizlik hizmetlerinden biri olarak bilinen katı atık yönetimidir. Ancak genel bir çerçeveden bakıldığında atık yönetim sektörü dünya genelinde yerel kamusal hizmetler alanında kamusal yönü en zayıf yönetim olarak nitelendirilmektedir (Çeken, 2017, s. 70). Bunun en önemli nedeni, 1980’li yıllardan itibaren uygulamaya geçen neoliberal ekonomi politikalarıdır. Neoliberal ekonomi politikaların etkisiyle özel şirketler atık yönetimi üzerinde egemen konuma gelmiştir. Dolayısıyla, özel şirketlerin de katı atık yönetim süreçlerinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Ancak özel şirketlerin katı atık yönetim süreçlerindeki rolünden ve genel anlamda özelleştirmeden bahsetmeden önce ilerleyen başlıkta katı atığın tarihsel gelişimi irdelenmeye çalışılacaktır.

2.2. Tarihsel Süreçte Katı Atık Yönetimi

2.2.1. Eski Çağlarda Katı Atık Yönetimi

Atık ve beraberinde getirdiği sorunlar insanların üretim ve tüketim tarihi yani insanlık tarihi kadar eskidir. Atığın sorun haline gelme süreci tarım devriminden sonra gerçekleşmiş olan yerleşik yaşamla başlamıştır. Ancak bu, göçebe yaşam tarzında insanların atık biriktirmedikleri veya bu sorunla karşılaşmadıkları anlamına gelmemektedir. Avcı-toplayıcı dönemlerde insanlar doğa koşullarının belirlemiş olduğu bölgelerde yaşamakta ve yaşadıkları bölgeleri, o bölgelerdeki besinlerin azalması sonucu terk etmekte ve önemli ölçüde atık birikmekteydiler (Ponting, 2008, s. 15). Bu dönemde biriken atıkların herhangi bir problem teşkil etmemesinde birbirine bağlı iki unsur rol oynamıştır. İlk olarak, avcı-toplayıcı dönemde insan nüfusu az olduğu için biriken atık miktarı da az olmaktaydı. İkinci olarak, insanlar bulundukları bölgeleri terk ettiklerinde doğa kendisini yenilemek için yeterince zaman bulabilmekteydi. Avcı-toplayıcı dönemde biriken atıklar genellikle besin artıklarından ve yapılan aletlerin artıklarından oluşmaktaydı (Ponting, 2008, s. 15-16). Fakat tarım devrimi ile atık sorunu avcı-toplayıcı döneme nazaran daha ciddi bir sorun haline gelmeye başlamıştır. 10.000 yıl önce insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden biri sayılan tarım devriminin gerçekleşmesiyle yaşam tarzında önemli değişimler meydana gelmiştir.

Tarım devrimiyle insanlar göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçmiş ve üretimde artış yaşanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra insan nüfusundaki artış nedeniyle atıklar da çoğalmaya ve başlı başına bir sorun haline gelmeye başlamıştır (Ponting, 2008, s. 420). Avcı-toplayıcı dönemde doğa koşullarına boyun eğmek zorunda olan insanlar, tarım devrimiyle doğayla uyum içinde yaşamak yerine doğayı yönetmeye ve kontrolleri altına almaya başlamıştır. Yerleşik yaşama geçişle birlikte büyük kentlerin inşasına başlanmıştır. Kentlerde yaşayan insanlar atıklarını sokaklara veya açık alanlara bırakma eğilimi içerisindeydiler. Genellikle atıklar insan ve hayvan dışkısından, evsel veya zanaat faaliyetleri sonucu ortaya çıkan malzemelerden, yıkım işlerinden kaynaklanan molozlardan ve çeşitli besin artıklarından oluşmaktaydı (Barles, 2014, s. 201). Bu dönemlerde nüfusu 10.000'den fazla olan kentler ortaya çıkmaya başlaması atıkların çoğalmasında önemli rol oynamaya başlamıştır. Dolayısıyla artık insanların atıklarını açık alanlara veya sokaklara atması imkansız hale gelmiş, düzensiz depolama sahaları zorunlu duruma gelmeye başlamıştır (Newton, 2020, s. 7). Antik dönemlerde bir önceki başlıkta tanımlanan düzensiz depolama sahalarına örnek teşkil eden alanlar oluşturulmaya başlanmıştır. Düzensiz atık depolama sahaları genellikle şehirden uzak mesafedeki alanlara yerleştirilmekte ve atıklar toprağın içinde oluşturulmuş çukurlara dökülmekteydi (David, 2020, s. 7). Örneğin, Girit'teki Minos uygarlığının (MÖ 3000-1000) başkenti Knossos'ta atıklar büyük çukurlara yerleştirilmiş ve biriken atıklar toprak ile örtülmüştür (Wilson, 1976, s. 123).

Antik dönemdeki bazı uygarlıklarda da atıklar köleler tarafından toplanılıp nehir kenarlarına bırakılmakta ya da doğrudan nehre boşaltılmaktaydı. Bu yöntemlere en önemli örnek, antik Mısır Uygarlığı'dır. Antik Mısırlılar sulama kanallarını ve Nil nehrini atık bertaraf alanları olarak kullanmaktaydı. Hatta bu yöntemin yaygınlaşması sonucu, insanlar arasında bir takım sağlık sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır (Newton, 2020, s. 7). Mısır'da atık sorunun giderilmesine yönelik dikkat çeken başka nokta ise atıkların kapılardan alınmasıydı. MÖ yaklaşık 2100 civarlarında Heracleopolis antik kentinde zengin ve soyluların biriken atıkları, köleler tarafından kapılardan toplanmakta ve Nil nehrinin kıyılarına bertaraf edilmekteydi (Newton, 2020, s. 7). Antik Roma ve Yunan uygarlıklarında ise katı atık yönetimine ve bertarafına yönelik yasalar çıkartılmış ve teknolojiler geliştirilmiştir. Antik Roma'da düzensiz atık depolama alanları şehir dışında yer almaktaydı. Atıklar, düzensiz depolama alanlarına köleler tarafından taşınılmaktaydı. Antik Roma, halk çeşmelerine yakın bölgelere atık bırakılmasını yasaklamıştır. Yasaları ihlal eden sakinler para ödemek zorunda kalmakta, köleler ise fiziksel şiddet cezaları almaktaydı (Newton, 2020, s. 12). Zamanla kölelerden süpürge ve

kürekle atık toplayan ekipler oluşturulduğu ve bu ekiplere sokakları koruma yükümlülüğü verildiği görülmektedir. Ekipler toplanılan atıkları şehir dışında çöplük olarak belirlenen yerlere taşımaktaydılar (Newton, 2020, s. 12). Antik Roma çevresindeki atıklar muazzam boyutlara ulaşabilmekteydi. Bilinen en büyük atık bırakılan alan günümüzde de kolaylıkla görülebilen Tiber Nehri yakınında bulunan Testaccio Tepesidir. Testaccio tepesinin yüksekliği 54 metre, çevre boyu ise yaklaşık 1 km'dir. Tepe neredeyse 55 milyondan fazla hasarlı ve kullanılmayan amforadan oluşan devasa atık birikintisinden oluşmaktadır (Newton, 2020, s. 12). Son olarak, Antik Roma döneminin katı atık birikiminin önlenmesine yönelik kullandığı en önemli yöntem kanalizasyon sistemiydi. Tarquinius Superbus döneminde (MÖ 7-6. yüzyıl) Velabrum ve Capitoline Tepesi ile Palatine Tepesi arasında bulunan alçak araziye drenaj etmek için kullanılan bu yapı katı atıkları Tiber nehrine boşaltmaktaydı (Barles, 2014, s. 201). Kanalizasyonun temizliği ise mahkumlara verilmiş olan bir işti. Kanalizasyon sistemiyle birlikte diğer atık yönetim sistemleri barbar kabilelerin Roma imparatorluğunu istila etmesi sonucu tamamen çökmüştür. İstilalar sonucunda kentin içine temiz su taşıyan tüm su kemer hatları yok edilmiş, halk banyoları ve kentin geniş klozet sistemi tahrip edilmiştir (Newton, 2020, s. 15). Antik Yunan'da ise Antik Roma'dakine benzer bir şekilde atıkların toplanması ve bertarafına yönelik kapsamlı yasaların MÖ 500 yıllarında düzenlendiği görülmektedir. Bu düzenlemelere göre, tüm atıklar kentlerin iki kilometre (bir mil) uzaklığına taşınması gerekmekteydi (Palabıyık, 2001: 8). Kent sokaklarını süpürmek ve atıklardan kullanılabilir malzemeleri ayırmak içinse köleler kullanılmaktaydı. Konseyin, sokaklara atık atılmasını yasaklayan kararlar da çıkardığı bilinmektedir (Newton, 2020, s. 13).

2.2.2. Ortaçağda Katı Atık Yönetimi

Orta Çağ Avrupası'nda kentlerde yaşayan insanlar tüm atıklarını evlerinin hemen dışına yani, sokaklara boşaltıyordu. O dönemlerde kentlerde dolaşan hayvanların biriken insan atıklarını yiyerek katı atıkların temizleneceği düşünülüyordu (Gügüş, 2019, s. 9). Atıkların sokaklara boşaltılması sonucunda hayvanların çoğunluğu bu artıklardan beslenmeye başlamış ve bunun sonucunda ise hayvanlardan insanlara bulaşan kara veba, kolera, tifo gibi hastalıklar ortaya çıkmıştır (Wilson, 1976, s. 124). Bazı şehirlerde ise hacimli atıklar ve sokak temizleme hizmetleri nedeniyle oluşan çöplükler bulunmaktaydı. Bu çöplükler, ilk başlarda şehir sınırlarının içerisinde bulunmuş, daha sonra kentlerin büyümesi sonucunda kentin sınırları dışına taşınmıştır (Barles, 2014, s. 202). Biriken devasa atık birikintilerinin bertaraf edilmesine yönelik ise farklı şehirlerde farklı yasalar çıkartılmış ancak çoğunlukla işe yaramamıştır. Örneğin, 1184 yılında Fransa kralı Philip caddelerin temizlenmesi için sakinlere emirler vermiş

ancak bu pek işe yaramamıştır (Palabıyık, 2001, s. 9). 16. yüzyılın başlarında ise kentlerin temizliği ve atıkların toplanması belediyelerin sorumluluğu altında olan bir faaliyet olarak kabul edilmiş ve bu giderler kamu fonları tarafından sağlanmıştır (Yaslıkaya, 2004 , s. 160). 18. yüzyıla gelindiğinde nüfusu yaklaşık 600 bine varan Paris kentinde sokaklardaki atıkların temizlenmesine yönelik kolektif karar alınmaya çalışılmış dilencilerin, yoksulların ve topluma yük olarak görülen yaşlıların caddelerdeki atıkları temizlemesi belediyeler tarafından önerilmiştir. Aynı dönemde Berne kentinde kadın mahkumların zincirli şekilde sokaktaki atıkları temizlediğine dair kaynaklar mevcuttur (Palabıyık, 2001, s. 9). Ek olarak, katı atıkların ortadan kaldırılmasına yönelik Orta Çağ boyunca İngiltere’de 13, 14, 15. yüzyıllarda çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Yasa gereği her sakinin kendi evinin önünü temiz tutması zorunlu hale getirilmiştir ancak çıkarılan onca yasaya rağmen atıklar organize şekilde toplanamamıştır (Wilson, 1976, s. 124).

2.2.3. Sanayi Devrimi Öncesi Toplumlarda Katı Atık Yönetimi

Bir önceki başlıktan da anlaşılacağı üzere, 18. yüzyıllarda katı atık sorununun farklı yöntemler ile üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Bu yöntemlerle birlikte 18. yüzyıl Avrupası’nda tıbbi düşüncede Hipokrates’in çevre ve insan sağlığı arasındaki ilişkiye yönelik teorileri üzerinden yeni düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, sağlıkta çevrenin önemli rolünü vurguladığı “Havalar, Sular ve Yerler” adlı yapıtı çokça başvurulmuş bir kaynak haline gelmiştir (Barles, 2014, s. 203). Dönemin doktorları, şehirde yaşayan insanların yaşam beklentisinin, kırsal alanlarda yaşayan insanlara göre daha düşük bir seviyede olduğunu saptamış ve artan ölüm oranlarının havadan ve topraktan kaynaklanan kükürt kirliliğiyle bağlantılı olduğunu düşünmekteydiler. Bu tarz düşüncelerin yaygın hale gelmesi, sokaklarda birikmiş olan her türlü atığın hastalıkları tetiklediği düşüncesini ortaya çıkarmaya başlamıştır (Barles, 2014, s. 203-204). Bu tarz gözlem ve analizlerin yapılması sonucunda, sokaklardaki kirlenmeyi önlemeye ve genel olarak çevreyi iyileştirmeye yönelik yasalar çıkarılması yönünde adımlar atılmış; havanın temizliğine, su dağıtımına, atık suların kanalizasyonlar aracılığıyla bir yerde toplanmasına ve kentte biriken katı atıkların toplanmasına yönelik hizmetler oluşturulmaya başlanmıştır (Barles, 2014, s. 204). Amerikadaki atık sorunu da Avrupa’ya benzer şekilde ilerlemekteydi. Örneğin, 1600 yıllarına kadar çöpler sokaklara atılmaktaydı. Ancak 1600 yıllarında New-York’ta atıkların sokaklara atılmamasına yönelik yasal düzenlemeler çıkarılmaya başlanmıştır (Palabıyık, 2001, s. 12). Boston belediye meclisi ise 1652 yılında hayvanların iç organlarını, ölü köpekleri, evsel atıkları sokağa atma yasağı çıkarmış fakat bu tarz önlemlere rağmen ilerleme yavaş olmuştur (Çeken, 2017, s. 38). 19.

yüzyılın sonlarına gelindiğinde Amerika'nın sadece %25'inde belediye atık toplama hizmeti bulunmaktaydı.

Bazı Asya ülkelerinde ise atık yönetimine yönelik farklı uygulamalar gerçekleştirilmekteydi. Örneğin, 18. yüzyılın sonlarında Pekin'i ziyaret eden bir İngiliz diplomat burada insanların atıkları sokaklara değil, evlerinin önündeki fiçılara boşalttığını aktarmıştır. Temizlik görevlileri Çin'de bu artıkların çoğunluğunu tarlalarda gübre amaçlı kullanmaktaydı. Bu gibi farklı uygulamalara rağmen Çin'de de atıklardan yayılan hastalıklardan kaynaklı ölen kişi sayısının son derece yüksek olduğu kaydedilmiştir (Ponting, 2008: 422). Osmanlı İmparatorluğu dönemi İstanbul'unda ise, ilk atık toplama sisteminin inşası Fatih Sultan Mehmet tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraları ise atıkları toplama çöp subaşları adı verilen görevlilere verilmiştir. Atık sisteminin maliyeti ise esnaf sandıklarından karşılanmıştır (Çeken, 2017, s. 40). O dönemlerde biriken atıklar genellikle organik veya zararlı olmayan metallerden oluştuğu için doğaya karışıp yok olmaktaydı. Dolayısıyla çoğu oranda zararsız olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca nüfusun kalabalık olmaması dolayısıyla çevre felaketlerinin yaşanması da engellenebilmekteydi. Bazı büyük meydanlar yılda iki kez gayrimüslimlere temizletilmekte, saray ve etrafın temizliğini ise "mezbelekeşin" adı verilen görevliler yapmaktaydı (Çeken, 2017, s. 40-41).

Genel olarak bakıldığında 1750'lere kadar katı atık sorununa imparatorluklar tarafından getirilen çözüm önerileri işe yaramamış ve yine imparatorluklar tarafından çıkartılan yasalar halk tarafından yeterince önemsenmemiştir. Bu durum atık sorununun çoğunlukla gündemde kalmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, ortaçağda bazı ülkelerde atıkların toplanmasına veya sokaklara atılmamasına yönelik yasalar çıkarılmasına karşın, halk bu yasalara uymamış veya görmezden gelme eğiliminde olmuşlardır (Çeken, 2017, s. 38).

2.2.4. Sanayi Devrimi ve Katı Atık Yönetimi

Sanayileşme, 1760'lardan sonra İngiltere'de Kuzey Lancashire'da Blackburn yerleşkesindeki Standhil yakınlarında pamuk eğirme makinesinin icat edilmesiyle ve akabinde tüm İngiltere'de fabrikaların kurulmasıyla başlayan, zamanla tüm dünyaya yayılan bir dönemin habercisi olmuştur (Engels, 2019, s. 46). Çeşitli üretim alanlarında yeni yöntemlerin keşfedildiği bu süreçle birlikte çevre kirliliği de artış göstermiştir. Örneğin, sanayileşmeyle birlikte buhar makinesi İngiltere'nin kömür yataklarına ilk kez büyük bir önem kazandırmıştır. Bu durum, makine üretiminin başlamasıyla birlikte bu üretime hammadde sağlayan demir madenlerine olan ilgiyi artırmıştır (Engels, 2019, s. 52). Demir yataklarının sanayileşmeyle

birlikte özellikle 1700'lerin sonlarına doğru yoğun bir şekilde işlenmesi, kömür kullanımının artmasına neden olmuş ve bu da üretim süreci boyunca toprağın kirlenmesine, üretim sonucunda ise katı, sıvı ve gaz atıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu süreç, zararlı gaz atıklarının atmosferde birikmesi sonucunda iklim krizinin ve genel anlamda çevre kirliliğinin oluşmasına sebep olması da muhtemeldir.

Sanayileşme, kentleşmenin ve ardından kırsal alanlardan kentsel bölgelere kitlesel göçün gerçekleştiği bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Kentlerdeki nüfus artışı, tarımsal üretimde de bir artışa neden olmuş ve bu artışla birlikte, tarımsal alandaki verimliliğin yükselmesi organik gübre ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 18. ve 19. yüzyılın tarım ve kimya uzmanları tarımsal üretimin genişlemesi için organik gübrenin hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, Jean Baptiste Dumas, Justus Von Liebig gibi kimyagerler “kentlerin toprağa olan borçlarını” geri kazandırmayı hem kentlerin sağlığı hem de gıda üretimi için tek yol olarak kabul etmekteydi (Barles, 2014, s. 209). Bu dönemde katı atıkların yanı sıra insanların eskiden kullandığı eşya ve hayvan atıkları da organik gübre olarak kullanılmıştır (Barles, 2014, s. 208). Buna bağlı olarak, organik gübre talebi özellikle kentlerde atıkların biriktiği noktalarda yoğunlaşmıştır. Sokaklardan toplanan çamur, çukur tuvaletlerin drenajı, eski ayakkabılar ve özellikle hayvan gübreleri ve hayvan kemikleri tarımsal üretimde kullanılmak üzere toplanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, 18. ve 19. yüzyıl tarımın organik gübre aracılığıyla ticarileştirilmesinin göstergesi olmuştur. Bu konuya ilişkin olarak Karl Marx, 19. yüzyılda hayvan gübrelerinin ticarete konu olmasından bahseder:

Flaman yöresinde (Belçika kesiminde) hayvan gübresi ve saman Hollanda'dan ithal edilir (keten vb. üretimi için. Karşılığında keten, keten tohumu yağı vb. ihraç ederler). Bu nedenle kentlerin atıkları bir ticaret konusu haline gelmiştir ve düzenli olarak Belçika'ya yüksek fiyatlarla satılır. Anvers'den yaklaşık 20 mil uzaklıkta Schelde'ye kadar, Hollanda'dan getirilmiş gübre rezervuarları görülür. Ticaret, kapitalist bir şirket tarafından ve Felemenk tekneleri ile gerçekleştirilmektedir (Marx, 1969, s. 19).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, 19. yüzyılda Avrupa'nın bazı kesimlerine organik gübre ihtiyacı doğmuş ve bu ihtiyacın karşılanması için ülkeler arasında organik gübre ticareti gerçekleştirilmiştir. Genel olarak, 19. yüzyılın tarım ve endüstriyel atıklarının çoğunluğu organik atık olarak tanımlanıp yeniden tarıma ve sanayiye kazandırılmıştır. Bu durum katı atık sorununun oluşmasını bir ölçüde engellemiştir. Organik atıkların yanı sıra atık sular da tarıma geri kazandırılmaktaydı. 19. yüzyılda Avrupa'nın genelinde “flaman yöntemi” olarak adlandırılan süreçle, kanalizasyonlarda biriken atık sular toprakların gübre ihtiyacı için kullanılmaya başlanmıştır (Barles, 2014, s. 208). Tüm bunların yanı sıra, 19. yüzyılın sonlarına

doğru kentlerde biriken atıkları temizleme işlerini merkezi yönetim tarafından görevlendirilen belediyeler ve özel şirketler gerçekleştirmiştir. Belediyeler sokakları temizleyerek bu iş üzerinden vergi toplamış, özel şirketler ise genellikle, geri dönüştürülemeyen düşük kaliteli bazı atıkları (örn: çamur) toplayarak çiftçilere satmıştır (Barles, 2014, s. 209).

Önceki paragraflarda aktarılan dönüşümler kapitalist üretim tarzının yaratmış olduğu bir kırılma noktasıydı. Sözü geçen kırılma ise metabolik yarıktır. Ancak metabolik yarıktan bahsetmeden önce kapitalizmin ne olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Çünkü metabolik yarık denilen süreç kapitalist üretim tarzında ortaya çıkmıştır. Kapitalizm önce İngiltere'ye sonra ise dünya toplumlarına hükmeden üretim tarzıdır. Üretim tarzı ise üretim güçleri ve üretim ilişkileri tarafından belirlenmektedir (Marx ve Engels, 1992, s. 36-41). Kapitalizmi ve kapitalizmle doğa ilişkisini anlaşılır kılmak için üretim güçleri ve üretim ilişkileri de açıklanmalıdır. Üretim güçleri bir toplumun verimli teknolojisini ve işçi gücünü oluşturmaktadır. Bunlar teknik bilgi kapasitesi, beceriye dayalı teknikler ve üretimin ihtiyaç duyduğu alet, makine ve binalardır (Marx ve Engels, 1992, s. 37; 41; Hunt, 2005, s. 28). Belirli zamanlarda üretimde gerekli olan aletlerin değiştirilmesi, hammaddelerin tamamlanmış hammaddelere dönüştürülmesi için işgücü ve buna bağlı olarak işgücüne sahip olan insanların yeme, içme, giyinme ve barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanması için gerekmektedir. Bu sürekli üretimin gereksinimlerini karşılayamayan üretim tarzları tarihe karışmıştır (Hunt, 2005, s. 28). Ortalama gereksinimden fazlasını, diğer bir deyişle artı değeri ortaya çıkaran üretim tarzları da söz konusudur. Bu üretim tarzına en bariz örnek ise kapitalizmdir. Kapitalist üretim tarzında zamanla iki sınıf daha belirgin hale gelmiştir. Bu sınıflardan biri toplumun çoğunluğunu oluşturmakta ve kapitalist üretim tarzında işçi sınıfı rolünü üstlenerek, azınlığı teşkil eden diğer sınıf olan burjuva sınıfı için artı değer üretmektedir. Kapitalist üretim tarzında üretim ilişkileri bu iki sınıf üzerinden tanımlanmaktadır (Hunt, 2005, s. 29). O halde kapitalizm, toplumsal çalışmaların büyük bir kısmını işçi sınıfının üstlendiği bir ekonomik sistemdir (Wood, 2021, s. 13).

Öncelikle, belirtilmesi gereken husus şudur ki, kapitalist üretim tarzında biriktirilmiş olan sermaye sonucu toprakta onarılamaz bir yarık meydana gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, kapitalizm kendi işleyiş tarzıyla doğada bir metabolik çatlak oluşturmaktadır. Tam da bu nedenle gerek metabolik yarık kavramını gerekse de kapitalist üretim tarzıyla olan ilişkisini anlatmak önem arz etmektedir. Fakat metabolik yarık kavramından önce metabolizma kavramına açıklama getirmek önemlidir. Zira metabolik yarık kavramının oluşumunda metabolizma kavramı önemli rol oynamaktadır. Metabolizma kavramı ilk kez 1815 yılında

Alman fizyologlar tarafından vücut içindeki solunumun madde alışverişini izah etmek için kullanılsa da, daha geniş bir anlamda, organik kimyanın babası olarak anılan Justus Von Liebig tarafından 1840'larda tarımda kimyanın önemini vurgularken kullanılmıştır (Foster, 2001, s. 214). Liebig kavramı tarım ve kimya arasındaki etkileşimi anlatmak için kullanmakla birlikte, topraktan alınan her bir şeyin toprağa geri dönmesinin toprak verimliliği için önemli olduğunu savunmuştur (Foster, 2001, s. 215). Ekolojik Marksizm'e *metabolik yarık* kavramını kazandıran kişi ise John Bellamy Foster'dır (Çoban, 2021). Foster, Marx'ın özellikle Grundrisse (1858) ve Kapital (1867) gibi yapıtlarında kullanmış olduğu metabolizma kavramını ekolojik bağlam üzerinden değerlendirmiştir (Foster, 2001, s. 195-242; 2015, s. 7-39). Foster'a göre (2001; 2015), Karl Marx Liebig'in yazılarından etkilenmiş ve metabolizma kavramını kullanırken sıklıkla Liebig'in yapıtlarına referans vermiştir. Bu doğrultuda Marx'a göre metabolizma, insanın emek aracılığıyla doğayla kurduğu ilişki veya etkileşimdir. Yine Marx'a göre, insan doğadaki malzemelerden yararlanarak hem kendi doğasını hem de kendi oluşturduğu doğayı değiştirip, dönüştürmektedir. Bu metabolik etkileşim süreci doğa tarafından dayatılmış zorunlu süreçtir (Marx'tan aktaran Foster, 2001, s. 212).

Foster ve Marx'ın yazıları dikkate alınarak söylenilmelidir ki metabolik yarık, doğanın kendi içerisinde gerçekleştirdiği alışverişin yarım kalması, toplum ile doğa arasındaki metabolizmanın veya bu maddi alışverişin engellenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen sürecin yarım kalmasında veya engellenmesinde en büyük rol oynayan etken ise kapitalist üretim tarzıdır. Çünkü kapitalist üretim tarzı genel anlamda topraktan aldığı malzemeyi (kır veya kent içinde ya da kırdan kente veya kentten kıra getirilen toprak, toprak malzemeleri) toprağa aldığı gibi geri vermemekte, verse dahi aldığı malzemenin doğal niteliklerini kaybettikten sonra toprağa döndürmektedir (Foster, 2001, s. 218). Bu ise metabolik yarığın/çatlağın oluşmasına neden olmaktadır. Toprak alışverişi kır ile kent arasında gerçekleşebildiği gibi küresel düzeyde de gerçekleşebilmektedir. Metabolik yarığın küresel düzeyde gerçekleşmesine Justus Von Liebig ve Karl Marx tarafından, İngiltere'nin verimli toprak elde etmek için İrlanda'nın topraklarını kendi ülkesine ihraç etmesi olayı örnek gösterilmiştir (Foster, 2001, s. 219).

Gerekli tanımlamaların ardından metabolik etkileşim ve metabolik yarık sürecini şu şekilde özetlemek mümkündür: Başlangıçta doğadaki canlı organizmalar birbirleriyle etkileşime girerek sürekli enerji ve besin sağlarlar. Bu, yeşil bitkiler için fotosentezdir. Bu bitkiler diğer organizmalarla birlikte karmaşık bir besin alanından geçer. Besinler çıktıkları yere yani, toprağa ya da toprağın yakınına geri dönmek zorundadır. Çünkü bitkilerle toprak arasında

bir ürün alışverişi söz konusudur. Toprakta besin alan bitki, enerji bakımından zengin bileşimleri kökleri aracılığıyla onlara yakın yerlere salar. Bitkileri veya hayvanları yiyen diğer hayvanlar, besinlerin küçük kısmını yaşamının sürekliliği için kullanır, kalanını ise vücudundan idrar veya dışkıyla atar. Öldüklerinde ise toprak onlarda olan enerji ve besini kullanır. Bu ilişkiler ekosistemi olumlu etkilemekte ve besin nereden alındıysa oraya veya yakınına geri dönmektedir. Bu sürecin neticesinde, bahsi geçen jeolojik zaman ölçeğinde rüzgâr yoluyla besinler dağılır ve gelecek organizmalar için müsait hale getirilir. Dolayısıyla doğal ekosistem, işlevselliğine böyle devam ederse, besin, enerji ve yararlı toprak tükenmez. Çünkü bu süreçlerin engellenmesi enerji ve toprak kaybına da neden olmaktadır (Foster, 2015, s. 26-27). Ancak sanayi devriminden sonra özellikle 19. yüzyılın sonlarına yakın hem doğanın kendi içindeki etkileşimi hem de toplum ile etkileşimi bozulmuştur. Bu bozulma, yukarıda belirtildiği gibi, özellikle kentlerde biriken ve geri dönüştürülemeyen katı atıkların kırsal alanlara getirilerek köylülere satılması sonucunda, suni gübrelerin kullanılması sonucunda gerçekleşmiştir. Çamur atıkları, kar amacı güden özel şirketler tarafından ucuz hammadde olarak köylülere satılmış ve köylülerin düşük kaliteli gübreleri tercih etmeleri toprağın olumsuz etkilenmesine ve kendi metabolik sürekliliğini devam edememesine neden olmuştur. Böylece düşük kalitede olan atıklar toprağın doğa ile olan etkileşimini olumsuz etkilemiş ve doğal ekosistem kendi işlevselliğini gerçekleştirememiştir.

Metabolik yarığın doğanın sürdürülebilirliğine verdiği olumsuz etki, hem kırsal alanlardaki toprakların bozulmasına hem de toprağın gittikçe bozulup işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Tüm bunların yanı sıra 19. yüzyılda hayvan kemikleri de toprağa geri kazandırılmak yerine sanayi süreçlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Barles, 2014, s. 206). Hayvan kemikleri endüstriyel süreçlere tabi tutularak yağ ve yapıştırıcı üretiminde kullanılmış ve bu süreç üzerinden yeni bir pazar oluşturulmuştur. Bu uygulama da doğanın sürdürülebilirliğini bozarak, organik atıkların doğal geri dönüşüm süreçlerine katılmasını engellemiş ve metabolik yarığın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda, sanayi devriminin bir sonucu olarak, organik atığa olan talebin düştüğünü ve atıkların çoğunluğunun tarım ve daha ziyade endüstriyel süreçlerin gelişimi için kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir anlatımla, sanayi devrimi hem suni atıklara olan ihtiyacı artırmış hem de bu artışa bağlı olarak atıkların niteliğini de olumsuz etkileyerek doğanın sürdürülebilirliğinde metabolik çatlağa neden olmuştur.

Bu ekolojik dönüşümlere paralel olarak, Avrupa'nın bazı ülkelerinde katı atık yönetimine yönelik hukuki yapı oluşturulmuştur. Örneğin, İngiltere kentlerinin çoğunluğu 1875'de

yayınlanan Kamu Sağlığı Yasası ile modern atık toplama ve temizlik sistemlerine başlamıştır. Yasa gereği atıklar taşınabilir atık torbalarına konulmaya başlanmış ve bu zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca, İngiltere 1874 yılında atık yakma tesisi inşa ederek Avrupa’da böyle bir girişimde bulunan ilk ülke olmuştur (Wilson, 1976, s. 124-125). Bahsi geçen girişimde İngiltere’nin bir ilke imza atması, üretim tarzındaki dönüşümle yakından bağlantılıdır. 16. yüzyıldan sonra İngiltere diğer Avrupa kraliyetlerinde feodalizme özgü olan parçalı, özerk iktidar anlayışından sıyrılmış, merkezi bir devlet anlayışına doğru gelişim göstermeye başlamıştır. Siyasi merkezleşmenin temelinde ise tarımsal alandaki değişim rol oynamıştır. İngiltere’de tarımsal alanın kendine özgü iki birbirine bağlı özelliği bulunmaktaydı. İlk olarak, egemen sınıf merkezleşen İngiltere kraliyeti ile sıkı bir ilişki içerisindeydi: Devlet bir taraftan toplumsal düzeni kontrol etmekte, diğer taraftan özel mülkiyeti koruma amacıyla yönetici sınıfına hizmet etmekteydi. İkinci olarak, büyük ölçüde topraklara sahip olan yönetici sınıfı bu tarz yapı içinde toprakların kontrol mekanizmasını istediği şekilde değiştirebilme yetkisine sahipti. Bu değişim yetkisi, yönetici sınıfının mülkiyet anlayışını kendi karlarını oluşturacak biçimde değiştirmesi ile sonuçlanmıştır (Wood, 2020, s. 114-117).

Eskiden ortak olarak kullanılan mülkiyetin sınırlanmış mülkiyet olarak değiştirilmesinin en çarpıcı örneği ise çitleme hareketidir. Çitleme hareketi, hem İngiltere’yi hem de dünyayı değiştiren sürecin, yani kapitalizmin başlangıcının en canlı örneğidir. Dolayısıyla, bu süreçten bahsetmek kapitalist üretim ilişkilerinin İngiltere’de inşa edilmesi ve akabinde dünyaya yayılmasını açıklığa çıkaracaktır. Çitleme, eskiden çoğu insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı ortak mülkiyet olarak bilinen toprakların 16. yüzyıldan başlayarak egemen sınıfın özel mülkiyetine dönüştürülmesi ve çitle fiziksel olarak çevrilmesidir (Wood, 2020, s. 126). Toplumda azınlığı temsil eden büyük toprak sahipleri, ortak olarak kullanılan tarım alanlarını özel mülklerine katarak, bu toprakları kazançlı hale gelmeye başlayan koyunculuk ve tarla tarımı yapmak amacıyla kullanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda çitleme hareketinin kaldırılmasına yönelik isyanlar ortaya çıksa da bunların hepsinin karşısı alınmış ve çitleme hareketi İngiltere’yi sanayileşme yolunda ilerlemeye iten unsurlardan biri haline gelmiştir (Wood, 2020, s. 127). Diğer bir ifadeyle, İngiltere bu ve bu gibi gelişmeler sayesinde feodal üretim tarzından kapitalist düzene ilk adımlarını atmıştır. Söz konusu bu adımlar onu toplumsal, ekonomik, siyasal ve endüstriyel bağlamda diğer Avrupa ülkelerinden daha ileriye taşımıştır. Bu bağlamda, İngiltere’nin çevre teknolojilerinde öncü olmasında üretim tarzındaki gelişim önemli rol oynamaktadır.

Bir önceki paragrafta, İngiltere'nin kapitalist üretim tarzına geçişi sonucunda katı atık yönetim alanında ileri teknolojilerin geliştirilmeye başlandığı belirtilmiştir. Keza Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) de kapitalist üretim tarzına evrildiği dönemde atık yönetimi süreçlerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin İngiltere'den sonra ABD, New York şehri'ndeki Governor Island'da ilk çöp yakma tesisini 1885 yılında inşa etmiştir (Shaw, 2003, s. 7). 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Amerika'nın hızla gelişen kentlerinde kaynak ayırma uygulamalarına başlanmıştır (Demirel, 2016, s. 19). Amerika'da atıkları toplama hizmetlerinin gelişim süreci ise, 1895 yılında New York belediyesinin girişimi ile katı atık toplama hizmeti inşa etmesiyle başlamıştır. Bu gelişimin sonucu olarak, 1910 yılına gelindiğinde Amerika kentlerinin %80'inde atık toplama hizmeti verilmekteydi (Shaw, 2003, s. 5). Bundan başka ABD'de 19. yüzyılın sonlarında kurulan geri dönüşüm merkezlerinde kâğıt, metal, kumaş, bez, kauçuk gibi ürünler, yeniden kullanılması için geri dönüşüm işleminden geçmekteydiler (Yalın, 2022). Amerika, atıkların yakılmasıyla enerji elde edilmesine yönelik bazı projeler inşa etmeye çalışsa da 1960'lara kadar bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Pichtel, 2005, s. 41).

Atık ayırma tesislerinin sadece ABD ve İngiltere'de değil, aynı zamanda bazı Avrupa ülkelerinde de inşa edildiği vurgulanmalıdır. Örneğin, 1923 yılında Güney Fransa'nın Nice şehrinde yeni teknolojilerle bir atık ayrıştırma tesisi kurulmuştur (Gürüş, 2019, s. 12). Genel olarak Avrupa ülkelerinde ve ABD'de geri dönüşüm tesisleri kurulmuş olsa da, atıklardan kurtulma amacıyla ilkel yöntemlere başvurmadan kaçınılmamıştır. Bu ilkel yöntemler arasında enerji üretimine katkı sağlamayan yakma, düzensiz depolama, okyanuslara, nehirlerle boşaltma gibi uygulamalar ön plana çıkmıştır (Demircan, 2016, s. 50). Bunun yanı sıra ileri paragraflarda görüleceği üzere, 20. yüzyılın sonlarına yakın katı atıklar (özellikle hem çevre hem de toplum sağlığını ciddi şekilde tehdit eden tehlikeli atıklar) kapitalistleşmiş ülkeler tarafından diğer kapitalistleşmiş ülkelerin ve/veya geç kapitalistleşmiş ülkelerin deniz kıyılarına boşaltılmaya başlanmıştır.

2.2.5. Kapitalizmin Planlı Döneminde Katı Atık Yönetimi

20. yüzyılın başlarında katı atıkların muazzam birikimi ve bu atıklardan kurtulma yöntemleri, çeşitli faktörlerle yakından ilişkilidir. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, suni gübrelerle geçiş ve bu süreçle birlikte organik atıkların azalması, doğa ile toplum arasındaki ilişkinin bozulmasına neden olan bir metabolik yarık sürecine yol açmıştır. Ayrıca, birinci ve ikinci dünya savaşları dünya kentlerinin altyapısını ciddi şekilde etkileyerek çevreye zarar vermiştir. Bu durum, kentlerin atıklarla dolması ve atıkların toplanmasına yönelik hizmetlerin eksikliği nedeniyle birçok kentin çöp yığınlarına dönüşmesine yol açmıştır. 1945-1970

döneminde, yani Keynesyen dönemde, ülkelerin genellikle kendi sınırları içinde atıklarını bertaraf etmeye çalıştıkları (Yaslıkaya, 2004, s. 142) fakat bunu pek de başaramadıkları görülmektedir.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, kapitalist üretim tarzının ve klasik ekonominin sorgulanmasına yol açarak iktisadi politikaların dönüşümünde bir kırılma noktası oluşturmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonucunda ülkelerin çoğu dışa kapanarak devletçilik politikalarının uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu politika değişikliğini ilk kez dile getiren ise Britanyalı iktisatçı John Maynard Keynes olmuştur. Keynes'e göre, ekonomik durgunluklar ve diğer ekonomik sorunlar, devletin ekonomiye müdahale ederek aktif politika ve yatırımlarıyla çözülebilir. Onun analizine göre, 1929'daki ekonomik bunalım, kapitalist sistemin içsel bir sorundur ve bu kriz klasik ekonominin öngördüğü gibi kendi ritminde iyileşmeyecek, aksine işsizlik ve durgunluk daha da derinleşecektir (Altıok, 2009, s. 78).

Keynesçi politika, devlet müdahalesinin piyasa işleyişinde önemli olduğunu savunmuştur. Bu müdahale, devlet harcamalarının artırılması ve/veya vergi indirimleri yoluyla toplam talebin canlandırılmasını içermektedir. Keynesyen yaklaşıma göre, kapitalist ekonomiler, toplam talebi oluşturma sürecinde periyodik olarak zayıflıklara ve krizlere maruz kalabilir ve bu da işsizliğe yol açabilir. İşsizliğin azaltılması için, klasik liberal öğretinin önerdiği gibi reel ücretlerin düşürülmesi yerine, Keynesçi politika devletin para ve maliye politikalarını kullanarak talep oluşturma sürecini düzenlemenin daha etkili olduğunu savunur. Bu yaklaşım, ekonomik istikrarın sağlanması ve işsizliğin azaltılması için devletin aktif rol almasını önerir. Sonuç olarak, Keynesyen iktisat politikası, devlet müdahalesinin ekonomik durgunlukları hafifletmek ve işsizliği azaltmak için gerekliliğini vurgulamıştır. Bu politika, piyasa ekonomisini tam ortadan kaldırmadan devletin ekonomik süreçlerde yönlendirici bir rol oynamasının gerekli olduğunu savunmaktadır (Altıok, 2009, s. 78-79; Palley, 2007, s. 43).

1930'lu yıllardan sonra uygulanmaya başlanılan ve refah devletini ortaya çıkaran Keynesyen iktisat politikaları, ekonomik kalkınmada, işsizliğin önlenmesinde ve enflasyonun kontrol altına alınmasında olumlu sonuçlar elde edilmesine vesile olmuştur. Kalkınma ve büyüme girişimlerinde tarım-dışı sektörlerle ve sanayi sektöründeki üretim artışlarına öncelik verilmiştir. Özellikle, 1950-1960'lı yıllarda istihdam oranlarında, üretim araçlarının (teknolojik yenilikleri kendisinde barındıran makine ve teçhizatların) niteliksel ve niceliksel düzeyde gelişiminde ve kar oranlarında artış yaşanmıştır (Türel, 2017, s. 185). Sosyal hizmetlerden yararlanmayı bir hak düzeyine yükseltmiş, işçinin işverene bağımlılığını bir nebze de olsa

azaltmıştır (Türel, 2017, s. 194). 1970'lere kadar dünya üzerinde Keynesyen politikanın kalkınma ideolojisi hâkimiyetini korumuştur. Hem kapitalistleşmiş hem de geç kapitalistleşen ülkelerde ekonomik kalkınma ve toplumsal refah öncelikli olduğu için çevre sorunlarına yönelik problemlerin gün yüzüne çıkması engellenmiş ve dolayısıyla, ekolojik dengenin aleyhine olacak şekilde kalkınma adıyla yapılan her girişim çevresel sorunları katlayarak artırmıştır (Tekeli, 1996, s. 26).

Keynesyen dönemde üretimde artışlar yaşanmış ancak 1950-60'lı yıllarda kamusal hizmetlerin devlet tarafından karşılanması, fiyatların yükselmesine, işsizlik oranlarının ve enflasyonun artmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, doğanın sermaye birikimi ve kapitalist kalkınma için sonsuz bir kaynak ve atık deposu olarak kullanılması, ekosistemin kendisini yenileme becerisinin yok olmasına, doğal kaynakların geri dönüşümü olmayacak şekilde tahribatına, katı atıkların muazzam seviyede birikmesine ve iklim krizinin tırmanmasına neden olmuştur. Bu süreçte, devletler katı atık sorunsalını mümkün olduğu kadar kendi ulusal sınırları içerisinde çözmeye çalışsa da, bu pek de mümkün olmamıştır. Üretim teknolojilerindeki gelişmelere karşın çevre teknolojilerinin, dönemin ekolojik sorunlarına karşı yetersiz kalması, bu dönemlerde katı atıkların ya düzensiz şekilde yakılarak ya da nehirlerle, okyanuslara boşaltılarak bertaraf edilmesine neden olmuştur (Veral, 2018, s. 19; Özer, 1995, s. 22). Tüm bunların bir sonucu olarak, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başlangıcında ortaya çıkan çevreci toplumsal hareketler, bireysel açıdan baskıcı, toplumsal açıdan adaletsiz yönetim sonucu ortaya çıkan çevre tahribatının sorumlusu olan müdahaleci devlete ve özel şirketlere karşı protestolar düzenlemeye başlamıştır. Çevreci toplumsal hareketlerin yükselen bir ivme kazanmasında şirket ve devletlerin çevreye zarar veren uygulamalarıyla birlikte toplumsal meselelerde çevre konusunun yeterince tartışılmaması, çözüm üretmesi olanaksız olduğu halde çevre tahribatına karşı eski yöntemlerin kullanılmasına devam edilmesi gibi faktörler de önemli rol oynamıştır (Harvey, 2015, s. 50). Bunun bir sonucu olarak, ekoloji taraftarlarının büyük bir kısmı doğanın hammadde olarak biçimlendirilip büyüme odaklı yaklaşımla sömürülmesine, buna bağlı olarak kapitalizmin sermaye birikimini önceleyerek doğayı tahrip etme anlayışına ve yarattığı atık sorunlarına karşı sert tepki göstermişlerdir. 1960'lı yıllardaki çevreci hareketler, James O'Connor'un kapitalizmin ikinci çelişkisiyle ortaya çıkan ikinci doğa veya doğanın kapitalistleştirilmesi kavramıyla daha net bir şekilde açıklanabilir. James O'Connor, Ekolojik Marksizm'e önemli katkılarda bulunan Polonyalı Marksist düşünürdür. O'Connor, Ekolojik Marksizm'e getirdiği yenilikle, kapitalizmin yaratmış olduğu ekolojik krizin, kapitalist çözümlerle üstesinden gelinemeyeceğini savunmaktadır (O'Connor, 2004, s. 2). O'Connor'a

göre, kapitalizmde sermaye birikimini belirleyen en önemli etken kâr oranıdır. Bu bağlamda, kapitalizmin sürekliliği, kâr oranlarının yüksekliği ile doğrudan ilişkilidir (O'Connor, 2000, s. 29; O'Connor, 2004, s. 3). Kâr oranlarının düşmesi, kapitalist sistemi krize sokmakta ve dolayısıyla, kapitalist krizi tetikleyen herhangi bir etken, sistem için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tür bir durumda, kapitalizmin amacı, tehditkâr unsuru ortadan kaldırmaktır. O'Connor, kapitalist üretim tarzının iki çelişkiyi kendisinde barındırdığını vurgulamaktadır (O'Connor, 2000, s. 29-31; O'Connor, 1998, s. 158-178; O'Connor, 2004, s. 4; Spence, 2000, s. 82-86; Sead, 2019, s. 2-4). O'Connor'un geleneksel Marksist teorideki çelişki olarak tanımladığı kapitalizmin ilk çelişkisi sermaye ile emek arasındaki ilişki bağlamında ortaya çıkmaktadır (O'Connor, 2000, s. 31; Spence, 2000, s. 82; Marx ve Engels, 1992, s. 88-89). Kapitalist sınıf, karı maksimize etmek amacıyla işçiyi daha düşük ücretlerle çalıştırmayı hedeflerken, işçi ise yüksek ücretlerle ve daha az çalışma saatleriyle yaşam koşullarını iyileştirmeyi talep etmektedir. Bu karşıtlık, kapitalist üretim tarzının ilk çelişkisini ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist üretim tarzında, sermaye daha fazla artı değer oluşturmak için işçileri daha düşük ücretlerle çalıştırarak aşırı üretimi teşvik eder. Ancak, bu süreç, hem piyasada tüketim oranlarının düşmesine hem de sermayenin kar kaybına neden olur. Çünkü sermaye sahipleri, işçilere sadece yaşamlarını ikame ettirecek kadar ücret ödeyerek, ürettikleri metaların geniş kitleler tarafından satın alınamamasına yol açarlar (O'Connor, 2000, s. 32; 2004, s. 3). Dolayısıyla, kapitalizmin birincil çelişkisi olan aşırı üretim krizi, üretim denkleminin talep tarafından gelmektedir.

O'Connor kapitalizmin ikinci çelişkisinin ise, eksik üretimden kaynaklandığını ve bir maliyet krizi olduğunu vurgulamaktadır (O'Connor, 2000, s. 32; 1998, s. 158). Birinci çelişki sermaye ve emek gücü çatışmasından ortaya çıkarken, ikinci çelişki üretim koşullarından ortaya çıkmaktadır. O'Connor, üretim koşullarını Marx'ın vurguladığını, fakat yine Marx'ın üretim koşullarının, kapitalizmin ikinci çelişkisini ortaya çıkardığını belirtmediğini söyler (O'Connor, 2000, s. 35; 1998, s. 159). Peki, nedir üretim koşulları? Üretim koşulları, değişim değerini kendisinde barındırmayan, dolayısıyla meta olarak gösterilmeyen fakat meta olarak işlem gören şeylerdir (O'Connor, 2000, s. 34). Söz konusu üretim koşullarının birincisi işgücü veya Marx'ın ifadesiyle üretimin kişisel koşulları, ikincisi kentsel altyapı veya Marx'ın ifadesiyle toplumsal üretimin kolektif koşulları ve son olarak çevre veya Marx'ın ifadesiyle üretimin fiziksel koşullarıdır (O'Connor, 2000, s. 32; 1998, s. 160). Bu noktada, O'Connor'ın çevre ve işgücüne göre daha muğlak olan kentsel altyapı kavramıyla neyi anlatmak istediğinin açıklanması gerekmektedir. O'Connor'ın kentsel altyapı kavramı atık yönetimi, toplu ulaşım hizmetleri, su yönetimi gibi altyapı yönetim süreçlerini ve kentsel mekânları kapsamaktadır (O'Connor, 1998,

s. 161). Kapitalizmin ikinci krizi, söz konusu üretim koşullarının sermaye ve devletler tarafından gerekli miktarda ve nitelikte, doğru şekilde kullanılmamasıyla gerçekleşmektedir (O'Connor, 2000, s. 34-35; 1998, s. 165). Daha açık bir ifadeyle, sermaye toplumun ve doğanın sağlığını ve refahını göz ardı ederek kısa vadede oluşacak kara odaklanmakta ve bu uzun vadeli olumsuz sonuçlar doğurarak kriz yaratmaktadır. Örneğin, toprağın kısa vadede fazladan kullanımı, toprağı verimsiz hale getirerek kalitesini olumsuz etkilemekte veya işçilerin çalışma koşullarının sermaye tarafından göz ardı edilmesi, sağlık açısından problemler oluşturmaktadır (O'Connor, 2000, s. 31; Spence, 2000, s. 86). Üstelik O'Connor, üretim koşullarının sermaye için uygun hale getirilmesinde devletin rol oynadığını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, devlet sermaye ile doğa (kent ve toplum da buna dâhildir) arasında bir birleştirici veya uzlaştırıcı rolünü üstlenmektedir (O'Connor, 1998, s. 165-166). O'Connor ikincil krizin, toplumsal hareketleri de tetiklediğini vurgulamaktadır. Buna, önceki paragraflarda yer alan 1960'lı yıllardaki çevresel hareketler örnek olarak gösterilebilir. 60'larda ortaya çıkan çevreci hareketler, sermayenin ve devletin doğa tahribatını göz ardı ederek ekonomik kalkınma odaklı politikalar yürütmesine karşı çıkarak protestolar düzenlemekteydi.

O'Connor ikincil krizin, sermaye ve devleti krizle yüzleşmeye ve yeni kararlar almaya ittiğini belirtmektedir. Genel olarak üretim koşullarının krizi, özel olarak da çevresel kriz, sermaye ve devletin çevre sorunlarına yönelik siyasi ve ideolojik kararlar almasıyla sonuçlanır (O'Connor, 1998, s. 169). Fakat O'Connor, 20. yüzyılın sonlarına doğru küresel düzeyde gündeme gelen ekolojik krize karşı, sermayenin kârını kaybetmeden tüketicilere ve genel anlamda topluma yeşil bir imaj vermeye çalıştığını ifade etmektedir (O'Connor, 2000, s. 16-17). Daha açık bir ifadeyle, sermaye ve devlet var olan ekolojik krize karşı çözüm üretimlerini sermayenin dolaşımını engellemeyecek biçimde tasarlamaktadır. Bu bağlamda, özel şirketlerin temel amacının, biyoçeşitlilik açısından zengin ormanları, verimli tarım topraklarını ve diğer ekolojik zenginlikleri ekonomik çıkarlarıyla nasıl uyumlu hale getirebileceklerini sorgulamak olduğunu vurgulamaktadır. Kişisel servetin ön planda tutulması, tüketim alışkanlıklarının, pazarlamanın ve hükümetlerin çevre politikalarının eleştirilmesi gibi önemli konuların göz ardı edilmesine yol açmıştır (O'Connor, 2000, s. 17). O'Connor, bu süreci doğanın kapitalistleştirilmesi veya doğanın yeniden yapılandırılması, ikinci bir doğa olarak tanımlamaktadır (O'Connor, 2000, s. 24; 35-38). Yeniden yapılandırma, doğanın bir taraftan hammadde olarak sermayenin amaçları doğrultusunda sömürülmesi, diğer taraftan ise sermayenin atıklarını doğaya boşaltarak ekolojik krizi tetiklemesi sürecidir. O'Connor'ın doğanın kapitalistleştirilmesine dair verdiği örnekler dikkat çekicidir. Sanayiden çıkan tehlikeli

atıkları tüketmek üzere üretilen mikroorganizmalar veya ağır metallerle kirletilmiş toprakları temizlemek üzere üretilmiş bitki plantasyonları gibi örnekler vermektedir (O'Connor, 2000, s. 23-24). Böylece doğanın, sermayenin kendi amaçları doğrultusunda dönüştürülerek yeniden yaratıldığını (O'Connor, 2000, s. 24) ve bununla birlikte sermayenin, ekolojik krizi bir fırsat olarak nitelendirip yeni bir kar alanı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tüm bunlara ek olarak, O'Connor sermayenin ikincil krizi dışsallaştırdığını da vurgular. Öyle ki, sermaye veya devlet kendi karını korumak adına mevcut çevre kirliliğini çevreye, toprağa ve topluma kaydırmaktadır (O'Connor, 2000, s. 41). 1981 yılında ABD merkezli geri dönüşüm firmasının zehirli atıklarını Meksika'nın Tijuana kenti yakınlarına boşaltması, maliyetin veya ikincil krizin dışsallaştırılmasına en somut örnektir.

O'Connor'un doğanın kapitalistleştirilmesi sürecinde devlete atfettiği rol, bir açıdan neoliberal ekonomi politikalarla benzerlikler içermektedir. Örneğin, O'Connor kapitalizmin ikincil krizinde, devletin krizi sermayenin lehine dönüştürecek şekilde kontrol altına almayı hedeflediğini belirtmektedir (O'Connor, 1998, s. 168). Bu olgu, neoliberal ekonomi politikalarında da benzer biçimde işlemektedir. Neoliberal ekonomi politikalarına göre, serbest piyasanın yerel, ulusal veya küresel düzeyde genişlemesini engelleyen tüm etkenler, devlet tarafından bertaraf edilmelidir. Neoliberalizmin bu müdahaleci yaklaşımı, kapitalist sistemin yapısal dinamiklerinin korunmasını ve sermaye birikim sürecinin kesintisiz devamını hedeflemektedir. Bir diğer benzerlik ise, O'Connor'un ikincil kriz sürecinde sermaye yanlı oluşturulan politikalarla birlikte, devletin daha fazla kontrol sahibi olacağını vurguladığı noktada ortaya çıkmaktadır (O'Connor, 1998, s. 171). Bu bağlamda O'Connor'un devlet ile sermaye arasındaki işbirliği anlayışı, devleti sermayeyle daha fazla işbirliği yapacak ilkeleri benimseye iten düzenleyici neoliberalizmle birleştirmektedir.

Önceki paragrafta da belirtildiği gibi, 1960'ların sonu ve 1970'li¹ yıllarda doğanın kapitalistleştirilmesine karşı ayaklanmaların yerel, ulusal ve küresel düzeyde gerçekleşmesinin bir sonucu olarak, uluslararası bağlamda çevre konferansları, çevre politikaları ortaya çıkmış ve çevre ve atık konularına yönelik hukuki yapı oluşturulmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak, atık sorununa yönelik ilk oluşturulmuş hukuki müdahale 1978 yılında gerçekleşmiştir. 1975 yılında Avrupa Birliği (AB) tarafından ilk kez Atık Yönergesi oluşturulmuş ve 1978 yılında yürürlüğe girmiştir (CPS, 2012, s. 8). Yönerge, Avrupa'da atık yönetiminin düzensizliği sonucu

¹Çevre tahribatlarının küresel düzeyde vuku bulması sonucunda Massahusettes Teknoloji Enstitüsünden bir grup öğrenci dünya kamuoyuna 1972 yılında "Büyümenin Sınırları" adıyla rapor sundu. Kısaca değinmek gerekirse, raporda geleceğe yönelik genellikle olumsuz tahminlerde bulunulmuş ve bunun çoğunlukla ekonomik büyümeyle bağlantılığı olduğu öne sürülmüştür (Koçak, 2006: 57).

oluşan doğa tahribatını engellemek amaçlı yazılmıştır (CPS, 2012, s. 8). Fakat yönergeden sonra da uygulamada eski yöntemlerle (çoğunlukla düzensiz şekilde yakma veya okyanuslara boşaltma) birlikte başka ülkelerin deniz kıyılarına yasadışı atık boşaltma gibi yöntemlerin keşfedildiği görülmüştür (Akdemir, 2016, s. 54). Şöyle ki, yönergeden sonra 1983 yılında yaşanmış olan Seveso Atık Felaketi², 1986 yılında yaşanmış olan Khian Sea Vakası³, 1987-89 yılında yaşanmış Koko olayı⁴ uluslararası düzeyde yeni kararların alınmasında önemli rol oynamıştır. Yasa dışı atık ticaretiyle ortaya çıkan söz konusu felaketler, üretim koşullarının doğru kullanılmaması sonucu ortaya çıkan ekolojik krizin dışsallaştırılması olarak tanımlanabilir.

1980'lerde yaşanmış yasadışı atık ithalatı olaylarının bir sonucu olarak 1989 yılında Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi imzalanmış ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir (Topçu 2017, s. 1696). Sözleşmeye göre, tehlikeli atıkların ihracat veya ithalatının gerçekleştirildiği ülkeden sevkiyattan önce yazılı onay ibraz edilmesi gerekmektedir. Bunun sebebi, düzensiz ve yasadışı atıkların ihracatını durdurmak ve çevre tahribatlarının önüne geçmektir. Ayrıca, yasadışı atık ihracatının önlenmesi amacıyla sözleşmeye üye olmayan ülkelere tehlikeli atık ihracatı veya ithalatı yasaklanmıştır (CPS, 2012, s. 9). Ancak, Basel Sözleşmesi'ne yakından bakıldığında aslında doğayı ciddi oranda tahrip eden atık ihracatlarına tamamen denetim getirilmediği, sadece atık ticaretine yasal bir boyut kazandırıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Basel Sözleşmesiyle sermaye, yaratmış olduğu tahribata çözüm odaklı yaklaşmak yerine, kendi çıkarlarına uygun bir şekilde doğayı kapitalistleştirmiştir. Sermayenin bu girişimine bazı kapitalistleşmemiş ülkeler direniş gösterse de bu pek başarılı olamamıştır. Örneğin, sözleşme süreci birtakım tartışmalara sahne olmuştur. Bir taraftan Afrika ülkeleri atık ihracatının tamamen yasaklanması gerektiğini savunurken diğer taraftan Çin, Malezya, Brezilya gibi geri dönüşüm ticaretinden kar kazanan ülkeler bu öneriyi reddetmişlerdir. Tartışma sürecinde atık ticaretini tamamen kaldırmak istemeyenlerin çoğunlukta olması nedeniyle, atık ihracatına yasal bir boyut

²1983 yılında İtalya'nın Seveso kentinden taşınan tehlikeli atıklar 8 ay boyunca Kuzey Fransa'nın kıyılarında bulunmuştur (CPS, 2012, s. 8).

³31 Ağustos 1986 tarihinde Khian Sea isimli bir gemi 14.000 tonluk çöpü boşaltacak bir yer bulmak üzere ABD'nin Pensilvanya eyaletinden yola çıkıyor. İki yıl boyunca 20'den fazla ülke gezen bu gemi zehirli atığın yaklaşık 4000 tonunu Haiti'ye boşaltıyor ve bu olaydan sonra Haiti atık ticaretini yasaklıyor. Gemi bundan sonra atık boşaltacak ülke bulamayınca gerçek neden anlaşılmaz diye ismini değiştirerek Yugoslavya'ya yanaşmayı denese de başaramıyor. Khian Sea gemisi 1988 yılında hiçbir ülkenin kıyısına boşaltmadığı çöpü Hint Okyanusuna bırakarak bu problemde de sıyrılmış oluyor (Gündoğdu, 2019).

⁴1987-88 yılları arasında İtalya'dan Nijerya'nın Koko kentine 4 bin tona yakın zehirli atık inşaat atığı olarak lanse edilip ihraç edilmiştir. Koko kentinin bu atıkları ithal etmesi sonrasında yerli halkta hastalıklar ortaya çıkmaya başlamış ve kısa sürede bu olay gündem olmuştur. 1988 yılında İtalya, ihraç etmiş olduğu atığı geri almıştır (Berküsü, 2023).

kazandırılmıştır (Topçu, 2017, s. 1697). Diğer bir ifadeyle, ilgili sözleşme yasal çerçeveye görünürde “durum kontrol altında” mesajını vermeye çalışmış ve arka planda ise bu mesaj aracılığıyla sermaye akışına engel olan durumları tamamen ortadan kaldırarak doğayı yeniden yapılandırmıştır. Tüm bunlara ek olarak, 1990’lı yıllarda gerçekleşen Koko ve Khian Sea vakaları gibi olayların benzerlerinin günümüzde halen yaşanıyor olması (özellikle Türkiye’de) neoliberalleşmenin, doğanın sürdürülebilirliğine halen zarar verdiğini ve metabolik yarığın giderek daha büyük bir boyuta ulaşmasına sebep olduğunu göstermektedir.

1970’li yıllar, Keynesyen iktisat politikalarının krizlere karşı çözüm üretmediği dönemlerdir. 1970’lerde küresel ekonominin yapısal bir krize girmesiyle birlikte kar oranları düşmüş ve işsizlik oranları artmıştır. Bunun sonucunda enflasyon artarken, büyüme oranları da düşmeye başlamıştır. Ancak, bu dönemde ortaya çıkan krize karşı Keynesyen iktisat politikaları etkili bir çözüm sunamamıştır. Keynesçiliğin bu krizlere karşı yetersiz kalması, hem bu ekonomik yaklaşımın zayıflamasına hem de yeni bir ekonomi politik anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde, ABD’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra beklenen ilk ticari açıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ticari açıklar, ABD dolarının yurtdışındaki ülkelerde birikmesine yol açmış, bu birikimlerin altına dönüştürülme tehdidini beraberinde getirmiştir. Bu tehdit karşısında ABD, doların diğer dövizlere karşı değerini düşürmek amacıyla dalgalı kur sistemine geçiş yapmıştır. Bu geçiş süreci, neoliberalizmin ilk bileşeninin ortaya çıkmasına neden olmuş ve 1974 yılından itibaren ABD sermaye akışlarını serbest bırakmıştır. Sonuç olarak, sermaye akışlarını kısıtlayan veya denetleyen düzenlemeler gevşetilmiş ve serbest piyasa ekonomisinin teşvik edilmesi yolunda adımlar atılmıştır (Dumenil ve Dominique, 2007, s. 28).

1970’lerde Keynesyen ekonomi politikalarının kendi içinde yaşamış olduğu bazı olumsuzluklar bir taraftan neoliberalizmin yükselişine hız kazandırmış, diğer taraftan Keynesçiliğin gerilemesine neden olmuştur. Keynesçiliğin gerilemesine neden olan etkenlerden biri, bu görüşü savunan gruplar arasındaki fikir ayrılıklarının artmasıydı. Örneğin, gelir dağılımı teorisi bağlamında, Keynesçiler arasında iki ana görüş hâkimdi. Neo-Keynesçiler olarak bilinen Amerikalı Keynesçiler, emekçilerin adil bir şekilde ücret aldığını, sendikalara veya emek piyasaları uygulamasına gerek olmadığını savunmaktaydı. Post-Keynesçiler olarak anılan Avrupalı Keynesçiler ise, emekçilerin hak ettikleri ücreti almadığını ve bu konuda devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunu iddia etmekteydi (Palley, 2007, s. 44). Fikir ayrılığıyla birlikte hızla yükselen neoliberal ideolojiye karşı Keynesçilik cephesinde etkili bir alternatif düşünce oluşturulamaması da Keynesçiliğin gerilemesinde rol oynayan önemli bir faktördü. 1970’lerde,

Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde popülist söylemlerle yüceltilen neoliberal ideoloji, bireyciliği ve serbest piyasayı öne çıkarırken, Keynesçilik bu görüş karşısında alternatif sunamadı (Harvey, 2015, s. 65; Polley, 2007, s. 45). Sonuç olarak, Keynesçiler arasında mevcut olan fikir ayrılıkları ve Keynesçiliğin hızla yükselmekte olan yeni ekonomi politik sistemin fikirleri altında ezilmesi, neoliberalizmin ideolojik ve politik etkisini artırmış ve neoliberalizmi savunan kişilere, serbest piyasa ekonomisinin ve radikal bireyciliğin istikrarlı ve Keynesçilikten daha etkili bir ekonomi politik olduğunu kanıtlama fırsatı vermiştir.

Kapitalizmin planlı dönemindeki katı atık politikalarına genel bir çerçeve çizilecek olursa, toplumsal refah ve ekonomik kalkınmanın çevresel kaygı ve endişeyi arka plana ittiğini söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Fakat bu olumsuzluk, çevresel bilincin doğuşunda itici bir rol oynamış ve 1960'lı yıllarda kapitalizmin yaratmış olduğu metabolik yarığa toplumsal protestolarla yanıt verilmiştir. Toplumsal protestolar ise, 1970'lerde uluslararası çevre politikalarının oluşturulması gibi olumlu sonuçları doğurmuştur. Fakat kontrolsüz piyasaların doktrini olan ve bireylerin sadece kendi menfaatlerini gözetmelerinin zenginliğe götüren ideal yol olduğunu savunan neoliberalizm (Paul, 2016, s. 14), 1970'lerden itibaren Keynesyen politikaların egemenliğini sarsarak iktidarı ele geçirmeye başlamıştır. Bu ise, sınıfsal hiyerarşinin üst mertebesindeki -yasa karşısında birey kabul edilen (Harvey, 2015, s. 10)- sermaye sınıfının ekonomi politik kararlarda son sözü söylemesiyle ekolojik krizin yeni bir boyuta evrilerek (yasa dışı atık ticareti buna en somut örnektir) metabolik yarığı daha da yaygınlaştırmasına sebebiyet vermiştir. Bir sonraki başlıkta tam da bu süreç aktarılmaya çalışıldı.

2.2.6. Katı Atık Yönetiminin Neoliberalleştirilmesi

Neoliberal ekonomi politikalarına göre, 1970'lerde yükselen küresel ekonomik krizin temel nedeni Keynesyen refah devleti uygulamalarıdır. Kriz sonucu refah harcamaları artmış, piyasa aktörlerinin serbestliği kısıtlanmıştır. Buna çözüm olarak, ulusal piyasaların uluslararası piyasalarla eklemlenmesini sağlamak nedeniyle deregülasyon yani, devletin kamusal alandaki gücünün azaltılarak piyasanın çoğunlukla özel şirkete devredilmesi öngörülmüş ve bu yönde politikaların uygulanması önerilmiştir (Kaygalak, 2001, s. 128). Neoliberalizm devlete ait ekonomik girişimlerin özel sektöre bırakılması, sosyal hizmetlerin çoğunluğunun sermayeye devredilmesi, tarımı destekleme politikalarının azaltılması, kentleri dünya pazarında yarıştırmaya amacıyla tüketim ve eğlence merkezlerinin çoğaltılması gibi politikaları devlet rolünün azaltılması hedefiyle uygulamaya çalışmıştır (Kaygalak, 2001, s. 129).

Neoliberal ekonominin temel alabileceğimiz beş politikası vardır (Doğan, 1999, s. 12; Güzel, 2013, s. 38; Çoban, vd., 2015, s. 5; Şenses, 2004, s. 3). Bunlardan ilki özelleştirmedir. Özelleştirme, önceden kimse tarafından sahiplenilmemiş veya toplum tarafından sahiplenilen, devlete ait ve herkes tarafından kullanılabilen belirli bir arazinin, hizmet sektörünün birey veya azınlık bir grup tarafından özel mülk olarak elde edilmesi anlamına gelmektedir (Çoban, vd., 2015, s. 5). Kamu kurum ve kuruluşların özel sektöre satılması özelleştirme biçimlerinden sadece bir tanesidir. Kamu kurum ve kuruluşların özel sektöre devredilmesi, ticarileştirilmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet alımı veya ihale yoluyla taşeronlaşma yöntemleriyle özel sektöre yaptırılması da özelleştirme olarak tanımlanmaktadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler [BSB], 2011, s. 130). Örneğin, 1990'lı yıllarda Türkiye'deki belediyelerin büyük bir kısmı katı atık hizmetlerinde ihale yoluyla taşeronlaşma, imtiyaz ya da yap-işlet-devret (YİD) modeli gibi özelleştirmenin çeşitli yöntemlerini uygulamıştır. Özelleştirme genellikle neoliberal ideoloji ile ilişkilendirilir; zira bu yaklaşım, devletin ekonomik alana müdahalesini azaltarak serbest piyasa ekonomisini teşvik etmekte ve toplumun sahiplendiği bölgeleri özel sektöre devretmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda, özel sektör doğal kaynakları sermaye birikimine katkı sağlayacak şekilde karlı bir yatırıma dönüştürebilir. Suyun, katı atıkların ticarileştirilmesi, katı atık yönetim süreçlerinin özel sektörlere devredilmesi bu sürecin en basit örneklerindendir.

Neoliberalizmin temelini oluşturan ikinci politika ise deregülasyondur. Deregülasyon veya kuralsızlaştırma, devletin toplum ve çevre yararına yürütmüş olduğu süreçleri terk ederek kural oluşturma sürecinden vazgeçmesidir. Bu sayede de özel sektör devletin terk etmiş olduğu alanlarda serbestçe hareket eder. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) temel amacı uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda DTÖ'nün, herhangi bir devletin kendi çevre sağlığı uğruna uluslararası ticarete engel teşkil edecek bir politik sürece girmesine engel olacağı söylenilebilir (Çoban vd., 2015, s. 7; Güler, 2005, s. 36). Neoliberalizmin temelini oluşturan üçüncü özelliği ise regülasyon veya yeniden kurallaştırma. Regülasyon, deregülasyon kavramıyla beraber işlemektedir (Güler, 2005, s. 36). Diğer bir anlatımla, ilk önce mevcut kural/yasa ortadan kaldırılmakta, akabinde yerine yeni kural getirilmektedir. Yeniden kurallaştırma sürecinde ise, devlet ve yerel yönetimler yeni mekanizmalar oluşturarak hukuki, politik alanda yeni düzenlemeler sağlamaktadır. Buna bağlı olarak serbest piyasa ilişkileri genişletilmekte ve özelleştirme ile ticarileştirme yaygınlaştırılmaktadır. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalı (GDO) hayvan yemlerinin ve gıdalarının ithalatına izin verilmesi ve suyun, atığın ticarileştirilmesine yönelik hukuki çerçevenin oluşturulması yeniden kurallaştırmaya örnek gösterilebilir (Çoban vd., 2015, s. 8).

Neoliberalizmin temelini oluşturan dördüncü politika ticarileştirmedir. Ticarileştirme, doğal varlıkların alınıp satılabilir bir meta haline gelerek yerel, ulusal ve küresel düzeyde sermaye döngüsüne katılması sürecini ifade eder. Genellikle ticarileştirme, özelleştirmeyi gerektirir. Bu, özel mülkiyet altındaki nesnelerin pazarlanabilir bir meta olarak sunulmasının kolaylaştırılmasıyla ilgilidir. Bu doğrultuda ticarileştirme, doğanın daha önce alınıp satılamayan ve toplumun ücretsiz olarak kullanımına veya hizmetine sunulan bileşenlerinin, canlı veya cansız varlıklarının alım-satım süreçlerine dâhil edilmesi, özelleştirilip pazarlanabilir bir meta olarak sunulması anlamına gelir. Örneğin, tarih boyunca hayvanların öldürülerek kemikleri, yağları, kürkleri gibi parçalarının ticarileştirilmesi gibi örnekler gözlemlenmiştir. 1980'lere kadar devlet hizmetine bağlı olan katı atık yönetim süreçleri, 1980'lerin ardından neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde ticarileştirilmiştir (Çoban vd., 2015, s. 5).

Neoliberalizmin beşinci temel özelliği küreselleşmedir. Burada küreselleşmenin, neoliberalizmin icat ettiği yeni bir özellik olmadığı belirtilmelidir. Buna bağlı olarak, uluslararası ticaretin büyümesi ve küresel sermaye akışları küreselleşmeye özgü olmuş ve neoliberal ekonomi politikalardan önce de varlığını sürdürmüştür. Fakat çokuluslu şirketlerin yayılması, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası finans kuruluşlarının küresel ticaretteki aktif rolü neoliberalizmin küreselleşmeye eklemiş olduğu yeni özelliklerdir (Dumenil ve Dominique, 2007, s. 26)). 1990'lı yıllarda ve sonrasında Türkiye'nin, IMF ve DB ile birtakım sözleşmeler imzalaması ve ilgili sözleşmeler aracılığıyla katı atığın yerel, ulusal ve küresel düzeyde ticaretinin önü açılması küreselleşmenin çevre konularına sirayet ettiğinin örneğidir (Disk/Genel-İş, 1998, s. 30).

Buraya kadar neoliberal ekonomi politikalarının teorik anlamda genel bir çerçevesi çizildi ve temel özellikleri aktarılmaya çalışıldı. Bundan sonra ise, Washington ve Post-Washington uzlaşmaları ve neoliberalizmle katı atık yönetimi arasında olan ilişki anlatılmaya çalışılacaktır. Fakat bundan önce hem sonraki paragraflarda hem de sonraki bölümlerde zaman zaman yer verilecek bazı uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar hakkında bilgi verilmesi önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak, IMF, DTÖ, DB ve GATS'dan (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) bahsetmek, özelliklerini irdelemek ilgili kuruluşların ve anlaşmanın küresel ticaretteki rolünü ve o cümleden metni daha anlaşılır kılacaktır.

1944 yılının temmuz ayında New Hampshire eyaletinin Bretton Woods bölgesinde ABD ve İngiltere'nin öncülüğü ile 45 ülkenin temsilcilerinden oluşan bir konferans düzenlenmiş ve konferans sonucunda küresel ekonomik sistemin tasarlanması doğrultusunda merkezi ABD

olan üç kuruluş ortaya çıkmıştır. Bunlar uluslararası para pazarındaki işleyişi sağlayacak IMF, serbest piyasanın özgürce dolaşımını sağlamak için uygun kurallar inşa eden DTÖ ve geç kapitalistleşen ülkelerin kalkınmasına yönelik çalışmalar yapacak olan DB'dir (Karaçay, 2016, s. 96; Altınay ve Akıncı, 2018, s. 7-8). IMF'nin temel amaçları, uluslararası parasal işbirliğini arttırmak, uluslararası ticareti, küresel sermaye akışını kolaylaştırmak ve dünya genelinde yoksulluğu azaltmak olarak belirlenmiştir (Göçmen, 214, s. 9). Buna paralel olarak, DB'nin temel amaçları ise, küresel yatırımları sağlamak, uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik uygulamalar hayata geçirmek ve özel sermayenin yetersiz olduğu zamanlarda kendi kaynaklarını kullanma aracılığıyla özel sermayenin yaygınlaşmasına destek sağlamak olarak belirlenmiştir (Küçük, 2019, s. 49). Tüm bu bilgiler ışığında, IMF, DTÖ ve DB'nin ortak amacının küresel sermayenin özgür dolaşımını engelleyen bütün etkenleri ortadan kaldırmak ve kamu hizmetlerinin, o cümleden çevre hizmetlerinin piyasaya açılması konusunda hızlı bir etki yaratmak olduğu söylenilebilir (GEAD, 1999, s. 1).

Tam da bu noktada Bretton Woods üçlemesi ile bağlantılı olan Washington Uzlaşmasından bahsetmek yerinde olacaktır. Washington uzlaşması, 1980'li yıllar ile 1990'lı yılların sonlarına kadar olan dönemi kapsayan, Washington merkezli üç kuruluşun, IMF, DB ve ABD Hazine Bakanlığı'nın neoliberal ekonomi politikalarıyla geç kapitalistleşen ülkeleri küresel piyasa ekonomisine dâhil etme süreci olarak tanımlanabilmektedir. Uzlaşma kısa bir süre sonra DTÖ'yü ve Avrupa Merkez Bankası'nı (AMB) da kendi içine almıştır. (Saad-Filho, 2007, s. 191; Fine, 2008, s. 218-219). Neoliberal Washington Uzlaşmasına göre, kalkınma politikalarında devlet büyük oranda arka plana itilmelidir. Bu bağlamda, devletin önemli denilebilecek üç işlevi vardır. Bunlar ise, yabancı saldırılar karşısında ulusal savunma, serbest piyasanın işlevselliğini korumak için yasal ve iktisadi altyapı inşa etmek ve piyasa ilişkilerini korumak amacıyla toplumsal gruplar arasında arabuluculuk yapmaktır (Saad-Filho, 2007, s. 192). Neoliberal Washington Uzlaşması, dış ticaretin serbestleştirilmesini ve dövizin devalüe edilmesini de tavsiye etmektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi tavsiyesi, daha rekabetçi olduğu iddia edilen yabancı üreticilerin baskısı altında yerel üreticilerin daha aktif rol oynayacağı anlayışına, kur ayarlaması tavsiyesi ise ihracat oranlarında artış yaşanacağı düşüncesine dayanmıştır. Washington Uzlaşması bu ve benzeri düzenlemeler bütünü, devletin iktisadi rolünü azaltmak ve iktisadi süreçlerde karar verme yetkisini piyasalara aktarmak amacıyla yapmıştır (Saad-Filho, 2007, s. 192-193). Tam da bu değerler dizisiyle Washington Uzlaşmasına bağlı olarak Bretton Woods kuruluşları, geç kapitalistleşen ülkelere ekonomi politik açıdan zor zamanlar yaşayan ilgili ülkelere yapısal uyum programları dayatmış

ve söz konusu uyum programlarını kabul ettikleri takdirde kredi verebileceklerini belirtmiştir (Karaçay, 2016, s. 95).

1990'ların ortalarından sonra, Washington uzlaşmasının düzenlemelerine tabi olan ve sermaye birikim sürecini ilgili uzlaşmaya göre düzenleyen ülkelerde peş peşe finansal krizler yaşanmaya başladı. 1994 Meksika kriziyle başlayan, 1997-1998 Doğu Asya Krizi, 1998 Rusya, 1999 Brezilya, 2001 Arjantin ve Türkiye krizleriyle devam eden süreç, neoliberal Washington düzenlemelerinin yeterince etkili olmadığını göstermiştir (Doğru, 2021, s. 43; Karaçay, 2016, s. 95). Sözü geçen ülkelerde yaşanan krizlerin ortak sebebi ise, krizi kontrol altına alabilecek kurumsal yapıdan yoksun olmalarıydı. 1997 yılında DB'nin "Değişen Dünyada Devlet" isimli bir rapor yayımlaması ve raporda geç kapitalistleşmiş ülkelerde devlet ihtiyacının önemli olduğu düşüncesine yer vermesi de, söz konusu ülkelerde yaşanan birikim krizinin bir sonucuydu (Doğru, 2021, s. 44).

Önceki paragrafta anlatılan gelişmeler, Post-Washington uzlaşmasının oluşturulması ve piyasa süreçlerinde Washington uzlaşmasındaki rolüne kıyasla daha etkin rol oynayacak şekilde devletin sahneye çağrılmasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir anlatımla, Post-Washington uzlaşması daha fazla devlet müdahalesini içeren bir alternatifi benimsemiştir (Fine, 2008, s. 230). 1990'ların sonu ve özellikle 2000'lerden sonra uygulanmaya başlanan Post-Washington uzlaşmasıyla neoliberal ekonomi politikalarının küresel piyasanın işleyişinde daha da güçlü bir etki bıraktığı ve egemenliğini sürdürdüğü de belirtilmesi gereken önemli bir husustur (Doğru, 2021, s. 44). Literatüre Post-Washington uzlaşması, yeni kurumsalcılık, düzenleyici neoliberalizm, katılımcı devlet, ikinci kuşak neoliberalizm olarak çeşitli adlandırmalarla geçen paradigma, devletin piyasa süreçlerinde etkin rol oynaması gerektiği anlayışını savunmaktadır (Ataay, 2008, s. 46; Ataay, 2015, s. 23). Düzenleyici neoliberalizm, güçlü ve rekabetli özel kesimin var olabilmesi, geç kapitalistleşen ülkelerde serbest piyasanın işleyebilmesi ve küresel sermaye süreçlerine kolay adapte olabilmesi için güçlü kurumsal zeminin zorunlu olduğunu ve aksi takdirde söz konusu ülkelerde ekonomik ve toplumsal gelişimin ilerleyemeyeceğini savunmaktadır. Devlet ve piyasa birbirine zıt değil, birbirini tamamlayan öğelerdir ve yeniden yapılanan piyasa toplumunda devlet kamu örgütlenmelerini yeniden düzenlemelidir (Doğru, 2021, s. 46; Saad-Filho, 2007, s. 198; Bond, 2007, s. 378; Fine, 2008, s. 230; Ataay, 2008, s. 46; BSB, 2015, s. 93-94). Bu bağlamda, 1997 DB raporuna göre devlet kurumsal altyapıyı ekonomik kalkınma amacıyla yerelerde piyasa işleyişini sağlayabilecek şekilde inşa etmeli ve genişletmelidir.

Düzenleyici neoliberalizm, güçlü kurumsal yapı oluşturmak için siyasetçilerin farklı güç odaklarını (örn; Sivil Toplum Kuruluşları STK'lar) devlet projelerine dâhil etmelerinin ve bu süreçte toplumsal rızayı inşa etmelerinin önemine de vurgu yapmıştır (Doğru, 2021, s. 45-47). Düzenleyici neoliberalizme göre temel denilebilecek bu hususlar iyi yönetişimin vazgeçilmezidir. Tam da bu noktada 1980'lerin sonunda ortaya çıkan ve düzenleyici neoliberalizmin önemli bir parçası haline gelen “yönetişim” formülünden bahsetmek son derece önemlidir. Yönetişim kavramı ilk olarak, 1989 yılında DB'nin Afrika sorunlarını gündeme getirdiği bir raporda belirtilmiş, fakat herhangi bir tanımlaması yapılmamıştır (Güler, 2005, s. 37). 1989 DB ve 1997'de Birleşmiş Milletler yönetişim kavramına tanımlama getirmiş ve yönetişim formülüyle birlikte katılımcı devlet modelini tanıtmıştır. Yönetişimle birlikte düzenleyici neoliberalizm Türkiye genelinde ikinci bölümde de bahsedilecek olan Kemal Derviş'in “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda ve AKP hükümeti döneminde hazırlanmış “Acil Eylem Planı'nda da karşımıza çıkmaktadır (Güler, 2005, s. 38). Yönetişim formülü, iktidarın bürokrasi tarafından tek başına yönetim anlayışını reddetmektedir. Söz konusu formül, iktidarın üçlü bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu üçlü yapı ise, yönetişimin bürokrasisi, özel sektör ve STK olarak belirlenmektedir. Üçlü yapının birinci tarafını genel kamu yararını ve toplumun genel sekreterliğini yapan bürokrasi, ikinci tarafını neoliberallerin toplumun en girişken ve üretken kesimi olarak tanımladığı özel sektör ve üçüncü tarafını ise, toplumsal sorunlara çözüm odaklı yaklaşabilen STK'lar temsil etmektedir (Güler, 2005, s. 39). Yönetişim formülü, üçlü yapıyla devlet-toplum ilişkisini yeniden kurmakta ve bununla birlikte, bağımsız idari otoriteler oluşturabilmektedir (Güler, 2005, s. 39). Tamamen bağımsız idari otoritelerin oluşturulması, hem mevcut piyasaların hem de özelleştirme sonucu oluşan yeni piyasaların işlevselliğini sürdürebilmesi için düzenlenmeye ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır (Ataay, 2015, s. 27). Tüm bu bilgilerle birlikte düzenleyici neoliberalizme göre, kamusal reformlarla yerel yönetimler ve özel sektör, STK işbirliği süreçleri güçlendirilmeli ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi yaygınlaştırılmalıdır (Ataay, 2015, s. 24). Düzenleyici neoliberalizme göre, kamusal hizmetlere ayrılan bütçeler ekonomide durgunluğa yol açmakta bu ise ülke ekonomisinin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Durgunluğu ortadan kaldırıp toplumsal refahı yükseltmek amacıyla kamu bütçesinden finanse edilen kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi önerilmektedir. Burada kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin yanı sıra, kamusal hizmetleri özel sektöre devretmek/gördürmek ve özel sektörden hizmet satın alma gibi alternatif yöntemler de kullanılabilmektedir (Ataay, 2015, s. 25).

Son olarak, düzenleyici neoliberalizmin yaygınlaşmasında rol oynayan GATS anlaşmasından da bahsetmek önemlidir. GATS kamuya bağlı tüm hizmet alanlarının serbest piyasaya açılması kapsamında mevcut olan düzenlemelerin genişletilmesini sağlamaya çalışan çok taraflı yatırım ve ticaret anlaşmasıdır. 1986-1994 yıllarında yapılan Uruguay Görüşme Turunda GATT'a (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması) dâhil edilmiş ve 1 Ocak 1995 yılında kurulmuş olan DTÖ'nün bünyesine aktarılmıştır (Erol, 2002). DTÖ ise GATS'ı şöyle tanımlamaktadır: "GATS, sınır ötesi ticaret ve yatırımlarla birlikte, bir hizmetin yerine getirilmesiyle bağlı olan tüm sektörleri (hizmet ve mal üretim sektörleri) kapsayan ticaret anlaşmasıdır" (Baktır, 2014). Bunlardan biri, serbest piyasaya teslim edilerek katı atık yönetimiyle bağlantılı olan çevre hizmet sektörüdür (Erol, 2002; Baktır, 2014). GATS, uluslararası ticaret anlaşmasını organize etmek ve yasal hale getirmek amacıyla bir çerçeve oluşturmuştur. Atık yönetimi de bahsi geçen ticaret anlaşmasıyla uluslararası ticarete açılmıştır. Ayrıca GATS anlaşmasına kurucu üye olarak imza atan ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir. 1995 yılında Türkiye, tüm hizmet sektörlerinde küresel ölçekte liberalizasyonu sağlamayı amaçlayan GATS⁵ anlaşması kapsamında kamusal hizmet alanlarından (çevre ve katı atık yönetimine ilişkin hizmetleri, mesleki, mali, sağlık, eğitim, ulaştırma, turizm, seyahat hizmetleri) çekilmiştir. Akabinde ise bu alanları küresel sermayeye açmayı kabul etmiştir (Şengül, 2008, s. 75; Erol, 2002; Güler, 2005, s. 16). Neoliberal ekonomi politikalarının başlangıcına kadar yerel yönetimlerin görevleri arasında bulunan çevre ve dolayısıyla katı atık yönetim hizmetleri, 1980'lerden itibaren yavaş yavaş özelleştirilmeye başlanmıştır. Bu süreç ise hem neoliberalizmi temsil eden yerel ve ulusal düzeyde imzalanan sözleşmelerle hem de yukarıda bilgisi verilen IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar ve GATS anlaşması ile yerel, ulusal ve en önemlisi küresel düzeyde meşru kılınmıştır. Tam da bu noktadan yola çıkarak, sonraki paragraflarda önceden yerel hizmet olarak sunulan katı atık hizmetlerinin özel sektöre nasıl devredildiği bazı ülke örnekleriyle gösterilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda bahsedilen ilgili konuya ilk örnek ülke, İngiltere'dir. İngiltere'de yerel yönetimlere bağlı olan çevre hizmetlerinden özel sektörün yararlanması büyük ölçüde, 1979'da iktidara gelen Margaret Thatcher hükümeti ile gerçekleştirilmiştir. İngiltere'ye ilk kez Thatcher'ın neoliberal ideolojiyi getirdiğini ve neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasında ve küresel olarak yaygınlaşmasında büyük oranda payının olduğunu belirtmek burada yerinde olacaktır (Gökbayrak, 2003, s. 102). Thatcher hükümeti 1970'lerin sonunda

⁵Türkiye Cumhuriyeti GATS anlaşmasına DTÖ kurucu üyesi olarak imza atmış ve bu anlaşma 25 Şubat 1995 yılında onaylanmıştır (Erol, 2002).

küresel ekonomik krizden etkilenen İngiltere’yi krizden kurtarma adına IMF’den istikrar paketi kabul etmiştir. Söz konusu istikrar paketinden en çok etkilenen ise yerel yönetimler olmuştur. Şöyle ki, Thatcher hükümeti istikrar paketinden sonra merkezi yönetimi güçlendirmek adına yerel yönetime ayrılan mali kaynaklara kısıtlama getirmiştir. Bununla birlikte, Thatcher hükümeti kamu sektörünün ve bir o kadar da yerel yönetimlerin kamuya verdiği hizmetlerde yetersiz olduğunu varsaymış ve genel olarak kamusal hizmetlerin gelişiminde özel sektörün önemli bir rol oynayacağını ileri sürmüştür (Kartal, 2000, s. 60; Gökbayrak, 2003, s. 102). Bu değişiklik önerisi sonucunda ise 1988 yılında yerel hizmetlere özel sektör zorunluluğunu getiren “zorunlu rekabetçi sunum” adı altında yerel yönetimler yasası çıkarılmıştır. Yasadan sonra kentsel çevre hizmetleri ve dolayısıyla atık yönetim hizmetleri ve kamu hizmetinde olan çeşitli sosyal politika alanları rekabetçi piyasa koşulları altında özel sektörün yararlanacağı hizmetler haline gelmiştir. Temel amaç ise, yerel hizmetlerin rekabetçi ortam yaratılarak özel sektöre bırakılması ve sendikaların etkisinin azaltılması olarak belirlenmiştir (Gökbayrak, 2003, s. 103).

Yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerin özelleştirilmesine katkıda bulunan ülkelerden biri de ABD’dir. ABD’de yerel hizmetlerden özel sektörün yararlanması ise büyük oranda neoliberal ideolojinin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan Ronald Reagan hükümeti tarafından gerçekleştirilmiş ve 1980’lere denk gelmiştir. İlgili dönemde Reagan hükümeti neoliberal ideolojiyi benimsemesiyle özelleştirme yönünde teşvik ve baskı uygulamaya başlamıştır. Örneğin, yerel hizmet maliyetlerinin yüksek olması gerekçesiyle, hizmetlerin özel sektöre bırakılması yönünde kararlar alınmaya başlanmıştır (Eken ve Eryılmaz, 1990, s. 72). Bu ve bu tarz gerekçeler öne sürülerek 1980’lerden itibaren katı atık hizmetleri, sağlık ve refah programları özel sektöre çoğunlukla ihale veya sözleşme yoluyla devredilmiştir (Eken ve Eryılmaz, 1990, s. 72; Gökbayrak, 2003, s. 105-106).

Yerel yönetim hizmetlerini çeşitli neoliberal ideolojik tabanlı gerekçeler öne sürerek özel sektöre devreden örnek ülkelerden sonuncusu ise Fransa’dır. Fransa’da özel şirketler çoğunlukla katı atık, su ve kanalizasyon, şehir ısıtma gibi kentsel hizmetlerde etkinliklerini 1980’li yıllar itibariyle sürdürmüşlerdir (Gökbayrak, 2003, s. 108). Yerel hizmetlerin özel sektöre devredilmesi için öne sürülen gerekçeler ise, önceki örnek ülkelerin gerekçelerinden farklı değildir. Yerel yönetimlerde hizmet veren idari kadronun ve personellerin özel şirket kadro ve personellerine kıyasla etkili çalışmadığı, özel sektörde daha esnek ücret olduğu gerekçelerden bazılarıdır (Zengin, 1996, s. 96; Gökbayrak, 2003, s. 109).

Neoliberalizmin yukarıda bahsedilen iktisat politikalarından, temel özelliklerinden ve ülke üzerinden verilen örneklerden yola çıkarak çevreye ve katı atık yönetimine nasıl bir perspektiften yaklaştığını çözümlmek gerekmektedir. Neoliberal ekonomi politikalarına göre, ormanlar, su ve biyolojik çeşitlilik gibi sahihsiz veya devlet kontrolündeki doğal kaynaklar özelleştirilmeli ve ticarileştirilmelidir. Çevre yönetimine, dolayısıyla katı atık yönetimine de kamusal yönetim herhangi bir şekilde karışmamalı ve böyle bir şey söz konusu olduğunda durdurulmalı, çevre yönetimi rekabetçi piyasa koşullarına, yerel ya da hükümet dışı kuruluşların ticaret ve yatırım faaliyetlerine uyacak bir şekilde düzenlenmelidir (Şengül, 2008, s. 70). Neoliberalizm çevresel önlemlerin alınmasını yerel, ulusal ve uluslararası bağlamda serbest ticarete engel teşkil ettiği için birincil amaç olarak görmemektedir. Bu bağlamda, neoliberal ekonomi politikalarının birincil amacı, çevre tahribatlarına yol açmış ve yol açacak etmenleri ortadan kaldırmak yerine, ekonomik stratejilere engel olacak her engeli aşmaktır. Bu düşünceler bütünü de katı atık yönetiminin hem yerel hem ulusal hem de uluslararası bağlamda ticarete konu olmasını sağlamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında, özellikle önceki paragraflarda ülke üzerinden verilen örnekler ışığında, 1980'lere kadar yerel yönetimlerce hizmeti sunulan katı atık hizmetlerinin ve bununla birlikte toplum ve çevre sağlığına zarar verdiği gerekçesiyle uzaklaştırılması gereken bir madde olarak tanımlanan katı atığın 1980'lerden sonra özelleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu ise, 1970'lerin sonlarına yakın hızla yükselerek küresel boyutta yaygınlaşan ve politik-iktisat pratikler teorisi olarak bilinen neoliberalizmin yerel, ulusal ve küresel düzeyde özelleştirmeyi teşvik eden ekonomi politik uğraş ve uygulamaları sonucunda gerçekleşmiştir. Tüm bunlara ek olarak, yukarıda verilen ülke örneklerinde, genellikle Washington uzlaşması koşullarının egemen olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde hem Washington uzlaşması hem de 2000'ler sonrası Post-Washington uzlaşmalarına uygun düzenlemelerin geç kapitalistleşmiş bir ülke örneği olarak Türkiye'de geçerli olduğuna büyük ölçüde yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE KATI ATIK YÖNETİMİNİN TARİHİ

Bu bölümde, Türkiye’nin 1930’lu yıllardan günümüze kadar katı atık yönetimindeki dönüşümleri incelenmiş ve tartışılmıştır. Alt başlıklar hakkında bilgi vermeden önce, bu bölüm için belirtilmesi gereken önemli bir husus, Türkiye’nin katı atık yönetiminin ağırlıklı olarak ekonomi-politik kararlar çerçevesinde incelenmesidir. Birinci bölümde de görüldüğü gibi, 20. yüzyıldan itibaren katı atık yönetim süreçlerinde belirleyici olan etkenler ağırlıklı olarak ekonomi-politik kararlardır. Bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu belirtilmelidir. Öyle ki, 1960’ların sonlarından itibaren, kapitalistleşmiş ülkelerin aldığı ekonomi-politik kararlar ve bu kararlar doğrultusunda düzenlenen uluslararası çevre konferansları ve politikalar Türkiye’nin katı atık yönetiminde ve genel olarak çevre konularında önemli bir role sahip olmuştur. Bununla birlikte, yine 60’ların sonlarından itibaren, Türkiye kendi yürütmüş olduğu bazı politikalarda (örn: DPT) katı atık kirliliği ve diğer çevre kirliliklerine yönelik çözüm önerilerinde ekonomik ve sanayi uygulamalarını öncelikli hale getirmiş ve ekolojik krizi pek önemsememiştir. 1980’lerden sonra ise, katı atık yönetimi neredeyse tamamen neoliberal ekonomi politikaların tahakkümü altında, sermayenin kar motivasyonu ile kontrol ettiği bir alana dönüşmüştür.

Bu bölüm, beş alt başlıktan oluşmaktadır. İlk iki alt başlıkta, 1930’lardan 1980’lere kadar olan süreçte Türkiye’nin katı atık yönetimindeki değişimler incelenmiştir. Bu dönemdeki toplumsal, ekonomi-politik ve kurumsal gelişimlerin çevre ve özellikle katı atık yönetimine etkileri açıklanmıştır. Üçüncü ve dördüncü alt başlıklarda, neoliberal ekonomi politikaların Türkiye’de nasıl filizlenip egemenlik kurmaya başladığı ve bu süreçte katı atık yönetiminin nasıl değiştiği incelenmiştir. İlgili başlıklarda neoliberalizmin, Türkiye’nin hukuki ve kurumsal yapısında nasıl değişimler gerçekleştirdiği ve 2000’ler sonrasında katı atık yönetiminin büyük bir kısmının sermayeye nasıl devredildiği de açıklanmıştır. Son alt başlıkta ise, düzenleyici neoliberalizmin büyük oranda yasa dışı atık ticaretiyle bir katı atık krizi oluşturduğu ve bunun Türkiye’nin bazı bölgelerinde ekolojik kirliliğe yol açtığı tartışılmıştır.

3.1. 1930-1950’li Yıllarda Türkiye’nin Ekonomi Politikası ve Katı Atık Yönetimi

1930-1939 dönemi iktisat politikaları çerçevesinden Türkiye’de iki belirgin faktör vardır. Bunlar korumacılık ve devletçilik olarak nitelendirilebilir. Korumacılık, devletin dış ticarete kapalı biçimde kararlar alması ve ithalatı azami düzeye indirmesidir. Devletçilik ise içe yönelik ekonomik faaliyetlerde özel girişimin kısıtlanması, dış ticarete çoğunlukla kapalı olma, yeni

tesislerin devletçe kurulması ve işletilmesidir. Diğer bir deyişle devletçilik, devlet işletmeciliğini içeren müdahaleci bir iktisat politikasıdır (Boratav, 1983, s. 412). Korumacı önlemlerin alınması 1930-1931 yıllarına, devletçi uygulamalara aniden geçiş 1932 yılına ve devletçiliğin katı bir şekilde uygulanması ise 1933-1939 yılları arasına tekabül etmektedir. (Boratav, 2012, s. 67). 1930'lu yıllar devletin temel politikaları ve elde edilen sonuçlar bakımından ilk milli sanayileşme olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2012, s. 59). Bu sanayileşmenin en temel nedeni ise 1929 dünya ekonomik buhranıdır. Büyük Buhran Türkiye ve Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkeleri derinden sarsmıştır. Bu ülkeler dünya ekonomisine hammadde ihraç eden ve sınai ürün ithal eden ülkelerdi. Büyük buhran sebebiyle ihraç pazarlarının daralması sonucu, tarımsal ürünlerin iç ve dış fiyatlarında belirgin düşüşler yaşandı. Türkiye; şeker, un ve tekstil gibi temel mallardan oluşan ithalata kısıtlama getirdi (Boratav, 2012, s. 63; Gülalp, 1993, s. 30). Bu gibi etkenlerin sonucunda ise geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Türkiye, içe dönük bir iktisadi politika izleyerek tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte ilk adımları attı (Doğru, 2021, s. 81).

İçe dönük bir ekonomik politikanın bir sonucu olarak eskiden dışarıdan ithal edilen tarım ürünleri, yerli üretim tarafından sağlanmaya başlandı. Öte yandan bu, tarihsel fırsattan yararlanacak bir burjuvazinin var olmayışı nedeniyle devletin bir girişimci olarak harekete geçmesini sağladı (Gülalp, 1993, s. 31). Devlet bu girişimi başarılı bir şekilde yürüttü. Bu başarılı girişimde rol oynayan faktörlerden biri Sovyetler Birliği'ydi. 1932 yılında bir Sovyet heyeti Türkiye'ye gelmiş, Türkiye'nin ithalat bağımlılığını azaltacak ve bununla birlikte, Türk sanayisinin gelişimini sağlayacak bir rapor hazırlamıştır. Raporda cam, demir, çelik, kağıt, çimento ve kimyasal maddeler üzerine üretimin arttırılmasının gelişim açısından önemli olduğu saptanmıştı. Ayrıca, Sovyetler Birliği sanayileşmenin gelişimi için 8 milyon Amerikan doları değerinde altın yardımında bulunmuştur. Yardım ve rapordan sonra Türkiye 1933 yılında beş yıllık kalkınma planı açıklamış ve plan çerçevesinde öncelik verilen pamuklu dokuma üretimi kısa sürede ithalat oranını karşılayacak sınıra ulaşmıştır (Zürcher, 2015, s. 291; Gülalp, 1993, s. 31).

1930'lu yıllar, katı atıkların kontrolüne yönelik hukuki kararların oluşturulması açısından da önem arz etmektedir. Bu dönemde katı atıkların yönetimi, kentsel temizlik hizmeti olarak değerlendirilmekteydi. Bu hizmetler ise yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Anayasanın 127. maddesine esasen; yerel yönetimler il, belediye ve köy halkının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar verme organları seçmenler tarafından oluşturulan kamu tüzel kişileridir (09.11.1982, 17863 sayılı Resmi Gazete). 1930 yılında yürürlüğe girmiş 1580 Sayılı

Belediyeler Yasası'na göre, belediyeler merkezi yönetimin doğal bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, belediyeler karar alma süreçlerinde, kaynak ve yetki kullanımlarında merkezi yönetimin sıkı ve ayrıntılı denetimine tabi olmuştur (Göymen, 1983, s. 2842). Bu bağlamda, belediyelerin almış olduğu temizlik ve genel olarak çevre yönetimi kararları, ilk önce merkezi yönetimi temsil eden İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'na gönderilmekte ve bahsi geçen bakanlıklar tarafından incelenip onaylandıktan sonra yürürlüğe konulmaktaydı (Güler vd., 2001, s. 43). Merkezi yönetimin yerel yönetim üzerindeki sıkı denetimi 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. 1980'li yılların başlarından itibaren Özal hükümetinin neoliberal ekonomi politikalar aracılığıyla yerelleştirmeyi güçlendirecek kararlar alması, merkezi ve yerel arasındaki ilişkileri değiştirmiştir. Sözü geçen ilişkilere ileri başlıklarda detaylı şekilde değinilecektir.

Katı atık yönetiminin hukuki yapısı 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ve 1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu aracılığıyla oluşturulmuş ve sokaklarda biriken atıkların toplanması da bu yasalar yoluyla zorunlu hale getirilmiştir (Güler vd. 2001, s. 42).⁶ 1580 sayılı Belediye Kanunu'na esasen, kamunun sağlığı adına kentleri temizleme yükümlülüğü belediyelere verilmiştir (14.04.1930, 1471 sayılı Resmi Gazete). İlgili kanunun ikinci faslının 15. maddesine göre, belediyeler sokak temizliğini yapmak ve çöpleri “fenni vasıtalar” ile toplamak, taşımak ve yok etmek zorundadır. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ise atıkların sadece toplanmasını değil, toplanılan atıkların yeniden kullanımı için tesisler kurulmasını da vurgulamıştır (24.04.1930, 1489 sayılı Resmi Gazete, s. 1091). Ancak alınmış karara karşın herhangi bir tesisatın yapılmaması dikkat çeken bir unsurdur. Bu yasadaki anlaşılabileceği üzere, bahsi geçen dönemde tesisat yapımının gerçekleştirilmemesi nedeni yasal yürürlükten değil, yasal hükümlerin icra edilmemesinden kaynaklanmıştır (Güler vd., 2001, s. 43). İlgili yasal hükümlerin uygulanmaması nedeni, yeni kurulan cumhuriyetin sınırlı bütçe kaynakları ve benzeri ekonomik zorluklarla ilişkilendirilebilir.

1939-1945 yıllarında ise devletçilik politikaları, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle gevşetilmiş ve Türkiye'de savaş ekonomisi tedbirleri alınmıştır. Her ne kadar Türkiye, 1933-1938 yıllarını kapsayan Beş Yıllık Sanayileşme planının ardından, yeni kalkınma planını hazırlamakta olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın resmen başlamasının sonucunda bu planından vazgeçmek zorunda kalmıştır (Boratav, 1974, s. 12; Güllalp, 1993, s.

⁶Ek olarak, doğrudan katı atıkların azaltılmasına ve önlenmesine yönelik herhangi bir maddenin yer almadığı burada belirtilmelidir.

32). Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen, savaşın ekonomik koşullarını derinden deneyimlemiştir. Örneğin, yetişkin erkek nüfusunun büyük bir bölümünün askere alınması, özellikle buğday üretiminde ciddi şekilde gerilemelere; savaş öncesinden planlanan yaptırımların çoğunluğunun savunmaya harcanması ise ekonomik gerilemelere yol açmıştır (Boratav, 2012, s. 81).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlık nedeniyle Soğuk Savaş dönemi başladı. Bu dönem, uluslararası arenada kapitalizm ve komünizm ideolojileri arasında çatışmanın yaşandığı ve diğer ülkelerin de iki kamptan birini seçmek zorunda kaldığı bir yapı oluşturdu. Bu zorunlu seçimi yapan ülkelerden biri de Türkiye'ydi. 1925 yılında imzalanan ve 1945 yılında bitmesi gereken Türk-Sovyet anlaşmasının sona ermesiyle, Türkiye yeniden bir seçim yapmak zorunda kaldı. Türkiye ya Sovyetlerle ilişkilerini sürdürmeye devam edecek ya da kapitalist blokla anlaşma yaparak ABD'den yardımlar kabul etmeye başlayacaktı. Türkiye, bu kritik seçimde ABD bloğunu tercih etti. Bunun sebebi, Sovyetler Birliği'nin anlaşmayı tekrar yapmadan önce birtakım isteklerde bulunmasıydı. Sovyetler Birliği yeni anlaşmasında boğazlarda kendisine üs verilmesiyle birlikte yeni boğazlar rejiminin kurulmasına yönelik talepte bulunmuş ve bazı Türk topraklarında hak iddia etmiştir (Gerger, 1983, s. 537). Bu koşullar ise, Türkiye'yi ABD tarafına yöneltmiştir. Bu kararla da Türkiye, devletçilik politikalarını terk ederek dış ticarete yönelik korumacılığı gevşetmiş, ithalatı serbestleştirerek yabancı sermaye yaptırımlarıyla ekonomik yapıyı yeniden inşa etmeye başlamıştır (Boratav, 2012, s. 93).

Dış politikadaki değişimlerle birlikte iç siyasette alınmış birtakım yeni kararlar yeni ekonomik yapının inşa sürecini hızlandırmıştır. Söz konusu kararlardan bahsetmeden önce, 1930'lu yıllardan 1946 yılına kadarki tek parti yönetiminden ve dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) kısaca bahsetmek, yeni ekonomik yapının inşasına giden süreci anlamakta kolaylık sağlayacaktır. 11 Eylül 1923 tarihinde kuruluşu gerçekleşen CHP, 15 Mayıs 1950 seçimlerine kadar kesintisiz olarak iktidarda kalmıştır. 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığını Mustafa Kemal Atatürk, 1938-1946 yıllarına kadar ise İsmet İnönü üstlenmiştir. CHP 1930'lu yıllara kadar liberal iktisat politikalarını benimsemiş ve bu öğretiye uygun pratiklere üstünlük vermiştir.⁷ 1930'lu yıllarda ise önceki paragraflarda anlatıldığı üzere devletçilik uygulamalarıyla merkezi devlet örgütlenmesinin genişlemesi için çalışmış, ekonomik süreçlerde müdahaleci ve düzenleyici bir tutum

⁷1923-1930 dönemi, çalışmanın konusu dışında kaldığından, ilgili zaman aralıklarına yönelik herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

benimsemiştir (Şaylan, 1983, s. 392). İkinci Dünya Savaşının hemen öncesine kadar CHP, ithalat oranlarına kısıtlama getirerek ithali gerçekleştirilen malların özellikle, un, şeker ve beyaz pamuklu kumaş ihtiyacının yerli üretimle sağlanması, sanayileşmenin devlet eliyle ilerlemesi için girişimlerde bulunmuştur.

1939-1945 yılları arasında CHP hükümeti İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin tarafsız olduğunu belirtmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere CHP'nin, ekonomik harcamaların büyük kısmını savunmaya harcaması; topluma karşı bir takım baskılarda bulunması ve savaş dönemi boyunca birtakım vergilerin yürürlüğe girmesi halk kitlelerinin tek-parti rejiminden hoşnutsuzluğunu arttırmıştır (Tunçay, 1983, s. 2023). Bu ve benzeri olaylardan sonra dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1945 yılındaki bir meclis açılış konuşmasında çok partili parlamenter rejimin gerekli olduğunu vurgulamıştır (Ahmad, 1983, s. 1994). Böylelikle Türkiye, Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçmiştir (Zürcher, 2015, s. 300). DP, iktisadi alanda devletin sadece ekonomik girişimlere engel olabilecek etkenleri ortadan kaldırması için müdahalede bulunması ve Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi gibi bazı liberal tedbirleri savunmaktaydı. Bu anlayış ise daha çok kırsal kesimdeki toprak sahiplerinin yararınaydı. Çünkü savaş sonrası dünyada tarım alanında kıtlık yaşanması, toprak sahiplerine uluslararası arenada ekonomik olanaklar sağlıyordu (Kazgan, 2004, s. 80). Muhalefetin böyle bir yol izlemesi ve bu düşüncelere bağlı propagandalar yürütmesi, iktidarda bulunan CHP'nin de devletçilik politikalarını gevşetecek birtakım girişimlerde bulunmasını sağlamıştır. Bu girişimler ise hem CHP'nin iktidarı DP'ye devretmek istememesi hem de ABD ile bağlantılıydı. 1946 yılında CHP devletçilik anlayışının çizgilerine uygun yeni bir ekonomik plan yapmıştı. Ancak 1947 yılında bu plan seçimlerin yaklaşmasıyla terk edilmiş ve DP'nin isteklerine uygun Türk kalkınma planı benimsenmiştir (Zürcher, 2015, s. 300). Sözü geçen plan ise serbest girişimin, tarıma dayalı sanayinin, karayollarının ve enerji sektörünün gelişmesine yönelikti.

Türkiye'nin 1947 yılında IMF, DB ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne (OECD) üye olması ve 1948 yılında Truman doktrinine dayalı Marshall yardım programının⁸ başlatılması, ABD'nin ve kredi sağlayan IMF, DB gibi kuruluşların ekonomi politik kararlarda önerilerde bulunmasını zorunlu kılıyordu. (Gülalp, 1993, s. 33; Boratav, 2012, s. 100). ABD ve kredi

⁸Marshall yardım programı, İkinci Dünya Savaşından sonra ABD tarafından komünist ideolojiyi engelleme amaçlı Avrupa devletlerine önerilen ekonomik yardım paketidir. Bretton Woods kuruluşları bahsedilen ekonomik yardım paketinde önemli rol oynamıştır (Yücel, 2018, s. 4-5).

sağlayan kuruluşlara göre, hükümet özel girişimciliği açıkça desteklemeli, güvenlik ve temel kamu hizmetleri dışındaki iktisadi faaliyetleri ulusal ve uluslararası özel sektör temsilcilerine bırakmalıydı. Bu bağlamda tarımda sanayileşmeyle birlikte, demir-çelik, ağır kimya, kâğıt, kimyasal gübre sanayilerinin kurulması ve özel sektöre devredilmesi öneriliyordu (Kepenek, 1983, s. 1769). Özellikle Türkiye'nin Amerika ile 1946-1950 yılları arasındaki kredi anlaşmaları burada belirtilmelidir. 1948 yılında kırsal alanlara Amerika yardımıyla 18 bine yakın traktörün getirilmesi; 1950 yılında 177 milyon dolar bağış, 117 milyon dolar kredi alınması dışa yönelik anlaşmalara birer örnek teşkil etmektedir (Çavdar, 2003, s. 389) Bunların karşılığında ise, ABD piyasa ekonomisinin egemenliğini şart olarak öne sürmüştü. Bu ise Türkiye'nin tarımı hızla geliştirmesi anlamına geliyordu (Keyder, 1983, s. 1069). Ayrıca, 1950-51 Kore Savaşı'nın etkisiyle buğday fiyatları yükselmiş ve tarım ürünleri karlı hale gelmişti. Karayollarının gelişimi, sulama projeleri, tarımda teknolojik aletlerin kullanımını sağlamak Marshall yardım programı dâhilindeydi. Sözü geçen program, Türkiye genelinde tarım üretiminde %60 artışla sonuçlanmış ve Türkiye dünya pazarında tarım ürünlerinin önemli bir ihracatçısı konumuna gelmiştir. Ancak Kore savaşlarının bitmesiyle tarımsal alanların fiyatlarındaki düşüş Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir (Keyder, 1983, s. 1069). Bu gelişmelerin büyük bir kısmının DP döneminde olduğu da vurgulanmalıdır.

Devletin ekonomi alanındaki etkinliğini minimuma indirmeyi hedefleyen ve özel girişimi destekleyen DP 1950 yılında iktidara gelmiştir. DP, liberal anlayışları doğrultusunda devlet fabrikalarını satışa çıkarmış ve Devlet Denizyollarını ve Havayollarını anonim şirketlere dönüştürmüş, yabancı sermaye girişimlerinin de önünü açmıştır (Kazgan, 2004, s. 84).⁹ DP'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin, uluslararası ekonomik sistemle bütünleşme amaçlı yola çıktığı ve bu sürecin 1950'lerin sonlarında krizle sonuçlanacağı görülmektedir. Bunun en temel nedeni ise dış ticaretteki gerilemedir. 1953'ten sonra ithalat ve ihracattaki değerlere dolar bazında tekrardan ulaşılamamıştır. Örneğin; 1954 öncesinde ithalatın %20-%25'ini oluşturan tüketim mallarının ithalat payı %10'un altına düşmüştür (Boratav, 2012, s. 108).

1930-1960'lı yıllarda atık, kentsel temizlik hizmeti olarak belediyelerin kontrolü altında tutulmakta ve halk sağlığı için verilen bir hizmet olarak nitelendirilmekteydi. Dolayısıyla, merkezi yönetimde kontrol Sağlık Bakanlığı'ndaydı. Belediyeler ise katı atık yönetimini imkânları kapsamında yani, kendi personeli ve onlara bağlı temizlik işleri müdürlüğü ile

⁹OECD verilerine göre, birkaç istisna dışında sanayi sektöründeki yabancı sermaye ülkeye 1954 yılından sonra girmeye başlamıştır. Sermayelerin üçte birinden fazlası kimya ve gıda sektöründendir. Ayrıca bu sermayelerin üçte birini İsviçre kökenli, %18'ni Almanya kökenli, %12'ni ABD kökenli çok uluslu şirketler oluşturmuştur (Keyder, 1983, s. 148).

halletmeye çalışmıştı. Buna rağmen katı atık bu dönemlerde personel sayısının az olması, yetersiz donanım ve mali sıkıntılar nedeniyle dikkate alınan bir politika değildi. Ayrıca, hem ulusal hem de yerel ölçekte katı atık sorununun önemsenmemesi, toplumda çevre sorunlarına tepkisiz ve bilinçsiz yaklaşılması, çevre konularını gündeme getirecek ve hükümeti eleştirecek bir toplumsal muhalefetin olmamasını da beraberinde getiriyordu (Arun, 1972, s. 58). Bu ise katı atıkların büyük ölçüde düzensiz depolama yöntemiyle kent merkezlerinden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanıyordu.

Genel olarak Türkiye'nin, 1930'lu yıllarda, ulusal düzeyde ekonomi-politik kalkınma konularına odaklandığı görülmektedir. 1940'lı yıllarda, ülke hem tarafsızlık ilkesine rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalarak çeşitli sorunlarla karşılaşmış, hem de çok partili sisteme geçişle birlikte siyasi rekabetler yaşanmıştır. Bu sebeple, çevre konularına pek az zaman ayrılmış ve ayrıldığında bile genellikle toplum sağlığı öncelikli tutulmuştur. 1950'lerde kırdan kente göç oranlarında artış yaşanması, bu dönem aralıklarında kentleşmenin alt yapısı oluşturulmasını gerekli kılmış ve bu bağlamda atık ve genel olarak çevre konularına yönelik kararlar bu temeller üzerine inşa edilmiştir. Örneğin, Celal Bayar (1957-1958) hükümeti, belediyelerin beş senelik mesai planı değişimine tabi tutulacağını ve buna yönelik imar planı, su, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, çocuk bahçelerinin, genel olarak kentlerin estetik gelişimine önem verilerek bu doğrultuda icraatlar gerçekleştireceğini söylemiştir (Palabıyık, 2001, s. 186). Tüm bu bilgilere bağlı olarak, 1930-1960 arası dönemde katı atık konusuna siyasi ve ekonomik bağlamda önemli bir yer verilmediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

3.2. Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Ekonomi-Politiki ve Katı Atık Yönetimi

1950 yılında iktidara gelen Menderes hükümeti, 1954 yılına kadar ekonomik açıdan ilerleme kaydetmiş, ancak bu dönemden sonra ekonomik büyüme ivmesini kaybederek 1950'lerin sonunda bir krizle karşı karşıya kalmıştır. DP'nin ekonomik başarısı, bazı faktörlere dayanıyordu. Bunlardan ilki, 1950-51 yıllarında Kore Savaşı'nın başlamasıyla tarım ürünlerine uluslararası düzeyde talebin artması ve Türkiye'nin bu talebin büyük kısmını karşılama potansiyeline sahip olmasıydı. İkincisi ise, 1950-1954 yıllarında Türkiye'nin elverişli hava koşullarına sahip olması ve ekili alanlarının genişlemesinin etkisiydi. Ancak 1954 yılından sonra kötü hava koşulları tarım sektörünü olumsuz etkilemiş ve Türkiye tarım ürünleri ithal etmek zorunda kalmıştır (Zürcher, 2015, s. 333). Bunun dışında DP hâkimiyetini kaybederek Türkiye'ye bıraktığı bazı olumsuz miraslar da vardı. Söz konusu miraslardan biri 1960 yılına kadar Menderes hükümetinin biriktirmiş olduğu büyük dış borç yüküdür. Bu durum, iktidarda olan Menderes hükümetinin mevcut dış borçları sürekli erteleme yoluyla kendisine mal ve

hizmet satanlardan devamlı surette borç istemesinin bir sonucuydu. Öyle ki 1960 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin dış borcu 1.5 milyar Amerikan dolarına ulaşmış durumdaydı (Zürcher, 2015, s. 333). Tüm bunlara ek olarak, DP hükümetinin 1954 yılından itibaren yürürlüğe soktuğu tarım sektörünü güçlendirme politikaları da piyasa koşullarına uygun olmayan bir yapı teşkil etmeye başlamıştı. Köylülerin yoğun oy desteğini alan bir parti olarak seçimlerde başarılı olan DP, 1957 yılına kadar tarım fiyatlarını destekleyerek çiftçileri memnun etmeye çalışsa da bu politika kentlerde sabit gelire sahip kesimi olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla bu durumdan en hoşnutsuz kesim sanayiciler ve sanayide yatırım yapmak isteyen kentliler olmuştur (Keyder, 1983, s. 1070). Neticede tüm bu kriz yönetim teknikleri, 1958 yılında Türkiye'nin ekonomik krize girmesine neden oldu. Bununla birlikte, DP'nin kendi içindeki anlaşmazlıkları, Adnan Menderes'in hem siyasi hem de ekonomik kararlarına getirilen eleştirilere karşı muhafazakâr tutum sergilemesi, en çok askeri kesimi rahatsız ediyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye'nin genelinde mevcut olan istikrarsızlık ve ekonomik krizin DP'nin planlama eksikliklerinden kaynaklandığı inancındaydı. Bu durum 27 Mayıs 1960 yılında TSK'nın demokrasiyi mevcut krizden kurtarma gerekçesiyle yönetime el koymasıyla sonuçlandı (Zürcher, 2015, s. 334). Darbe sonrasında bir süre siyasi istikrarsızlık yaşayan Türkiye yeni bir anayasa, ekonomik strateji ve planlama oluşturdu.¹⁰

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında istikrarlı ve planlı bir döneme geçiş için ekonomiyi yeniden düzenleme çabaları görülmektedir. Söz konusu çabalar etkisini 1962 yılından sonra göstermeye başlamıştır (Boratav, 2012, s. 109). Yeni düzen, ithal ikameci sanayileşme (İİS) olarak adlandırılmıştır. İİS, 1930'lu yıllarda uygulamaya geçirilen dışa kapalı sermaye yatırımlarına benzer şekilde kurgulanmış olmakla birlikte tamamen aynı değildi. İİS'nin Türkiye'nin 1930'lu yıllarının devletçi iktisat uygulamalarından temel farkı, ithal girdilere dayalı olması ve yabancı sermaye ile işbirliği halinde hareket etmesiydi (Gülalp, 1993, s. 36). İİS, önceden ithal edilen mal oranlarının azaltılması ve bu malların yerli üretimle yapılması olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda, İİS içe yönelik sanayi üretiminin geliştirilmesine dayalı bir kalkınma stratejisidir. Sözü geçen kalkınma stratejisinin yabancı sermaye yatırımına karşı çıkmadığı da vurgulanmalıdır. Dolayısıyla, İİS yerli ekonominin dünya pazarlarıyla bütünleşmesine engel olmamıştır (Keyder, 1989, s. 124). İİS 1970'li yılların başlangıcına kadar genel anlamda ekonomik büyümeye yardımcı olmuştur ancak bu stratejinin zayıf yönü, üretim süreçlerinde dışarıdan gelen ara mallarına artan bağımlılıktır. Bu durum ithalat oranlarının

¹⁰1960-1965 döneminde Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevi siyasi istikrarsızlık nedeniyle sürekli olarak farklı kişiler tarafından üstlenmiştir. 1965 Türkiye genel seçimlerinde ise oyların çoğunluğunu Adalet Partisi (AP) elde etmiş ve Süleyman Demirel başbakanlık görevini üstlenmiştir.

artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarz bir bağımlılık ise herhangi bir sanayi şirketini ithal ikameci mallara bağımlı kılıyordu. Dolayısıyla, yedek parça veya malzeme ithali, bir şirketin ayakta kalıp kalmayacağını belirleyen temel faktör haline gelmişti (Zürcher, 2015, s. 384).

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında alınmış olan yeni kararlardan biri de aynı yıl DPT'nin kurulmasıdır. 1963 yılından itibaren ülkenin ekonomik, endüstriyel, sosyal, kültürel, çevresel, siyasal, eğitim, sağlık gibi konularda gelişimini ve kalkınmasını hedefleyen beş yıllık kalkınma planları uygulanmaya başlandı. İlk beş yıllık kalkınma planı özellikle ekonomik, endüstriyel, sosyal ve kültürel kalkınmayı geliştirmek için oluşturulan bir hamledir. Bu hamleyle bir taraftan yatırım faaliyetlerinin hızlandırılması, diğer taraftan bu yatırımların büyük kısmının iç tasarruflarla finanse edilmesi ve aşırı tüketimin önlenmesi hedeflenmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 1963, s. 37). 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre konusuna dolaylı bir şekilde ve sağlık çerçevesinden değinilmiş ve atık konusundan bahsedilmemiştir. Çevre meselesinden ilk olarak, planlı kalkınmanın 15 yıllık hedeflerinin açıklandığı bölümde "İktisadi ve Sosyal Hedefler" başlığı altında bahsedilmiştir. Sözü geçen başlıkta çevre, "sağlık hizmetlerinde, Türkiye'de sağlık seviyesini yükseltmek amacı ile çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi ve bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması gibi hedeflerin gerçekleştirileceğine" dair ilke arasında yer almıştır. (T.C. Başbakanlık DPT, 1963, s. 39). Alıntıdan da anlaşılacağı üzere çevre konusu bağımsız bir şekilde ele alınmamış, halk sağlığının korunması amacıyla topluma bağımlı bir biçimde gündeme gelmiştir. Benzer şekilde "Hizmetler" bölümünde yer alan "Kamu Hizmetlerinin Bölümleri" adlı başlıkta halk sağlığının geliştirilmesine yönelik olarak çevrenin iyileştirilmesi öngörülmüştür (T.C. Başbakanlık DPT, 1963, s. 406).

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da ne çevre ne de atık konusuna başlık olarak yer verildiği görülmektedir. Önceki kalkınma planında olduğu gibi yalnızca halk sağlığı bağlamında ve dolaylı şekilde çevrenin öneminden bahsedilmekle yetinilmiştir. Buna yönelik olarak, "Toplumun Güvenlik İçinde Gelişmesi ve Refahı" bölümünün "Sağlık" başlığında "halk sağlığının geliştirilmesine yönelik olarak çevrenin düzeltilmesi" hedeflenmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 1968, s. 215). Genel olarak, 1980'li yıllara kadar uygulanmış olan ilk 4 kalkınma planının ortak özelliğinin sanayileşmeye öncelik vermesi olduğunun vurgulanması önemlidir. Fakat bu önemin bir sonucu olarak çevre kirliliği problemi baş göstermiştir. Bilhassa, sanayileşmenin gelişimine öncelik verilmesi ve sanayi fabrikalarının inşası, 1970'lerde Marmara Denizi'ne sanayi atıklarının boşaltılmasına sebep olmuştur. Bu süreç, 1974 yılında Marmara ve Boğazlar Belediyeleri Birliği'nin, Marmara

Denizi'ne atık (özellikle sanayi atıkları) boşaltılmaması, deniz kıyılarının temizlenmesi ve temiz tutulması gibi birtakım kararları içeren önlemler almasıyla sonuçlanmıştır (Balcıgil, 1983, s. 352).¹¹

1969 yılında İİS'nin önceki paragraflarda zayıf noktası olarak tanımlanan, ithal girdilere dayalı yapısı dış borçların birikmesiyle sonuçlanmış ve bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu nedenle de Türkiye 1970 yılında IMF ile istikrar programı imzalamış ve bu krizi atlatacak için TL'yi devalüe¹² etmiştir (Gülalp, 1993, s. 37). 1970 IMF istikrar programınca alınan bir diğer önemli karar ise sanayiye dayalı ihracatı arttırmaktı. 1971 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü nedeniyle ABD dolarının altın ile dönüştürülebilirliği ortadan kalkmış ve aynı zamanda hammadde fiyatları hızla yükselmişti.¹³ Devalüasyonun da etkisiyle Türkiye bu fırsattan yararlanmış ve ihracatta artış yaşanmıştır (Kazgan, 2002, s. 103). Ancak 1973 yılında birinci petrol krizinin patlak vermesi, 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı olayları sonucu ABD'nin askeri ambargosu ve Türkiye'nin sürekli seçim süreçlerine girmesi 1970'lerin sonlarına doğru siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara neden olmuştur. (Kazgan, 2008, s. 174). Bununla birlikte, 1978 yılından sonra Türkiye'nin borçları zamanında ödeyememesi ve bir yıl sonra ikinci petrol krizinin patlak vermesiyle petrol fiyatlarında olağanüstü artış yaşanması, Türkiye'yi daha da zor duruma sokmuştur. Bu doğrultuda 1979 Haziran ayında bir kez daha IMF'le mali destek programı imzalanmış fakat iktidarda olan Ecevit hükümetinin öne sürülen koşulları kabul etmemesi, anlaşmanın askıya alınmasıyla sonuçlanmıştır (Tekeli, 2017, s. 9). Ardından 14 Ekim 1979 yılında gerçekleşen seçimler Ecevit hükümetinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmış ve istifa vererek iktidarı Demirel hükümetine bırakmıştır. Demirel hükümeti, ekonomik istikrarsızlığa çözüm arama görevini başbakanlık müsteşarlığına getirdiği Turgut Özal'a bırakmıştır (Boratav, 2012, s. 146).

¹¹Önlemler alınmasına karşın, Marmara denizinde kirliliğin devam ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Örneğin, 2022 yılında yayımlanmış bir habere göre Marmara Denizinden 30 ton atık çıkarılmıştır. Bu atıkların büyük bir kısmını ise plastikler işgal ediyor. Bkz: Yeşilyurt, F. E. (2022). Marmara Denizinden Toplanan Atık Miktarı 30 Tona Ulaştı. <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/marmara-denizi-nden-toplanan-atik-miktari-30-tona-ulasi/673349> (Erişim tarihi: 12.11.2022).

¹²Bir ülkenin, resmi para biriminin değerini uluslararası piyasalarda bilinçli bir şekilde düşürmesi.

¹³1970'e gelindiğinde ABD'nin kendi bloğu için egemen bir güç olarak yardım dağıtması, Vietnam Savaşı nedeniyle savaş ve askeri harcamalar yapması ekonomik anlamda büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, ABD'ye sanayi sektöründe rakip olacak bir dizi ülke (Batı Almanya, Japonya) ortaya çıkmıştı. Bu etkenler ile birlikte 1971 yılında dolar üzerinde birkaç yıldır süren spekülasyonlar sonucu dönemin Amerikan Başkanı Richard Nixon'un rezerv altın oranının azalması nedeniyle doların altın paritesinden ayrıldığını dünyaya bildirdi. Bu ise uluslararası piyasada doların diğer ülkelerin para birimiyle dönüştürülebilmesiyle sonuçlandı (Kazgan, 2008, s. 32).

1970'li yıllar Türkiye'si siyasi ve ekonomik bağlamda istikrarsızlıklar yaşamasına karşın, çevre konusunda bazı yeni gelişmelere imza atmıştır. İlgili gelişme ise üçüncü kalkınma planında görülmektedir. Bu dönemde uygulanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1973-1977) temel hedefleri arasında yaşam düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağlılığın azaltılması, gelir düzeylerinin arttırılması gibi konular yer almıştır (T.C. Başbakanlık DPT, 1973, s. 119). Üçüncü planlamada, ilk defa çevre konusuna ayrı bir yer verilmiştir. Bu yaklaşımı tetikleyen uluslararası ve ulusal olmak üzere iki önemli etken bulunmaktadır. Dışa bağlı etken 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından İsveç'in Stockholm şehrinde yapılmış olan *İnsan Çevresi* konferansıdır. Çevreye yönelik problemlerin kapsamlı bir şekilde ve uluslararası düzeyde ilk kez tartışıldığı bu konferansa Türkiye ile birlikte 113 ülke katılmıştır (Karakuzu, 2010, s. 107). Ulusal etken ise kalkınma planında vurgulanmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Sektördeki Gelişmeler" bölümünün "Çevre Sorunları" başlığında Türkiye'de 1962-1972 yılları arasında gelişmiş olan sanayileşmenin ve yoğun kentleşmenin sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarından bahsedilmektedir. Ancak burada ne çevre sorunlarının yaşandığı bölgeler özel olarak belirtilmiş ne de bu kirlenmenin önlenmesi için bir çözüm önerisi ortaya koyulmuştur.

Bu dönemde İzmir Körfezi, İzmit Körfezi, Haliç ve Marmara Denizi doğrudan ve dolaylı bir şekilde endüstriyel katı atıkların birikmesi sonucu kirlenmiş, toplum ve çevre sağlığını tehdit edecek seviyeye ulaşmıştır (Bulca, 1983, s. 338, 345). Söz konusu denizlerde oluşan kirliliklerden bahsetmek ilgili dönemde ekolojik dengeye verilen zararı anlamaya yardımcı olacaktır. Marmara Denizinde oluşan sanayi ve diğer katı atıklar, katı atıklarla birlikte çeşitli sıvı atıklar denizin biyolojik dengesini tamamen bozmuştur. Bu ise, yaz aylarında denize giren insanlarda çeşitli mide ve bağırsak hastalıklarının oluşmasına neden olmuştur (Balcıgil, 1983, s. 351). İzmir ve İzmit Körfeziyle, Haliç denizinde oluşan kirliliğin en başlıca nedeni ise sanayiden çıkan atıklar olmuştur. Biriken atıklar ise, suyun muazzam seviyede kirlenmesine neden olmuş ve ilgili körfez ve denizlerde yaşayan insanların sağlığını tehdit altında bırakmıştır (Balcıgil, 1983, s. 353-355). Sonuç olarak, üçüncü kalkınma planının çevre başlığında çevre konusu kalkınma programının gölgesinde kalmış, ekonomik ve sanayi gelişimine engel teşkil edecek herhangi bir çevre ilkesinin kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır (T.C. Başbakanlık DPT, 1973, s. 866-867). Üçüncü planlama döneminde çevre sorunlarına dikkat çekilmiş olsa da çevresel konulara özel bir eylem planı kurgulanmamış, bazı yerlerde atık birikiminin ciddi boyutlara ulaşmasına rağmen bundan hiçbir şekilde bahsedilmemiştir.

Türkiye 1970’li yılların sonundan itibaren çevre yönetimine yönelik kurumsal yapının temelini inşa etme yolunda adımlar atmaya başlamıştır. 1978 yılında çevre politikasının saptanmasına yönelik olarak Bakanlar Kurulu kararıyla Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu gelişmenin ardından 1979 yılında Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) uygulamaya konulmuştur. Dördüncü kalkınma planı çevresel düzeyde alınmış bazı kararlar bağlamında diğer üç kalkınma planına göre birtakım farklılıklar taşımaktadır. Söz konusu farklılıklardan ilki, bir önceki kalkınma planında bahsi geçmeyen özel bölgelerden ikisinin vurgulanmasıdır. Bu bağlamda, kalkınma planında İstanbul Haliç ve İzmit Körfezindeki çevresel kirlenmeden bahsedilerek düzenleme çalışmalarına başlanılacağı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 1979, s. 295). Bahsi geçen dönemde İstanbul Haliç’in çevresinde 700’e yakın sanayi kuruluşu bulunmakta ve 1 milyona yakın insan yaşamaktaydı (Balcıgil, 1983, s. 353). Ancak bu bölgelerdeki kirlenmenin başlıca nedeninin atık olmasına karşın, ne atık kavramından ne de endüstriyel atıkların çevreye ve topluma olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Diğer üç kalkınma planından ayrılan bir başka özellik ise çevre sorunlarının ilk kez merkezi yönetimden yerel yönetime doğru kaydırılmasına yönelik tedbirlerin alınması ve çevre sorunlarının çözülmesi üzerine çalışan vakıfların ve Sivil Toplum Kuruluşları’nın (STK) devlet tarafından desteklenmeye başlanmasıdır (T.C. Başbakanlık DPT, 1979, s. 295).

1960’lı yılların başından itibaren Türkiye’nin beş yıllık kalkınma planlarının, özellikle 1980’lere kadar sanayi sektörü genelinde kayda değer ölçüde başarılı etkiler yaratmasına rağmen, bu başarılar genellikle çevre açısından olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra inşa edilen sanayi tesisleri, sanayi atıklarının denizlere boşaltılmasına sebebiyet vererek çevresel kirliliğe yol açmış ve bu tesislerin yakınında yaşayan insanların sağlığını ciddi şekilde tehdit etmeye başlamıştır. Bu dönemde, öncelik sanayi ve ekonomik kalkınmaya verilmiş ve tam da bu sebeple çevre ve toplum sağlığı göz ardı edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarında, bazı çevresel sorunlara dikkat çekilmesine ve çevresel sorunların düzeltilmesine yönelik bazı faaliyetler öngörülmesine rağmen, ilerleyen yıllarda verilen vaatler unutulmuş, toplum ve çevre sağlığını korumaya yönelik uygulamalar oldukça sınırlı kalmıştır. Son kertede 1970’lerin son çeyreğinden itibaren giderek baş gösteren toplumsal huzursuzluk ortamı, sokaklarda yaşanan siyasal şiddet olayları ve ikinci petrol krizinin patlak vermesi sonucu artan ekonomik bunalım, yeni bir IMF programının 1979 yılında kabul edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir.

3.3. Neoliberal Dönemde Türkiye'nin Ekonomi Politikası ve Katı Atık Yönetimi

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik durumu, ekonomik ve toplumsal krizlerin iyice belirginleştiği bir atmosfer açığa çıkarmıştı. Bu olumsuzluklar bütünü 12 Eylül 1980 yılında liderliğini Genekurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in üstlendiği askeri darbeye sonuçlandı. Silahlı Kuvvetler devletin organlarının işlemediğini gerekçe olarak sunmuş ve ülke yönetimine el koyduğunu bildirmiştir (Zürcher, 2015, s. 401). Bu olaydan sonra siyasi süreç ve iktisadi politikalarda değişiklikler meydana gelmiştir. Bu doğrultuda, 1982 yılında anayasa değiştirilmiş, 1983 yılında askeri kontrol altında yeni siyasi atmosferle seçimlere gidilmiştir.¹⁴ Seçim sonucunda, 24 Ocak 1980 kararlarının arkasındaki bürokrat olan, Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanı Turgut Özal Başbakan, Kenan Evren ise Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Zürcher, 2015, s. 407).

1980 sonrası Türkiye'nin ekonomik ve politik açıdan geçirdiği değişimleri anlamak için, 1970'lerin sonlarına daha detaylı bir bakış gerekmektedir. Bu dönemde, dış kredi taleplerinin artması, ithalat odaklı sanayileşme ve buna bağlı olarak dövize olan bağımlılık, Türkiye'yi ekonomik krizlere karşı daha savunmasız hale getirmiştir (Zürcher, 2015, s. 384). 1977'de ithalat ve ihracat arasındaki dengesizlikler belirginleşmiştir. İhracattaki düşüşe rağmen, dış kredilere dayalı olarak ithalatın artırılma girişimleri ciddi ekonomik sıkıntılara yol açmıştır (Boratav, 2012, s. 141). Bununla birlikte, 1978'de enflasyonun hızla artması, IMF'nin istikrar programının tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak, Ecevit hükümetinin bu programı kabul etmemesi, programın bir yıl ertelenmesine yol açmıştır (Kazgan, 2002, s. 115). Anlaşmanın gerçekleşeceği 1979 yılına kadar hükümetin bazı önlemler almasıyla (örneğin, TL'nin dolar karşısındaki değerinin düşürülmesi ve 1 doların 25 TL'ye sabitlenmesi), enflasyon daha da yükselmiştir (Zürcher, 2013, s. 386). Ayrıca, 1979-80 yıllarında OPEC üyelerinin ikinci kez petrol fiyatlarını artırmasıyla ikinci bir petrol krizi yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye gibi enerji ithalatçısı ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, 1970'lerin sonlarında, ABD ve İngiltere'de uygulanan neoliberal ekonomi politikaların etkisi de göz ardı edilemez.

1979 yılında Türkiye'ye sunulan IMF istikrar programının talepleri, tam da neoliberal politikaların felsefi ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Program, enflasyonu azaltma ve rekabet olanağını yükseltme amaçlı faiz oranlarını çok yüksek tutmayı, ihracata yönelik serbest piyasa ekonomisini yaratmayı, sermaye girişinde serbestleşmeyi ve devletin ekonomideki

¹⁴Askeri müdahale sonrası, 1980 öncesi faaliyet gösteren tüm siyasi partiler 10 yıllığına kapatılmış ve yeni partiler Milli Güvenlik Konseyi'nin kontrol ve onaylaması sonucunda kurulmuştur (Zürcher, 2015, s. 406).

denetimini azaltmayı amaçlamıştır (Zürcher, 2015, s. 440; Kazgan, 2002, s. 129). 1979 yılında iktidara gelen Demirel hükümeti döneminde de IMF'nin amaçlarına benzer ekonomik istikrar programı hazırlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları olarak bilinen program IMF'nin onayını almış ve Başbakanlık Müsteşarı görevini üstlenen Turgut Özal tarafından 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden önce uygulanmaya başlanmıştır (Kazgan, 2008, s. 193). 24 Ocak kararları birtakım amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olmuştur. İlk olarak, dış ticaret geliştirilmiş, ithalattaki kısıtlamalar kısmi olarak ortadan kaldırılmıştır. İthalatın tam serbestleştirilmesi ise 1984 yılından sonra gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak, sermaye girişlerinin artması için doğrudan yatırımlar üzerinde devlet denetimi gevşetilmiştir. Bu girişimin tam serbestleştirilmesi ise 1989 yılında olmuştur. Üçüncü olarak, özel girişimlerin her alanda serbestleşmesine karşılık, devletin girişimci rolü giderek azaltılmış, özel sektörün piyasa üzerindeki kararları rekabet koşullarına göre belirlenmeye başlanmıştır (Kazgan 2002, s. 129-130). Tüm bunlara ek olarak, enerji, gübre ve ulaştırma dışındaki tüm devlet kaynaklı mali yardımlar da kaldırılmış, ithalat ile birlikte ihracat büyük oranda serbestleştirilmiş ve yabancı sermaye desteklenerek kar transfer süreçleri kolaylaştırılmıştır (Tekeli, 2017, s. 10).

24 Ocak kararlarından sonra, Türkiye'nin Akdeniz bölgesindeki turizm sektörünün geliştirilmesi amacıyla birtakım girişimler de hayata geçirilmiştir. 1980'lerden itibaren, Akdeniz kıyıları özel sermayenin uzantısı olarak oteller, tatil köyleri ve çeşitli tatil destinasyonlarıyla doldurulmuştur (Zürcher, 2015, s. 444). Bu girişimler doğada ekokırım gerçekleştirilerek yapılmıştır. Bu turistik gelişmelerin gerçekleştiği süre boyunca Özal hükümeti çevresel endişe ve doğal kaynakların korunması gibi meseleleri genellikle göz ardı etmiş ve doğal kaynaklar ticari bir değere dönüştürülerek kar amaçlı birer meta haline gelmiştir. Bu ise hem 1980'lerde hem de 1990'larda Akdeniz kıyılarında ve Ege'de muazzam seviyede katı (özellikle kentsel ve endüstriyel) atıkların birikmesiyle neticelenmiştir.¹⁵ Şöyle ki, Akdeniz kıyılarının otel, tatil köyleriyle doldurulması Akdeniz ve Ege kıyı şeritlerini tamamen talan etmiştir. Otel sahiplerinin arıtma tesisleri inşa etmekten kaçınmaları ve mali nedenlerle var olan tesisleri onarmaktan kaçınmaları, tüm atıkların Akdeniz ve Ege denizine boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır (Orhangazi ve Özgür, 2000, s. 230). 24 Ocak programı bu ve benzeri kararlarla 1988 yılına kadar iktisat politikalarında egemenliğini sürdürmüş ve sonrasında yeni kararlar da olarak bir bütün şeklinde yoluna devam etmiştir (Boratav, 2012, s. 148).

¹⁵1980'li yıllar Türkiye'sinde çeşitli bölgelerde açılan turizm alanlarının nasıl bir ekokırma sebep olduğunu yakından görmek için BBC'nin 1988 yılında Türkiye'yle ilgili hazırladığı kısa belgesel izlenilebilir: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45478972>

Yukarıda sözü geçen yeni kararlar ise, Ağustos 1989 yılında IMF ile Türkiye arasında imzalanan sözleşmelerde yer almıştır. Sözleşme Türk parasının konvertibilitesi ve ticaretin yanı sıra her türlü sermaye hareketlerinin serbestleşmesini kapsıyordu. Bu kararlar sonucu, ister yerli ister yabancı sermaye hareketlerinin her biçimi üzerindeki devlet denetimi tamamen ortadan kalkmış ve kamu girişimleri özelleştirilmiştir. Bununla birlikte, 1989 IMF sözleşmesini imzalamış olan Türkiye, uluslararası kredi ve ticari sözleşme kurumlarının (DB, IMF gibi) önerilerini ve kriz zamanında uygulanması gereken ekonomi politik kararlarını kabul etmiştir. Sermaye serbestleştirilmesinin gerekçesi ise, 1980’li yıllardaki borç krizlerine dayanmıştır. IMF’ye göre, borç krizleri uluslararası bankaları olumsuz etkilemiş ve ülkelerin dış yardıma başvurması engellenmiştir. Bunun çözüm yolu, uluslararası düzeyde serbestleşen sermayenin yardımıyla dış krediler alınması ve ekonominin iyileştirilmesidir (Kazgan, 2000, s. 226). Tüm bu söylemlere karşılık olarak, Türkiye’nin 1990’lı yıllarda yaşadığı krizleri (1994, 1998-99, 1999-2002) vurgulamak yerinde olacaktır. Başka bir deyişle, tamamen serbestleştirilen sermaye, kendisiyle birlikte çözüm yerine kriz getirmiştir. Türkiye’nin 90’lı yıllarda yaşadığı toplumsal, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığının krizlerle doğrudan bağlantılı olduğunu, hatta sözü geçen istikrarsızlıklar bütünüünün ekonomik krizden kurtulmayı engelleyen başlıca etken olduğu söylenilebilir. Çünkü kısa süreli koalisyon hükümetler ve 1999 yılında yaşanan Marmara depremi, enflasyon ve işsizlikle birleşmiş, ekonomik krize çözüm üretmeyi tamamen engellemiştir (Kazgan, 2004, s. 155).

1980’lerde Türkiye, siyasi, toplumsal, ekonomi politik dönüşümlerle birlikte genel olarak çevre alanında özel olarak da katı atık bağlamında bazı değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerden en önemlisi, Cumhuriyet tarihinde ilk kez 1982 Anayasası’nda çevre konusuna yer verilmesidir (Bulca, 1983, s. 346). İlgili yasa gereğince, herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının olduğunu ve yine herkesin bu çevreyi korumak ve kirletmemekle yükümlü olduğu belirtilmiştir (Bulca, 1983, s. 346). Anayasada çevre konusuna yer verilmesi, çevre kaygısının devlet tarafından benimsendiğinin göstericisi olmuştur. İkinci önemli değişim, Başbakanlık Çevre Örgütü’nün 1984 yılında Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğüne, 1989 yılında ise Çevre Müsteşarlığı’na dönüştürülmesidir. Üçüncü önemli değişim, 1983 yılında 2872 sayılı Çevre kanununun oluşturulmasıdır. 2872 sayılı kanunun amacı çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal, kentsel topraklar ve doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılması, hava, su ve toprağın kirlenmesini önlemektir (11.08.1983, 18132 sayılı Resmi Gazete). Hem Anayasa’da çevre konusuna yer verilmesi hem de çevre kanunun oluşturulması Türkiye’de çevre sorunlarına yönelik atılmış ciddi ve önemli bir adımdır. Diğer taraftan bu kanunla birlikte, atık

konusu da nihayet gündeme getirilmiş ve Çevre Kanunu'nun 2. maddesine esasen, atık ve katı atık tanımlamaları yapılmıştır. 8. maddeye esasen, her türlü atığın çevreye ve topluma zarar verecek biçimde yöntem kullanılarak bertaraf edilmesi yasaklanmıştır (11.08.1983, 18132 sayılı Resmi Gazete).

Atıklara yönelik bir diğer değişiklik ise katı atık yönetiminin özel sektöre açılmaya başlamasıydı. 1930'lu yıllardan itibaren devletin yükümlülüğüne bağlı kentsel hizmetlerden biri olan katı atık yönetimi, 1980'lerden sonra Özal yönetimiyle serbest piyasaya açılmıştır. Ancak burada atıkların yeniden hammadde olarak değerlendirilip metalaşmasından ziyade sadece toplama işlerinde özelleştirmeden bahsedilebilir. Bu özelleştirmenin sınırlı olma nedeniyse, atıkların ikincil bir girdi olarak kullanılmamasından kaynaklanmıştır. Sınırlı özelleştirme süreci, Özal hükümetinin 1983 ve 1984 yılında almış olduğu bir dizi kararlar sonucu başlamıştır. İlk olarak, 29 Aralık 1983 yılında, ithalatın liberalizasyonu ile malların çoğunluğunun ithaline izin verilmiştir (Tekeli, 2017, s. 30). Özal, bu karardan bir yıl sonra, 25 Mart 1984 yılında yerelleşmeyi güçlendirecek adımlar atmıştır. 9 Temmuz 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun "Belediyelerin görev, yetki ve yükümlülükleri" başlığı bu güçlendirmeye örnek gösterilecek niteliktedir. Bununla birlikte belediyelere "çöplerin ve sanayi atıklarının toplanma yerlerini belirtmek, değerlendirilmesi ve imhası için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletirmek" yetkisi verilmiştir (09.07.1984 18452 Sayılı Resmi Gazete). Bununla birlikte 3030 sayılı yasayla, katı atıkları toplama, taşıma ve temizlik hizmetleri ilçe belediyelerine, katı atıkları depolama yerleri belirlemek ve bertarafını gerçekleştirmek büyükşehir belediyelerinin sorumluluğuna verilerek ikili bir yapı oluşturulmuştur (Yaslıkaya, 2004, s. 202).

1984 yılının sonunda Türkiye'de belediyeler tarafından katı atıkların toplanmasına yönelik (toplama hizmeti sadece sokak ve caddelerin süpürülmesini kapsamaktaydı) ilk özelleştirme uygulaması Adana Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Yaslıkaya, 2004, s. 207). Katı atıkların toplanması, düşük vasıflı işgücüne dayandığı ve yüksek yatırımlar gerektirmediği için özelleştirmeye uygun bir yapıya sahipti. Yerel yönetimin önceki dönemlerden daha aktif olduğunu gösteren başka bir örnek ise 1987 yılında finansmanı DB'ye dayanan Çukurova Kentsel Geliştirme Projesi'dir. Bu çerçevede Adana, Ceyhan, İskenderun, Mersin ve Tarsus illeri için %60'ı dış krediyle karşılanacak katı atık tesis kurma projesi gerçekleştirilmiştir. Bu, katı atık tesislerine yönelik yatırımın ilk ve 1980'lerdeki tek örneğidir (Disk/Genel-İş, 1998, s. 50). Ayrıca yerelleştirmeye birlikte özelleştirmeyi güçlendirecek adımların da atıldığını burada vurgulamak yerinde olacaktır. 1984 yılında kalkınmayı

güçlendirecek bir programla “kazanç getirmeyen belediye hizmetleri, ihale yoluyla firmalara yaptırılacak ve gelir sağlanması teşvik edilecektir” ilkesi benimsenmiştir. Sözü geçen ilke 1986 yılında “mahalli idarelerce kentsel hizmetler özel sektör aracılığıyla yapılacak ve bu hizmetlerin satın alınması teşvik edilecektir” ilkesiyle değiştirilmiştir (Disk/Genel-İş, 1998, s. 33).

1980’ler Türkiye’inde atık yönetim hizmetlerine yönelik özelleştirmelerin oldukça sınırlı şekilde gerçekleştiği ve kent merkezli yerel firmalardan oluştuğu da belirtilmelidir (Yaslıkaya, 2004, s. 208). Bu, yasal mevzuatın daha yeni inşa edilmesiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla, 1980’li yılları (özellikle, 1984 sonrasını) kentsel hizmetlerin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde özel şirketlere devredilmesi amaçlı hukuki yapının oluşturulduğu dönem olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca, 1983-84 yılında çıkarılan bu yasaların ve sınırlı özelleştirmelerin, 24 Ocak kararları ve dolayısıyla birinci bölümde aktarılan Washington uzlaşmasının savunduğu ilkeler ve genel anlamda neoliberal ekonomi politikalarıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Washington uzlaşmasındaki ilkeleri kapsayan neoliberal ekonomi politikaları, yerel, ulusal ve küresel düzeyde serbestleşmeyi teşvik ederken, ekonomide devlet müdahalesini sınırlamayı ve denetimi azaltmayı savunmaktadır. Bu bağlamda, 1580 sayılı belediye yasasıyla 1930 yılından beri kamusal bir hizmet olan katı atık yönetiminin 1980’lerin ortalarından itibaren özel sektöre devredilmeye başlanması ve ilerleyen dönemlerde bahsi geçen yönetimin diğer aşamalarında (örn; bertaraf etme, geri dönüşüm) devlet yerine özel sektörün giderek daha fazla öne çıkması, bunun somut bir göstergesidir. Neoliberal ekonomi politikaların gündeme getirdiği belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi düşüncesinde ideolojik bir çerçevenin de yer aldığı belirtilmelidir. Neoliberal ideolojinin belediye hizmetlerinin verimsizliğine, etkisizliğine yaptığı vurgu, bu hizmetlerin özel sektöre açılması tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu ise, serbest piyasayı destekleyen siyasal partilerce kabul edilmiş ve bu süreçte gereği neyse onun yapılmasına olanak sağlamıştır (Salihoğlu, 2000, s. 497).

1980’li yıllara yönelik çevre ve atık bağlamında yazılması gereken son önemli husus ise kalkınma planıdır. 1985 yılında uygulanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (1985-1989) “Sosyal Hedef ve Politikalar” adlı bölümünde alt başlık olarak çevre sorunlarına yer verilmiştir. Ancak, önceki planlarda yer alan sanayileşme, kentleşme ve tarımda modernleşme sonucu ortaya çıkan çevresel sorunların çözülmediği ve yeniden bu problemlerin gündeme getirildiği görülmektedir. Beşinci kalkınma planında ilk kez *atık* kavramı kullanılmıştır (T.C. Başbakanlık DPT, 1985, s. 171). Bunun 1960’ların başından itibaren sayılarında büyük bir artış gösteren sanayi fabrikalarının yarattığı endüstriyel atıkların birikmesiyle bağlantılı olduğu söylenilebilir.

Endüstri atıkları, bir önceki başlıkta da anlatıldığı üzere hem çevreyi hem de toplum sağlığını olumsuz etkilemiştir. Bu açıdan bakılacak olursa, “atık” teriminin Beşinci Kalkınma Planı’nda ilk kez yer alması, bu sorunun ciddiyetinin geç farkına varıldığını göstermektedir. Beşinci kalkınma planında atık kavramından bahsedilerek, sanayi atıklarının denetlenmesine yönelik tedbirlerin oluşturulması öngörülmüştür (T.C. Başbakanlık DPT, 1985, s. 171). Ayrıca mevcut kirlenmenin ortadan kaldırılması ve olası kirliliğin önlenmesiyle birlikte, doğal kaynakların gelecek nesillerin de kullanabileceği şekilde korunması ve geliştirilmesi öngörülmüştür (T.C. Başbakanlık DPT, 1985, s. 171). Bu bağlamda, Türkiye’nin sürdürülebilir çevre paradigmasının inşasına beşinci kalkınma planıyla başladığı söylenilebilir. Son olarak, planda bir önceki kalkınma planının hedeflerinde de yer alan çevre sorunlarına yönelik çözümler üreten vakıflar, STK’lar ve üniversiteler desteklenmiştir.

Türkiye’nin 1989 yılında IMF’yle imzaladığı sözleşme sonucunda alınmış kararlar, katı atık yönetiminde özelleştirmenin genişlemesine de neden olmuş ve bu özelleştirme, kurumsal bir ağ örgüsü inşa edilerek güçlendirilmiştir. Süreç, piyasada yapılan bazı değişimlerle başlamıştır. Öyle ki, 1980’lerin sonlarına kadar yerel yatırımlar genellikle merkezi İller Bankası tarafından yürütülmüştür. Fakat 1988’den itibaren, özelleştirme ve yerelleşmeyi desteklemek amacıyla oluşturulan hukuki çerçeve sonucunda, bazı yerel yatırımcılar İller Bankası’ndan ayrılmıştır. Yerel yatırımların gerçekleştirilmesi ve ardından yatırım uygulamalarının işletilmesi, özelleştirme politikaları kapsamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Disk/Genel-İş, 1998, s. 30). Ancak bu noktada, merkezi düzeydeki yönlendirmenin tamamen devre dışı bırakılmadığını vurgulamak önemlidir. 1991 yılında Çevre Müsteşarlığı kapatılarak, yerine Çevre Bakanlığı kurulmuş ve aynı dönemde Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği oluşturulmuştur. Katı atık yönetimi, Çevre Bakanlığı tarafından yönlendirilmiş ve Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, belediyeler için hukuksal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu kurumsal ve hukuki yapı ise, DB tarafından finanse edilen “Ulusal Strateji” (US) adlı projenin beklentilerini dikkate alarak oluşturulmuştur (Disk/Genel-İş, 1998, s. 50). Bu nokta önemlidir, çünkü DB’nin beklentileri doğrultusunda küreselleşme ve yerelleşme ikiz süreçler olarak tanımlanmıştır. DB politikaları, yerele daha fazla yetki ve kaynak aktarmayı ve merkezi yönetimin gücünü azaltmayı amaçlamıştır. Bu yolla da yereli küresel sermayeye doğrudan bağlamış ve yerel hizmetlerin finansman gereksinimi karşılanabilmiştir. Alınan krediler karşılığında ise, yerel hizmetlerin özel sektöre açılması şart olarak öne sürülmüştür (GEAD, 1999, s. 2). Bu bağlamda, US projesi kamu hizmeti olarak bilinen katı atık yönetiminin uluslararası ve ulusal sermayeye devredilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1995 yılında DB

US projesine bağı olarak Çevre Bakanlığı'na Akdeniz Çevre Teknik Yardım Programı (METAP) ve Global Environmental Facility (GEF) kaynaklarından olmak üzere iki ayrı finansman sağlamıştır (Güler vd., 2001, s. 23).

METAP, DB, AB, Avrupa Yatırım Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından kurulmuş bir programdır. Program, Arnavutluk, Cezayir, Hırvatistan, Güney Kıbrıs, Mısır, Ürdün, Fas, Lübnan, Suriye ve Türkiye'yi kapsamış ve adı geçen ülkelerdeki çevre sorunlarını önlemek amaçlı yatırım projelerini hayata geçirmiştir. Program hem mahalli hem de ulusal çevre kuruluşlarının idari yapılarına yönelik düzenlemeler gerçekleştirme amacıyla başlatılmış, Kanada, İsviçre ve Japonya tarafından fonlanmıştır (Güler, 2001, s. 23). GEF ise 1991 yılında DB ve UNDP işbirliği ile kurulmuştur. 1999 yılından itibaren bölgesel kalkınma bankaları ve özel şirketler kurumun ortakları haline gelmiştir. Genel olarak çevre konularında yoğunlaşmışlardır (Güler, 2001, s. 23). METAP çerçevesinde 1995-96 yıllarında 300 bin ABD dolarıyla “Türkiye Katı Atık Yönetim Projesi” hayata geçirilmiştir. 1995 yılının Ekim ayında ise GEF tarafından 200 bin ABD dolarıyla finanse edilen “Karadeniz Atık Stratejisi” projesi tamamlanmıştır (Disk/Genel-İş, 1992, s. 51). Sözü geçen projelerin her ikisi Environmental Resources Management (ERM) adlı yabancı ve Tugal Çevre Teknolojisi (TGT) adlı yerli şirket ortaklığıyla gerçekleştirilmiştir. Projelerin hayata geçmesini sağlayan ise DB ve Çevre Bakanlığı olmuştur (Güler vd., 2001, s. 23). US merkezi, katı atık yönetiminin kontrolüne yönelik öngörülerde de bulunmuştur. Burada, katı atık yönetimi için Çevre Bakanlığı bünyesinde bulunan ulusal hedefler, projeler ve uygulamalardan sorumlu bir birim kurulması ve merkezi, yerel, özel sektör ve gönüllü kuruluşları temsil eden bir üst kurul oluşturularak başkanlığının Çevre Bakanlığı tarafından yapılması önerilmiştir. Bununla birlikte, katı atık hizmetlerinin belediyeler tarafından faaliyeti gerçekleştirilen kısımlarının belediye şirketleri veya özel şirketler aracılığıyla yapılması da önerilmiştir (Güler vd., 2001, s. 23). Bu önerilerde, son sözün merkezi bir kuruma bırakılması, katı atık hizmetlerinin yabancı ve yerli özel şirketlere devrini de son derece mümkün kılmaktadır. Devlet, uluslararası kuruluşların da etkisiyle yerli ve yabancı özel şirketlerin katı atık yönetim hizmetlerinde karlı bir piyasa oluşturmasını onaylayan bir rol üstlenmekte ve katı atık üzerinden ticaret yapmayı yasallaştırmaktadır.

US projesinin önergesinde “katı atık hizmetlerinin belediye hizmeti olduğu göz önünde bulundurularak özel şirketin bu alana katılımı teşvik edilmesi ve YİD veya imtiyaz sözleşmeleriyle hizmetlerin sunulması” ifadesi geçmektedir (Güler vd., 2001, s. 24). YİD, 1994 yılında YİD kanunu esasıyla yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı, kamu kurum ve

kuruluşlarınca görülen bazı ileri teknoloji ve yüksek oranda maddi kaynak gerektiren yatırım ve hizmetlerin YİD modeli çerçevesinde yerli veya yabancı özel şirketlerce uygulanmasını sağlamaktır (13.06.1994, 21959 Sayılı Resmi Gazete). Diğer ifadeyle, bazı kamusal yatırımların özel şirketler tarafından gerçekleştirilmesi, kamu tesislerinin özel şirketler tarafından bir süre işletilmesi (YİD kanununa esasen en fazla 49 yıl) ve sonunda kamuya geri verilmesi olarak tanımlanmaktadır (Dede, 2000, s. 462). İmtiyaz sözleşmesi ise, merkezi veya yerel yönetimin kamu hizmet süreçlerini özel sektöre belirli bir ücret bedeli karşılığında yaptırmasıdır. İmtiyaz sözleşmesinde özel sektöre tam bir bağımsızlık sağlanabilmektedir (Acar, 2018, s. 116). YİD ve imtiyaz sözleşmelerinin bazı konularda benzer özelliklere sahip olduğu belirtilmelidir. Örneğin, özel sektörün yüksek miktarda kar sağlayabilmesi, özel sektörün kamu kaynaklarının yetersizliği gerekçesiyle geniş hizmet alanına erişim sağlayabilmesi, işletilen hizmet sektörünün süreç sonunda devlete devri ve yine özel şirketlerin belediyelerle sözleşme imzalama yetkisinin olması söz konusu benzerliklere birer örnek teşkil etmektedir (Dede, 2000, s. 469-470). Önerge ve tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, hukuki yapının yeniden düzenlenmesi aracılığıyla devlet hizmetinin doğrudan özel sektöre devri gözlemlenebilmektedir. Genel olarak, US projesinin önerdiği ilkeler, uzun zamandır devletin kontrolünde olan alanların zamanla piyasaya devredilmesini, hizmet sektörlerinin özelleştirilmesini, bunu yaparken hukuki yapıyı değiştirerek özel sektör teşvikini engelleyen tüm engellerin kaldırılmasını ve devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, katı atık yönetim hizmetlerinin, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kurumsal ve hukuki bir ağ kurularak özelleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir deyişle katı atık hizmetleri, DB ve bizzat merkezi yönetim yönlendirmesiyle yerel yönetimler aracılığıyla piyasalaştırılmıştır.

1995 yılında katı atık hizmet alanında gerçekleştirilen Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) neoliberal politikanın önemli örneklerinden biridir. UÇEP, önceki paragrafta bahsi geçen US projesiyle eşzamanlı olarak başlatılmış ve 1998 yılında yayımlanmıştır (Güler, 2001, s. 26). Bu projenin de finansmanı yine DB, koordinatörü DPT ve teknik destekçisi Çevre Bakanlığı olmuştur. Burada UÇEP ve US projesinin hayata geçirmek istedikleri faaliyetler bağlamında aralarında farklılığın olmadığını ve iki projenin de kamu çevre hizmetlerini sermayeleştirme amaçlı gerçekleştirildiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Ancak, US katı atık hizmetlerinin sermayeleştirilmesine odaklanırken, UÇEP genel olarak çevre hizmetlerinin, özel olarak da katı atık hizmetlerinin sermayeleştirilmesine odaklanmıştır. UÇEP ve US gibi doğrudan çevre hizmetlerine odaklanmayan başka programlarda da dolaylı bir şekilde katı atık

hizmetlerinden bahsedilmiştir. Bunun bir örneği 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen İkinci Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimi Programı’dır (HABITAT II). HABITAT II, sürdürülebilir insan yerleşimlerinin inşa edilmesi ve tüm insanlar için yeterli konut sağlanması adına oluşturulmuş Birleşmiş Milletler Programı’dır. HABITAT II programının bir önceki paragrafta bahsedilen projelerle benzer özellikleri, YİD yöntemini uygulamaları, uluslararası finans kuruluşlarıyla yerel aktörlerin, yerli ve yabancı özel şirketlerin, STK’ların ve gönüllü kuruluşların işbirliğini sağlamalarıdır (Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, 1996, s. 153-154). Atık konusuna HABİTAT II programının “Türkiye Deneyinin Başarılı Örnekleri” bölümünde “katı atıkların toplanması, uzaklaştırılması ve depolanması” alt başlıklı oldukça küçük bir metinle yer verilmiştir. Metinde Türkiye’de yerleşim yerlerinin yaşanabilirliğine engel oluşturan sorunlardan birinin atıkların uzaklaştırılmaması ve depolanmaması olduğu belirtilmiş ve bu sorunun çözümünde başarılı bir rol oynayan İzmir iline bağlı depolama tesisinden örnek verilerek başlık kapatılmıştır:

İzmir Büyükşehir Belediyesi alanında günde 2000 ton çöp toplanmaktadır. Bunun 500 tonluk bölümü 1969 yılında yapılmış bulunan Uzundere Gübre Fabrikasına gitmektedir. Buraya gelen çöplerden kağıt, plastik ve metal atıklar ayıklanıp ekonomiye geri kazandırılmakta ve geriye kalanlardan organik kompost gübre üretilmektedir. Bu Türkiye’de yapılan ilk kompost fabrikasıdır. 1992 yılına kadar çöpün 500 tonluk bölümü dışında kalan kısmı düzensiz çöplüğe boşaltılıyordu. Bundan sonra İzmir Belediyesi Harmandalı düzenli çöp depolama alanı kullanmaya başlamıştır. Bu Türkiye’de yapılan ilk kuruluştur (Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, 1996, s. 68).

Yukarıdaki alıntıda, katı atık tesislerinde gerçekleştirilen geri dönüşüm sürecinde atıkların ikincil bir girdi olarak piyasaya kazandırıldığı ve artı değer elde edildiği aktarılmış ve bu bağlamda, İzmir’in atıkların geri dönüşümü üzerinden ekonomik kazanç sağlayan ilk şehir olduğu vurgulanmıştır.

Önceki paragraflarda yer alan projeler doğrultusunda, 1990’lı yıllardan itibaren katı atıkların küresel sermaye birikim süreçlerine katıldığı söylenilebilir. Bu projeler dışında aşağıda yer alan tabloda 1991-1999 yılları arasında Türkiye’de katı atık bağlamında gerçekleştirilmiş olan yatırımlar yer almıştır. Tablolar, kredi aracılığıyla oluşturulan katı atık yönetim projelerinin piyasalarda özel sektörün egemenliğini güçlendirdiğini göstermektedir. Sözü geçen bir numaralı tablo, katı atık yatırımlarını gerçekleştiren kurumlar, toplam dış kredi gibi önemli hususlar altında toplanmıştır.

Tablo 1: Katı atık yatırım projeleri, milyon TL 1991-1999 (GEAD, 1999, s. 28)

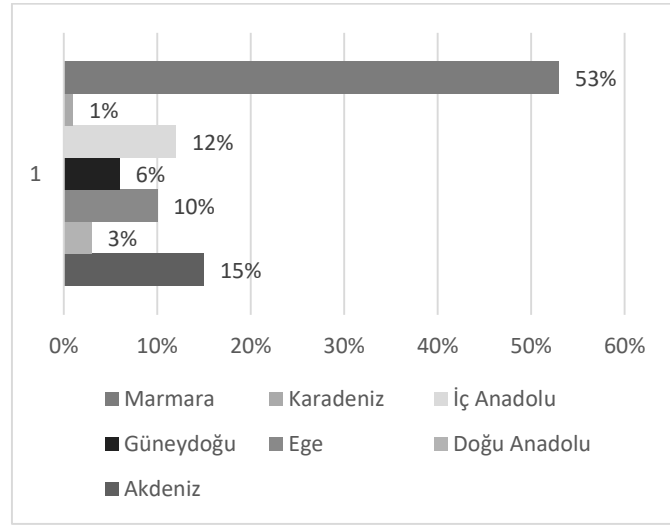
Kurum	Toplam Dış Kredi	Proje Toplamı	Kredi %
İller Bankası (28)	61.912	870.366	17
Özel Çevre Koruma (15)	0	4.804.000	0
GAP (1)	0	5.000	0
Büyükşehir (64)	178.441.771	238.321.158	73
Diğer Belediye (27)	23.587.133	27.160.633	89
Toplam (135)	202.090.816	271.161.157	62

Tablodan da görüldüğü üzere, İller Bankası, katı atık yatırımlarına ilişkin olarak 1987'den itibaren 1998 yılına kadar DB kredili projeleri yürütmüş, 1998-99 döneminde ise kredi desteği olmadan kendi bütçeleriyle projeler üstlenmiştir. Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, 1991-1999 yılları arasında dış kredi kullanmaksızın yatırımları üstlenmiştir. Güney-Doğu Anadolu Projesi (GAP) ise 1999 yılında katı atık yatırımları gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde belediyeler, yatırımları dış kaynaklı krediler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir (GEAD, 1999, s. 29-30). Bununla birlikte, yatırımların iki önemli özelliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlardan biri yatırımların dış krediye dayanması, ikincisi ise doğrudan belediyeler tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dış krediye dayanmak küreselleşmeyi, yatırımların belediyeler tarafından gerçekleştirilmesi ise, yerel yönetimlerin ön plana çıkmasıyla yerelleşme sürecini temsil etmektedir (GEAD, 1999, s. 27). Bu ise, önceki paragraflarda anlatıldığı üzere, DB'nin ikiz süreçler olarak tanımladığı unsurlara karşılık gelmektedir.

1998-99 yıllarına gelindiğinde ise, bazı büyükşehir belediyelerinde, belediyelerde, ve belediyelere bağlı belde ve ilçelerde atık hizmetleri süreçlerinde ihale yoluyla taşeronlaşma uygulanmıştır. İhale yoluyla taşeronlaşmanın, neoliberal ekonomi politikaların temel özelliklerinden biri olan özelleştirmenin önemli bir boyutunu temsil ettiği burada belirtilmelidir. Bununla birlikte, ihale yoluyla taşeronlaşma alınan dış kredilerin piyasalaşma için kullanıldığını göstermektedir. İhale yoluyla taşeronlaşma genellikle atık yönetiminin temizlik, depolama ve boşaltma aşamalarında gerçekleştirilmiştir. Aşağıda yer alan bir ve iki numaralı şekiller, taşeronlaşmanın Türkiye'nin farklı bölgelerinde ne ölçüde uygulandığını göstermektedir. Şekillerin sol kısmında, bölgelerin isimleriyle birlikte ihale tutarları yer almaktadır. Sağ kısımda ise, grafikler aracılığıyla bu taşeronlaşmanın dağılımı ve yüzdelik oranları görülebilmektedir. Bu veriler, 1998-99 yılındaki katı atık yönetiminde taşeronlaşmanın coğrafi dağılımını ve Türkiye genelindeki farklı bölgelerdeki belediyelerin bu sürece katılımını göstermektedir.

Şekil 1: Katı atık yönetiminde ihaleler 1998 (GEAD, 1999, s. 53)

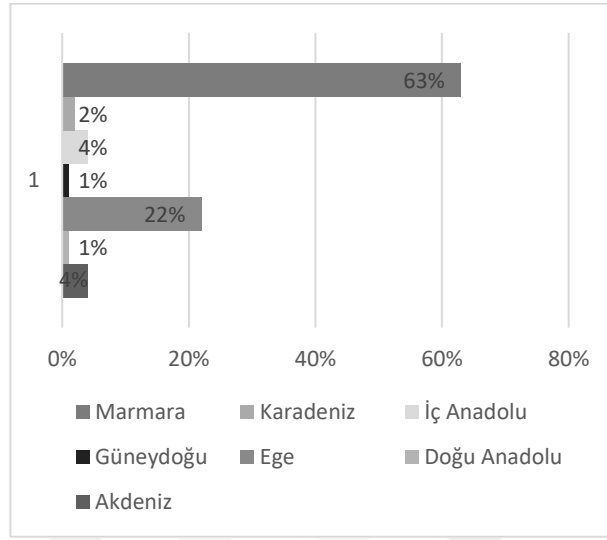
Bölge	İhale Tutarı
Akdeniz	4 trilyon
D. Anadolu	800 milyar
Ege	2 trilyon
Güneydoğu	1 trilyon
İç Anadolu	3 trilyon
Karadeniz	387 milyar
Marmara	14 trilyon
Toplam	27 trilyon

1 numaralı şeklin sağ kısmında yer alan grafikte, ihale gerçekleştirilen bölgeler ve bu bölgelerin yüzdeleri sunulmaktadır. İhalelerde %53'lük oranla en fazla taşeronlaşma Marmara bölgesindeki belediyeler arasında gerçekleşmiştir. En fazla taşeronlaşma oranının Marmara bölgesinde saptanması, 1990'lı yıllarda söz konusu bölgenin müthiş seviyede çevre kirliliğine sahip olmasından kaynaklanabilir. Şöyle ki, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Deniz Bilimleri Enstitüsü 1991 yılında yaptığı bir araştırmada Marmara denizinin sanayi ve evsel katı atıkların muazzam birikimi sebebiyle Türkiye'nin en kirli denizi olduğunu belirtmiştir (Ersoy, 1995, s. 284). Türkiye Çevre Sorunları Vakfı'nın, Türkiye'nin Çevre Sorunları adlı araştırmasında ise, Marmara bölgesinde sanayi tesislerinin fazla olmasından kaynaklı atıkların da muazzam seviyede biriktiği ve söz konusu bölgelerde yer alan nehirleri kirlettiği belirtilmiştir (Ersoy, 1995, s. 284). Bununla birlikte, 1960'lı yıllardan 1990'lı yılların sonlarına kadar olan döneme bakılırsa, ekonomi politik gelişmenin öncelikli odağının İstanbul olduğu ve bunun da Marmara bölgesinin gelişimine doğrudan etkisi bulunduğu görülebilir. Bu, yatırımlarda da önceliği İstanbul'a ve genel olarak Marmara bölgesine taşımıştır (Akarçay ve Suğur, 2016, s. 805-806; Sönmez, 1995, s. 692). Dolayısıyla, Marmara bölgesinde sanayi sektörünün ileri düzeyde olmasının bir sonucu olarak atık kirliliği ortaya çıkmıştır. Bu ise Marmara bölgesine katı atık yatırımlarının yüksek oranda olmasıyla ilişkilendirilebilir. Marmara bölgesini sırasıyla %15 ile Akdeniz, %12 ile İç Anadolu ve %10 ile Ege bölgeleri takip etmektedir. Bahsi geçen bölgelerin ardından ise, sırasıyla %6 ile Güneydoğu, %3 ile Doğu ve %1 ile Karadeniz bölgeleri gelmektedir (GEAD, 1999, s. 53).

Şekil 2: Katı atık yönetimi 'nde ihaleler 1999 (GEAD, 1999, s. 55)

Bölge	İhale Tutarı
Akdeniz	893 milyar
D. Anadolu	248 milyar
Ege	4 trilyon
Güneydoğu	205 milyar
İç Anadolu	1 trilyon
Karadeniz	507 milyon
Marmara	13 trilyon
Toplam	27 trilyon

1999 yılındaki ihale tutarını yansıtan 2 numaralı şekilde ise, Marmara bölgesinin ihaledeki payının %63'e yükseldiği gözlemlenmektedir. Marmara bölgesinde önceki yıl ile karşılaştırıldığında %10'luk bir artış görülmektedir. Bunun önemli nedeni yine bir önceki paragrafta öne sürülmüş argümanla açıklanabilir. Bu doğrultuda, Marmaradaki ihale artışının olası nedeni, söz konusu bölgedeki sınai gelişiminden kaynaklanmaktadır. Marmara bölgesindeki endüstriyel gelişim ise, katı atıkların birikimine neden olmakta ve bu ise bölgedeki atık yatırım oranına doğrudan etki göstermektedir. Aynı dönemde Ege bölgesinde de bir artış yaşanmış ve bu bölgedeki ihale oranı %22'ye çıkmıştır. İhaledeki diğer bölgelerin dağılımı ise şu şekildedir: Ege bölgesini %7 ile İç Anadolu, %4 ile Akdeniz, %2 ile Karadeniz ve %1 ile Doğu ve Güneydoğu bölgeleri takip etmektedir (GEAD, 1999, s. 55).

1990'lı yıllar, katı atık hizmetlerinin sermayenin kar sağlayabileceği bir alan oluşturması için çeşitli projelerin ve yatırımların gerçekleştirildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçteki kamu müdahalesine bakıldığında, 1990-1994 yıllarını kapsayan altıncı kalkınma planında genel olarak çevre bölümüne özel olarak da katı atığa yer verilmektedir. Planın çevre sorunları bölümünde insan sağlığı ve ilk kez vurgulanmak üzere doğal kaynakların korunması temel ilkeler olarak görülmektedir. Sürdürülebilirlik düşüncesine, gelecek nesillere vurgu yapılmakta ve AB çevre politikalarına uyum sürecinden bahsedilmektedir (T.C. Başbakanlık DPT, 1990, s. 312). Bu planı önemli kılan etkenlerden biri, atık konusuna ilk kez yer vermesidir. Bununla birlikte dış ülkelerdeki her türlü atığın Türkiye'ye girişinin önleneyeceği ve ülke içinde bulunan ithal atıkların zararsızlaştırılacağı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 1990, s. 313). Bu maddenin inşasında Karadeniz'de ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşanan bir takım olayların mühim bir payı vardır. 1980-90'lı yıllarda Karadeniz kıyılarına vuran zehirli varillerin

nedeni bir türlü tespit edilemiyordu. 1990'lı yıllarda Rus bilim insanlarının araştırmaları ve incelemeleri sonucunda, 1946-47 yıllarında ABD, İngiltere ve Rusya tarafından Nazi filosuna sahip gemi ve zehirli silahların doğrudan Karadeniz'e batırıldığı tespit edildi. İçeriğinde kimyasal ve biyolojik silah bulunan bazı metal kapların aşınmaya başladığı ve her yıl bombalardan birkaçının açıldığı ve Ukrayna, Rusya, Türkiye kıyılarında toplu balık ölümlerine neden olduğu söylenilmiştir (Orhangazi ve Özgür, 2000, s. 228). Bununla birlikte Karadeniz'e kıyısı bulunan 6 ülke ve bazı Avrupa ülkeleri de nehirler kanalıyla atıklarını doğrudan Karadeniz'e boşaltıyordu. Bu ise yabancı ülkelerdeki zehirli, tehlikeli, endüstriyel atıkların Türkiye'ye kadar ulaşmasına ve 1990 yılında Karadeniz'in dünyanın en kirli denizi olarak kabul edilmeye başlamasına neden olmuştur (Orhangazi ve Özgür, 2000, s. 226).¹⁶ Karadenizde yaşanan olaylarla birlikte, 1988 yılında yurtdışından Türkiye'nin bazı bölgelerine zehirli atıklar ithal edilmiştir. Örneğin, 1988 yılında Almanya'dan gelen sanayi atıkları Ispartadaki Göltaş çimento fabrikasında yakılmak üzere Türkiye'ye ithal edilmiştir. Yine aynı yıl, İzmir'e sanayi atığı ithal edilmiştir (Ersoy, 1995, s. 283). 1988 yılında Almanya'dan Türkiye'ye gelmesi planlanan ve radyasyon içeren zehirli atıklar ise kamuoyunun baskısı sonucu Türkiye kıyılarına boşaltılmadan geri gönderilmiştir. Sonuç olarak, doğrudan ve dolaylı bir şekilde yabancı ülkeler tarafından boşaltılan atıkların Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve özellikle Karadeniz kıyılarında birikmesi nedeniyle bu maddenin oluşturulduğunu ve önlem alınmaya çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, bahsi geçen maddenin içeriğinde yer alan ithal atık probleminin 7. ve 8. kalkınma planlarında da karşımıza çıkması probleme karşı alınan önlemlerin yetersiz olduğunun göstergesi olmuştur.

Yukarıda aktarılan gelişimlerin yanı sıra, altıncı kalkınma planıyla ilk kez, atık ve artıkların uzaklaştırılması için gereken önlemleri takip etmek ve ilgili prensipleri belirlemek amacıyla "Atık Yönetimi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu" kurulmuştur (Palabıyık, 2001, s. 188). Bu komisyonda, her türlü atığın mevcut durumu ele alınmış ve ardından sonuçlar ile çözüm önerileri sunulmuştur. Raporda, evsel, tıbbi, endüstriyel ve diğer (tehlikeli, zehirli) atıklar, katı atık olarak sınıflandırılmış, ayrı bölümler ve başlıklar altında incelenmiştir. Bahsedilen katı atıkların bertaraf süreçlerinde işgücü, teknoloji ve maliyet açısından bir dizi sorunun ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Özellikle, belediyelerin evsel katı atıkları bertaraf etme konusunda ciddi önlemler almadıkları ve mali kaynak ayırmadıkları, işçilerin de atıkları ayırma konusunda yeteri kadar eğitim almadıkları belirtilmiştir. Katı atık tesislerindeki teknik

¹⁶1998 Okyanus Yılı'nda Karadeniz'in dünyanın en kirli denizi olması resmen kabul edilmiştir (Orhangazi ve Özgür, 2000, s. 227).

yöntemlerin ve teknolojik aletlerin yetersizliği, katı atıkların kontrolsüz bir şekilde birikmesine ve birçok belediyede katı atıkların depolanmadan önce yakılmasına sebep olmuştur (Atık Yönetim Politikaları, 1992, s. 5). Raporda “sanayi atıkları” başlığı altında, bazı Avrupa ülkelerinin sanayi atıklarını ekonomik kazanç amaçlı yeniden değerlendirdiği, son teknolojileri kullandığı ve depolama sahaları kurduğu vurgulanmaktadır. Fakat buna karşın Türkiye’de ise endüstriyel atıkların kontrolsüz deniz kıyılarına veya gelişigüzel toprağa boşaltılması sonucu çevre ve insan sağlığını olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Atık Yönetim Politikaları, 1992, s. 5). Raporun “diğer atıklar” başlığında, bazı önemli bilgiler mevcuttur. Başlıkta dış ülkelere Türkiye’ye kaçak olarak katı atık getirildiği belirtilmiştir. Ardından gelişmiş ülkelerin tehlikeli atıklarını, belirli ücret karşılığında gelişmemiş ülkelere sattığı veya kanunsuz şekilde bu ülkelerin deniz kıyılarına boşalttığı vurgulanmıştır (Atık Yönetim Politikaları, 1992, s. 10).¹⁷ Bundan başka, Karadeniz kıyısına kaynağı belli olmayan varillerin vurduğu ve bunun dış ülkelere kaynaklandığı doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde vurgulanmıştır. Raporun genel değerlendirme kısmında, katı atık depolama tesislerinin çevreye zarar vermeyecek ve insan yaşamını tehdit etmeyecek alanlarda kurulması, tesislerde yeni teknolojik aletlerin kullanılması ve katı atıklardan ekonomik kazanç amaçlı ikincil girdi olarak faydalanması önerilmiştir (Atık Yönetim Politikaları, 1992, s. 20). Son cümleden de anlaşılacağı üzere, katı atıkların sermaye birikim süreçlerine entegrasyonu teşvik edilmiştir.

1990’lı yılların sonlarını kapsayan 7. Kalkınma Planı’nda ise (1996-2000) çevre ve atık konusuna “Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi” adlı başlıkta yer verilmiştir. Başlıkta sürdürülebilir kalkınma politikalarının benimsendiği, doğal kaynakların kontrol ve yönetiminin, çevre ve toplum sağlığının söz konusu kalkınma politikalarıyla yürütüleceği belirtilmiştir. (T.C. Başbakanlık DPT, 1996, s. 189). Bu kalkınma planında da bir önceki planda yer alan “yurt dışından gelen her türlü atığın ülkeye girişinin yasaklanması”na dair madde bulunmaktadır (T.C. Başbakanlık DPT, 1996, s. 190). Bu maddenin 1990’lı yıllardan beri sürekliliğini koruması, ithal atık sorununun çözülmediğini göstermektedir. Ayrıca, maddeler arasında yurt dışından gelen atıkların tam olarak nereden geldiği ve bu probleme yönelik sorulara dair cevap niteliğinde bilgilerin yer almadığı vurgulanmalıdır.¹⁸ 7. kalkınma planında dikkat çeken başka önemli madde “her türlü hukuki düzenlemede çevre ile kalkınma uyumunu engelleyecek, çevre ile kalkınma arasındaki uyumun etkisini azaltacak yasaların değiştirilmesi”

¹⁷Birinci bölümde 1980’li yıllarda Batı Avrupa ülkelerinin, Doğu Avrupa ülkelerinin deniz kıyılarına kanunsuz olarak belirli zaman aralıklarında tehlikeli atık boşalttığından ve bu olaylara yönelik Basel Sözleşmesi imzalandığından bahsedilmiştir. Raporda bu süreçlere üstü kapalı bir şekilde vurgu yapılması muhtemeldir.

¹⁸Bunun olası nedeni de altıncı kalkınma planını içeren paragrafta açıklanmıştır.

maddesidir (T.C. Başbakanlık DPT, 1996, s. 194). Burada kuralsızlaştırma ve yeniden kural getirme politikasıyla, özel sektörün çevre alanlarına ekonomik girişimini engelleyen yasaların ortadan kaldırılması öngörülmektedir. Raporun diğer başlıklarında atık konusuna dolaylı bir yoldan değinildiğinde de özel sektörün katı atık hizmet süreçlerine dahil olacağı vurgulanmıştır. Metropollerle ilgili düzenlemeler başlığı, bu argümana doğrudan örnek gösterilebilecek niteliktedir. Metropollerde sağlıklı ve düzenli bir şekilde atıkları toplayan, geri dönüşüme gönderen tesislerin kurulmadığı ve çöp alanlarının çevreye olan olumsuz etkilerini gidermek amacıyla yeni çöp alanları tespit edileceği ve katı atıkları ayıklayan, geri kazanan, düzenli ve sağlıklı bir şekilde depolayan katı atık yönetim sistemleri kurulacağı ve özel sektörün de bu etkinlik içinde görev alacağı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 1996, s. 187). Genel olarak, sürdürülebilir kalkınma politikasının önermiş olduğu gibi doğal kaynak kullanımıyla ekonomik kalkınma uyumunun ön planda tutulması düşüncesi, 7. kalkınma planına hakimdir. Bu doğrultuda, devletin dolaylı da olsa ekonomik kalkınmanın doğa üzerindeki üstünlüğü anlayışından tamamen ayrılmadığını söylemek doğru olacaktır.

3.4. Düzenleyici Neoliberal Dönemde Türkiye'nin Ekonomi Politikası ve Katı Atık Yönetimi

Önceki başlıkta, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ekonomik açıdan son derece istikrarsız bir dönemden geçtiği ve yaşanan toplumsal ve siyasi düzensizliklerin ekonomik durgunluğu daha da şiddetlendirdiği vurgulanmıştı. 1990'lı yılların sonlarına yakın dünyanın bazı bölgelerinde gerçekleşen ekonomik krizler, Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş ve Türkiye 1998-99, 2000-2001 ve 2008-2009 yıllarında ağır ekonomik krizler yaşamıştır (Boratav, 2012, s. 193). Bu kriz dönemlerinde, başbakanlık görevini 1999-2002 yıllarında Bülent Ecevit, 2008-2009 yılında ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan üstlenmiştir. Kriz yönetiminde başvurulan yöntem bakımından, her iki siyasi aktörün ortak yönünün IMF ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde neoliberal ekonomi politikalarını sürdürmek olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Her iki başbakan da genel olarak, krizleri kontrol altına almak için IMF/DB kredisinden yararlanarak kamusal hizmetlerin özelleştirilmesini destekleyen ve yasal kılan kararlar almıştır. Bunun sonucunda ise Türkiye 1998-2008 arasında IMF ile kesintisiz olarak 10 sene geçirmiştir (Boratav, 2012, s. 194).

1998-2001 yılları arasında Doğu Asya, Doğu-Orta Avrupa ve Latin Amerika ekonomilerinde şiddetli krizler yaşanmıştır (Boratav, 2012, s. 193). Asya ülkelerindeki devalüasyonların etkisiyle Türkiye'nin de rekabet gücü zayıflamış ve ardından Türkiye, bu bölgelere satılan hammadde ve ara malların ithalatını azaltmaya başlamıştır. Bununla birlikte,

1998 yılında Rusya’da yaşanan ekonomik kriz, Türkiye’yi dolaylı bir şekilde olumsuz etkilemiş ve aynı yıl Türkiye’de enflasyonun %97.5’e ulaşması, dönemin başbakanı Mesut Yılmaz’ı bazı önemli kararlar almaya sevk etmiştir (Kazgan, 2008, s. 258). Bu doğrultuda Mesut Yılmaz hükümeti, IMF ile ‘yakın izleme’ programı imzalayarak ekonomik durumu kontrol altına almaya çalışmıştır (Kazgan, 2004, s. 446). Bu programla enflasyonu düşürme hedefi planlanmış, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1998 yılının Kasım ayında Mesut Yılmaz’ın istifasının ardından iktidara gelen Bülent Ecevit, 1998 yılında Türkiye’yi on yıllık IMF/DB vesayetine sürükleyecek IMF stand-by anlaşmasının temelini atmıştır (Kazgan, 2004, s. 449). Anlaşmanın devreye girmesiyle birlikte, 2000 yılında Kasım krizi ortaya çıktı. Bu kriz, yine IMF desteğiyle aşılabilecek gibi görünse de, 2001 yılının Şubat ayında çok şiddetli bir krizin patlak vermesiyle sonuçlandı (Kazgan, 2004, s. 450; Boratav, 2012, s. 200).

Türkiye 2000’li yıllara IMF’nin hazırlamış olduğu ekonomi istikrar programıyla girse de, bu program çöküşe neden olmuş ve oldukça şiddetli olan 2001 ekonomik krizi yaşanmıştır. Ancak bu krizlerden sonra da önceki paragrafta belirtildiği üzere IMF ile anlaşmaların devam ettiği vurgulanmalıdır. IMF kredi destek program serüveni, artık her kriz sonrası yardım butonu misali bir gelenek halini almıştı. 2001 Şubat krizinin de IMF/DB tarafından hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’yla atlatılmaya çalışılması bu geleneği destekler niteliktedir. Düzenleyici neoliberalizmin somut örneği olarak karşımıza çıkan ilgili program, DB başkan yardımcısı ve iktisatçı Kemal Derviş tarafından oluşturulmuş ve 15 günde 15 yasa Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden (TBMM) geçmiştir. 15 yasa hem kamuoyunda hem de koalisyon hükümeti içinde bir takım tartışmaları beraberinde getirmiştir (Kazgan, 2004, s. 458). İlgili program, Merkez Bankası’nın özerkliğinin ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) gibi bazı bağımsız kurumların ekonomik süreçlere dahil edilmesinin önemini vurgulamıştır. İlgili kurumların yanı sıra telekomünikasyon, enerji, bankacılık sektörü ve çeşitli kamu hizmetlerini düzenlemek üzere kurulmuş olan bağımsız idari otoriteler, Türkiye’de düzenleyici neoliberalizmin uygulanmaya resmen geçişini gösteren en somut örneklerdir (Bekmen, 2018, s. 82). Ekonomiye güveni arttırmak, sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak ve enflasyonu düşürmek amacıyla hazırlanan programda kamu varlıkları da (Türk Hava Yolları, Ziraat Bankası) özelleştirilmiş, tarım destek politikaları bütçe giderlerini olumsuz etkilediği gerekçesiyle tasfiye edilmiş ve piyasa ekonomisi her alanda desteklenerek iç pazar yabancı sermayeye devredilmiştir (Kazgan, 2004, s. 459; Aytaç, 2013, s. 377). Gerek bağımsız idari otoritelerin oluşturulmasına yönelik alınmış kararlar, gerekse de kamu varlıklarının tamamen özelleştirilmesine yönelik alınmış kararlar, bu programı 24 Ocak kararlarından ayırmıştır.

2002 genel seçimlerinde toplam oyların 1/3'ünü, milletvekilliklerinin 2/3'ünü tek başına kazanan AKP, tam da bu program uygulamada iken iktidara gelmiş ve yapısal reform programına sadık kalmıştır. Bu doğrultuda enflasyonu¹⁹, kamu açıklarını geriletmiş ve bununla birlikte cumhuriyet tarihinde bir ilke imza atacak nitelikte dış kaynak girişlerini esnekleştirerek 2002-2007 yılları aralığında hızlı bir ekonomik büyümeye imza atmıştır (BSB, 2015, s. 22-23). Ancak 2002 yılındaki “Her Şey Türkiye İçin” sloganıyla hazırlanan ve AKP’ye iktidarı kazandıran seçim beyannamesi, sürdürülebilir kalkınma, çevre duyarlılığı gibi önemli unsurları içermesine rağmen, çevre veya atık yönetimi gibi kritik konulara ilişkin özel bir başlık içermemiştir. Beynamede doğal kaynakların korunacağı vurgulanmış olmasına rağmen, çevre ve atık yönetimi konularının ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış olması bu noktada bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır (Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015a).

İktidardaki ilk döneminde AKP hükümeti²⁰ (2002-2007) IMF’le iki anlaşma imzalamıştır. İlk anlaşma bir öncekinin benzeri niteliğinde 2003-2005 yıllarında imzalanmış ve hemen ardından 2005 yılında üç yıllık yeni bir kredi desteği (10 milyar dolarlık) alınmıştır (Boratav, 2012, s. 196; Aytaç, 2013, s. 377). Böylece, AKP hem kredi anlaşmalarını sürdürerek 1998-2008 yıllarını kapsayan 10 yıllık kesintisiz IMF programını benimsemiş, hem de 1980’li yıllardan süregelen neoliberal ekonomi politikaların devamlılıkla uygulanmasını olanaklı kılmıştır. Tam da bu noktada 1980-2000’li yılları kapsayan dönemde uygulanması sınırlı ölçüde başarılı olan özelleştirmelerin, AKP döneminde büyük ölçüde başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini vurgulamak yerinde olacaktır.

Devlete yüksek oranda ekonomik katkı sağlayan kamu sektörünün özelleştirme aracılığıyla hızla elden çıkarılarak tasfiye edilmesinde AKP hükümetinin önceden iktidarda olan hükümetlere göre büyük bir üstünlüğü vardır (Ekzen, 2009, s. 476). Bu çoğunlukla, AKP döneminde özelleştirmeyi olanaksız hale getiren bürokratik engellerin yasal bir çerçeve

¹⁹AKP’nin iktidara geldiği zaman diliminde genel boyutuyla Türkiye ekonomik açıdan büyük bir kriz içinde olmuştur. İktidarı devralan AKP hükümeti, 2002 yılında %48 olan enflasyonu 2007 yılında %8.8’e düşürmüş, AB üyelik sürecinin gelişimine yönelik önemli adımlar atmıştır (metnin ilerleyen kısımlarında bahsedileceği üzere 2000’li yıllarda Atık Yönetimi’ne yönelik Çevre Müktesebatı da yer almaktadır. Hatta sürdürülebilir ilkeler doğrultusunda alınmış çevre kararlarının büyük ölçüde bu gelişime bağlı olduğu rahatlıkla söylenilebilir). Fakat bu başarıların büyük bir kısmı uluslararası konjonktürle yakından ilişkili olmuştur. 2000’li yıllarda Türkiye, ekonomik açıdan dış ülkelerden para girişiyle büyüyen, para girişinin yavaşlamasıyla durgunlaşan bir yapıya sahip olmuştur. 2003-2005 yıllarında Türkiye’ye yaklaşık 117 milyar dolar yabancı sermaye girişi sağlanmıştır. Bu ise Türkiye ekonomisine oldukça olumlu bir katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, bu dönemlerdeki ekonomik zenginliğin kaynağı, sermaye iktidarının önündeki duvarları yıkmakla yetinen AKP’den ziyade yabancı sermaye girişidir (BSB, 2012, s. 147-148).

²⁰Önceki başlıklarda iktidarda olan hükümetten ziyade zaman aralıkları dikkate alınarak dönemsel bilgiler verilmesine karşın, bu başlıkta hükümet üzerinden dönem açıklamaları yapılmıştır. Bu, 2002 yılından itibaren iktidarda olan partinin günümüzde de iktidarını sürdürmesinden kaynaklanmaktadır.

oluşturularak ortadan kaldırılmasıyla mümkün kılınmıştır (Buğra, 2021, s. 113). Bu ortadan kaldırılmaya yapısal uyum reformları çerçevesinde uygulanan kamu yönetimi reformu örnek gösterilebilir. Yerelleşme, vizyon-misyon çalışmaları vb. kavramlarla adlandırılan kamu yönetimi reformlarının AKP döneminde başlangıcı koyulmuştur. Ekim 2003 tarihinde “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” başlığı ile yayımlanan raporun benimsediği temel anlayış ise kentsel çevre hizmetleri ile birlikte genel olarak kamu yönetim ve hizmetlerinin özel sektöre devredilmesi bağlamında merkezi ve yerel aktörlere görev ve yetki verilmesidir (BSB, 2005, s. 41; BSB, 2008, s. 305). Bununla birlikte raporda Bretton Woods ikizlerine yönelik de şu şekilde cümleler yer almaktadır: “DB ve IMF gibi kurumlar ağır borç yükü altında kalan ülkemize sağladıkları maddi destek karşılığında Türkiye’ye çeşitli yapısal değişim projelerini benimseme şartı getirmiştir. Bu nedenle kamu yönetiminin yeniden yapılanmasına yönelik bazı ilkeler gündeme gelmiştir” (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 57). Hem alıntıdan hem de benimsediği temel anlayıştan yola çıkarak söylenilebilir ki, raporun temel amacı düzenleyici neoliberalizmin öğretilerini Türkiye genelinde gerçekleştirme girişiminde bulunmaktadır. Hatırlatmak gerekirse, ikinci kuşak reformlar olarak da adlandırılan düzenleyici neoliberalizm pratikleriyle devlet kamu hizmeti üretmekten çekilerek, ilgili alanları özel sektöre açmıştır. Dolayısıyla, kamu hizmetlerindeki özelleştirme/özel sektöre gördürme yöneliminin Bretton Woods ikizlerinin kontrolünde uygulanan düzenleyici neoliberal ilkeler doğrultusunda ilerlediği vurgulanmalıdır. Bu bağlamda bahsi geçen yapısal reformların, neoliberal ideolojinin takipçisi AKP’nin o dönemdeki bazı hedefleriyle örtüştüğünü söylemek de yanlış olmayacaktır. Kamusal hizmetleri özelleştirme/özel sektöre gördürme uluslararası sermayenin devletin her alanına hâkim olması bu hedefler arasındadır (BSB, 2005, s. 43).

AKP hükümetinin 2007 genel seçim beyannamesine kadar almış olduğu bazı kararlarda düzenleyici neoliberal modelin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, bazı belediye kanunlarının yürürlüğe girmesi, ikincisi ise ekonomi yönetiminde yapılmış değişikliktir. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı belediye kanunları kapsamında atık yönetiminin özel sektöre devredilmesine ilişkin yerel yönetime verilen yetkiler önceki paragrafta yer alan “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” adlı programın içeriği dikkate alınarak tasarlanmıştır. İlgili belediye kanunlarına esasen belediyelere şu şekilde yetki verilmiştir; “Harici, sanayi, tıbbi atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonlarına kadar taşınmasıyla birlikte, bertaraf edilmesine yönelik hizmetleri yerine getirmek ve bu amaçla tesisler kurmak veya kurdurmak, işletmek veya işletlettirmekten sorumludur” (Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı, 2023, s. 7). Ayrıca, 5393

sayılı Belediye kanununun 67. maddesine esasen, atık hizmetlerinin ihale yoluyla üçüncü şahıslara (özel sektöre) gördürülebileceği belirtilmektedir (03.07.2005, 25874 sayılı Resmi Gazete). Bu yasalara, Şubat 2005 yılında kabul edilmiş 5302 sayılı İl Özel İdaresi ve Mayıs 2005 yılında kabul edilmiş 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri kanunları da eklenmiştir. Sözü geçen 4 kanunun ortak özelliği, “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” adlı programının içeriğinde belirtilen kamu yapısal reformlarına uygun bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır (BSB, 2008: 305). Düzenleyici neoliberal modelin etkisini gösterdiği bir diğer alan ise ekonomi yönetimindeki değişim olmuştur. Bu doğrultuda AKP hükümeti ekonomi yönetiminde bazı üst kurullara denetim hakkı vermiştir. Bununla da birçok kamuya bağlı enerji, telekomünikasyon, yerel hizmetler gibi sektörler, IMF/DB denetimine sokulmuştur (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 147-148; BSB, 2008, s. 305).

2007 genel seçim beyannamesinde ise, AKP’nin çevre ve atık yönetimine yönelik yaklaşımları ortaya konulmuştur. 2007 genel seçim beyannamesinin “Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesi” bölümünde “Çevre ve Yaşanabilir Kentler” başlığıyla hem çevre hem de katı atıktan kısaca bahsedilmiştir. Sözü geçen başlıkta, kullanan-kirleten öder prensibi, sürdürülebilir kalkınma, kamu-özel işbirliği ve çevre bilincinin yaygınlaştırılması AKP hükümetinin temel çevre ilkeleri olarak tanımlanmaktadır. Başlıkta katı atık tesis sayısının 31’e yükseltildiği ve bu alana yönelik çalışmaların sürdürüldüğü vurgulanmıştır (Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015b, s. 154-155).

2000’li yıllarda Türkiye’nin atık yönetimine ilişkin almış olduğu kararlar, yapısal uyum reformları ve AB Müktesebatı’na uyum çerçevesinde düzenlenmiştir. Metinlerde yer alan maddeler tam da düzenleyici neoliberal sürece uygun biçimde şekillenmekte ve AKP hükümetinin küresel sermayenin önündeki engelleri kaldırma yönünde kararlar aldığı kolaylıkla saptanabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere yapısal reformlar gereği atık hizmetlerinde merkezi ve yerel yönetim arasındaki ilişki ve özel sektörün bu ilişkiye dahil olma serbestliği, neoliberalizmin yaygınlaşmasında kilit rol oynayan IMF/DB gibi uluslararası üst kurulların denetimiyle şekillenmektedir. Dolayısıyla, küresel sermayenin hareketi, aşağıda yer alan raporlarda vurgulandığı üzere yatırımlarla, ekonomik kararlarda devlet ile birlikte özel sektörün de yer alması gibi düzenleyici neoliberal ideolojiyi yansıtan gerekçelerle Bretton Woods ikizlerinin yönlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. AB Müktesebatına uyum çerçevesinde

düzenlenme, 8. ve 9. Kalkınma planı, 2006 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı²¹ tarafından yayımlanan “AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)” ve “Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)” (AYEP) adlı raporlarda kendisini göstermektedir. Bu bağlamda, ilk önce kalkınma planları, akabinde stratejiler ve eylem planı tartışılacaktır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2001-2005) çevre konusunda mevcut durumdan bahsedilmiş, temel ilkelere değinilmiş ve değiştirilmesi gereken hukuki hususlara gönderme yapılmıştır. Çevre politikalarının ve stratejilerinin AB standartlarına uygun şekilde belirleneceği ve önceki iki kalkınma planıyla benzer biçimde sürdürülebilir ilkeler benimseneceği belirtilmiştir (Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001, s. 230). Planın kentsel ve kırsal altyapı başlığında katı atık yönetimi alt başlığı yer almış ve mevcut durumdan, ilkeler ve politikalardan, hukuki ve kurumsal düzenlemelerden bahsedilmiştir (Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001, s. 176). Mevcut duruma göre hızlı kentleşme ve doğal kaynakların tüketimi sonucu katı atık miktarında artma yaşanmış ve ulusal düzeyde politika oluşturulamamıştır. Bu ise belediyelerin aşırı maliyetli olan yanlış teknolojik seçimleriyle sonuçlanmıştır (Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001, s. 176). Bu doğrultuda belirtilmiş olan amaç, ilke ve politikalara göre, “katı atıkların geri dönüşümüne ve depolanmasına yönelik mali desteğin artırılması” öngörülmüştür. Bununla birlikte önceki iki planda belirtildiği üzere, hangi amaçla olursa olsun her türden atığın yurtiçine girişinin engelleneceği ile ilgili ilke de yer almıştır (Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001, s. 176). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın Özel İhtisas Komisyon (ÖİK) raporunda ise çevre bölümü yer almasa da, Yerel Yönetimler bölümünde çevre ve yerel yönetim ilişkilerinden kapsamlı bir şekilde bahsedilmektedir. Raporda yerel yönetimlerin halkın ihtiyaçlarını karşılarken ortaya çıkan atıklardan sorumlu olduğunu ve bu atıkların toplanması, geri dönüşüme kazandırılmasının da bu sorumluluk içinde olduğu vurgulanmaktadır (Yerel Yönetimler ÖİK Raporu, 2001, s. 146).

Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013) ise AB üyelik sürecine katkı sağlayacak biçimde tasarlanmış olup AB mali takvimi dikkate alındığı için 7 yıllık bir süreci kapsamıştır. Bahsi geçen kalkınma planında ülke içinde önemli boyutta sorun oluşturan katı atık konusuna doğrudan yer verilmemiştir. Çevre başlığında genel çerçeveden sürdürülebilir ilkelerin yeterince doğru uygulanmamasından ve AB’ye uyum sürecinde bazı çevre sorunlarına (atık

²¹Diğer bölümde söylenildiği üzere Çevre ve Orman Bakanlığı’nın ismi 2011 yılında Çevre ve Şehircilik; 2021 yılındaysa Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla, isim değişikliğinin yıllara göre kullanımı dikkate alınmıştır.

yönetimi, doğa koruma, gürültü) çözüm getirilse de yeni düzenlemelerin elzem olduğundan bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, yeni düzenlemelerin yapılması için yüksek maliyetin gerekliliği vurgulanmış ve özel sektörün katılımı zorunlu kılınmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007, s. 28). Metinde, özel sektörün teşviki önerisi dışında herhangi bir çevresel soruna değinilmemiştir. Kalkınma Planı'na paralel olarak ÖİK raporunda katı atık konusu “Katı Atık Yönetimi” başlığı altında değerlendirilmiş ve yerel yönetimlerin geleneksel hizmeti olarak tanımlanan katı atık yönetiminin özel şirketlere devredildiği vurgulanmıştır. Kalkınma planında olduğu gibi, ÖİK raporunda da bu eylemi tetikleyen en önemli etkenin bütçe yetersizliği olduğu çıkarımına varılmıştır (Çevre ÖİK Raporu, 2007, s. 16). Raporda, Türkiye’de katı atık sorununa yönelik sıkça başvurulmuş yöntemlerden bahsedilmiştir. Rapora göre, katı atık sorununa çözüm olarak Türkiye’de düzenli depolama ve yakma, geri dönüştürme ve kompostlaştırma yöntemleri yaygın olmadığı için en çok başvurulmuş yöntem, atıkların uygun görülen bir yerlere boşaltılarak yığılmasıdır (Çevre ÖİK Raporu, 2007, s. 17).

ÖİK raporunun atıkların kaderine yönelik çizmiş olduğu tablo büyük ölçüde 2000’li yılları yansıtmaktadır. 2000’li yıllarda düzenli depolama alanlarına dökülen atık oranının %34’e tekabül etmesine karşılık, %66’sının düzensiz depolama şeklinde orman, göl, nehir ve denizlere boşaltıldığı görülebilir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 9-10). 2004 Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) verilerine bakıldığında, katı atık türlerinin bazılarının (örneğin evsel katı atıklar) herhangi bir işleme tabi tutulmadan doğrudan düzensiz bir biçimde depolama alanlarına döküldüğü saptanmıştır (Çevre ÖİK Raporu, 2007, s. 17; T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 10). Ayrıca, 2007 yılında 3225 adet belediye olmasına karşın, düzenli depolama alanı sadece 16 tanedir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 10). Diğer taraftan katı atıkların bazı türlerinin (örneğin, tehlikeli atıklar) yarıdan fazlası düzensiz bir şekilde yakılmıştır. Genel çerçeveden bakılırsa, 2000’li yıllarda katı atık yönetiminin tüm süreçlerinde (toplama, ayrıştırma, düzenli depolama, geri kazanım) istikrarsızlık söz konusudur. Sayıştay, bu istikrarsızlığın belli başlı nedenlerine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, atık yönetiminin hem merkezi hem de yerel düzeyde düzenli bir altyapıya sahip olmadığı ve atık yönetiminin yetki ve sorumluluklarında bürokratik yapı bulunmasına karşın, yeterli etkileşim ve işbirliği yapılmadığı belirtilmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 11). Üçüncü olarak, atık yönetimine mali açıdan oldukça az kaynak ayrılmıştı. Üstelik mali yetersizlik teknolojik aletlerin yeni olmamasını ve altyapı tesislerinin az olmasını da beraberinde getiriyordu. Tüm bunlara ek olarak, hem doğa için hem de toplum için ciddi sorun teşkil eden atık sorunu,

merkezi ve yerel yönetimler tarafından çok uzun yıllar önemsenmemiş ve alınması gereken önlemler göz ardı edilmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 11).

İlginçtir ki, 9. kalkınma planı, atık yönetimine ve atık sorununa oldukça sınırlı bir bakış açısıyla yaklaşmış ve çözümü özel sektör odaklı bir yaklaşımla ele almıştır. Ayrıca, 6, 7 ve 8. kalkınma planlarında vurgulanan ve önceki başlıklarda olumsuz etkileri detaylıca ele alınan “her türlü atığın yurtiçine giriş yasağı” maddesi, 9. Kalkınma Planı’nda dikkate alınmamıştır. Dahası, 13 Mayıs 2006 tarihinde 26167 sayılı Resmi Gazete’de yapılan çevre kanunu değişiklikleri dikkate değerdir. 5491 sayılı Çevre Kanunu’na yapılan değişiklikle, ülkeye ithalatı izin verilen ve kontrole tabi tutulan atıkların girişinden kaynaklanan çevresel etkiler için bir çevre katkı payının alınacağı ve bu katkı payının genel bütçeye aktarılacağı belirtilmiştir (13.05.2006, 26167 Sayılı Resmi Gazete). İlgili kanunun 10. maddesine esasen ise, tehlikeli atıkların girişinin yasaklandığı vurgulanmıştır (13.05.2006, 26167 Sayılı Resmi Gazete). Bu doğrultuda, 6, 7 ve 8. kalkınma planlarında yer alan “her türlü atığın yurtiçine giriş yasağı” maddesinin 2006 yılında yapılmış değişiklikle sadece tehlikeli atıklarla sınırlandırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu değişiklik, ithal atık sorununu çözmek yerine, daima kar arayışında olan sermaye sahiplerine yeni bir piyasa alanı sunmuştur. Bu yeni pazar olan atık ticareti, Türkiye genelinde 2010’lu yılların sonlarına doğru oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. İlerleyen paragraflarda bu konuya daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

2006 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yayımlanan “AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)” adlı raporda ise Türkiye’nin çevresel durumu, çevreyle ilgili genel politikaları hakkında bilgi verilmiş, sonra ise her bir çevre sektörü ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Başlıklarda ilk olarak mevcut durum, hukuki ve kurumsal yapı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından mevcut sorunlardan bahsedilerek her çevre sektöründe yatırım ihtiyaçlarının gereğine vurgu yapılmıştır. Sonraki bölümde ise AB’ye uyum nezdinde gereken yatırım ihtiyaçlarından ve nasıl karşılanacağından bahsedilmiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006). Bahsi geçen raporda her çevre sorunu gibi katı atık yönetimine de ayrıca başlık olarak yer verilmiştir. Raporda ilk olarak, katı atık yönetimindeki mevcut durumdan bahsedilmiştir. Örneğin, 2000’li yılların başlangıcı temel alınarak belediye sayısına oranla depolama tesisleri, kişi başına düşen atık miktar oranlarını yansıtan tablolar yer almıştır. Dikkat çeken husus ise belediye sayısının 2003 yılında 3215 olmasına karşın, düzenli depolama tesis sayısının sadece

15 olmasıdır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006, s. 18).²² Amaçlar, Hedefler ve Stratejiler olarak geçen alt başlıkta katı atık yönetimini istikrarlı hale getirmek için düzenli depolama tesis sayısının arttırılacağından, katı atık üretiminin mümkün olduğunca aza indirileceğinden, çevresel sorumlulukları halka aşılama teşviklerinden bahsedilmiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006: 20). Son olarak kurumsal yapının güçlendirilmesi adına merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında sıkı koordinasyon ve işbirliğinin çevre ve atık yönetiminin gelişimi için önem arz ettiğinden ve katı atık hizmetlerinde personel eksikliğinin giderilmesine yönelik girişimlerde bulunulmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, AB'ye uyum çerçevesinde çevre yatırımları maliyeti yaklaşık 59 milyar Avro olarak hesaplanmıştır. Sözü geçen maliyetin %20'lik kısmının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi beklenmiştir (Uğurlu, 2015, s. 285-286). Böylece, AKP hükümetinin düzenleyici neoliberalizmin “refahın yükselmesi için güçlü kurumsal yapının inşa edilmesi” anlayışına sadık kaldığı ve bu doğrultuda sermayeye yeni alanlar açtığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, 2000'li yıllar Türkiye'sinin katı atık yönetimini düzenleyici neoliberalizmin öğretilerine uygun tasarlama başladığı görülmektedir. Küresel sermayeye bütünleşme süreci kapsamında AKP hükümeti tarafından kabul edilen yapısal uyum reformları ve bu doğrultuda oluşturulmuş çevre ve katı atık yönetim projeleri, büyük ölçüde devleti küçültme ve özel sektörün ekonomideki serbestliğini sağlamak adına gerçekleştirilmiştir. Tam da bu yüzden, 1990'lı yıllardan itibaren oluşturulmuş ve uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilmiş çevre ve atık yönetimi projeleri, bilhassa 2000'ler ve sonrasında düzenleyici neoliberalizmin öğretileri doğrultusunda özelleştirilmiş, özel sektöre devredilmiş veya özel sektör hizmetinden yararlanılmıştır.

2008 yılına gelindiğinde ise Çevre ve Orman Bakanlığı “AYEP (2008-2012)” başlığı altında başka bir rapor yayımlamıştır. Mevcut durumu ve 4 yıllık bir tasarı projesini kapsayan rapor, ulusal düzeyde katı atık yönetiminin geliştirilmesine yönelik önemli bir adım olarak kayda geçmiştir. Raporda AB destekli katı atık yönetim projelerine ve yine AB kaynaklı finansmana ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008, s. 7). Rapor, Türkiye'de katı atık yönetim işletmeleri olan çok sayıda küçük belediyenin bulunmasının etkili ve ekonomik olduğunu, fakat buna rağmen katı atık yönetim hizmetlerinde istikrarsız bir yapının olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni ise maliyetlerin küçük belediyeler tarafından karşılanamaması, gerekli teknoloji ve yeterli kaynak bulunmaması gibi faktörlere bağlanmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008, s. 1). AYEP ve çevre stratejileri yukarıda aktarılan diğer

²²2007 yılında Sayıştay Başkanlığı tarafından yayımlanan raporda ise 2004 yılı için düzenli depolama sayısı 16, belediye sayısıysa 3225 olarak gösterilmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2007, s. 10). Bu, yeni belediye sayısının 10 olmasına karşılık, sadece bir adet yeni depolama tesisi inşa edildiği anlamına gelmektedir.

raporlara benzer biçimde katı atık yönetimindeki gelişimi engelleyen en önemli etkenin mali yetersizlik olduğunu öne sürmekte ve özel sektörün teşvikinin gerekli olduğunun altını çizmektedir.

2000’li yılların sonlarına gelindiğinde, Türkiye ekonomik açıdan yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 2002-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisinin büyümesi, büyük ölçüde uluslararası sermaye girişlerine bağlı olmuştur. Küresel ölçekte ekonominin büyümesi, Türkiye’de yabancı sermaye ve yatırım oranlarını yükseltmiş, ekonomik büyüme göstergesindeki artışları olumlu etkilemiştir. Fakat 2008 yılından itibaren özellikle ABD gibi kapitalistleşmiş ülkelerde kriz yaşanması, yabancı sermayeye bağımlı olan Türkiye’yi ekonomik açıdan son derece olumsuz etkilemiştir (Aytaç, 2013, s. 387-388). Krizin ilk dönemlerinde, Türkiye’deki büyük sermaye çevrelerinin krizin şiddetli olacağı uyarılarında bulunmasına karşın, AKP hükümeti bu öngörüğü reddetmiş, krizin ilk zamanlarında Türkiye’yi etkilemeyeceği, sonrasında ise ciddi biçimde etkilemeyeceği düşüncesini savunmuştur (Durmuş, 2009, s. 16). Bu doğrultuda, krizin ilk dönemlerinde AKP hükümeti ekonomik açıdan herhangi bir önleme gerek duymamış, yalnız Mart 2009 yerel seçimlerindeki zaferinden sonra bir ekonomik önlem paketi uygulamaya başlamıştır (Oğuz, 2013, s. 138).

3.5. Düzenleyici Neoliberalizmin Katı Atık Krizi

2010’lu yıllar Türkiye’si toplumsal, siyasi ve ekonomik açıdan değişimin, istikrarsızlığın ve çatışmanın yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu istikrarsızlık, kabaca 2013 yılında yaşanan iki önemli olayla başlamıştır. İlk olay, Haziran 2013’te İstanbul’da gerçekleşen Gezi protestolarıdır. Gezi protestoları toplumun çevresel değerlere duyulan hassasiyetini de yansıtarak toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkmış ve kısa sürede ülke geneline yayılarak ulusal bir boyut kazanmıştır (Akçay, 2019, s. 63). Protestodan sonra Gezi hareketi, sadece demokratik taleplerin değil, aynı zamanda toplum tarafından eko yıkımın engellenmesine ve kentsel dönüşümlere karşı duyarlılığın da vurgulandığı sembol bir olay haline gelmiştir. Öte yandan, 2013 yılında ABD Merkez Bankası’nın aldığı yeni para politikası kararları sonucunda, Türkiye’de yabancı sermaye girişlerinde düşüş yaşanmış ve Türk Lirası (TL), dolar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır (Akçay, 2019, s. 64; Boratav, 2022, s. 612-613). Bu durum, ülke ekonomisinde belirgin bir etki yaratmış ve 2010’lu yılların ortalarında başlayan toparlanma sürecini zorlamıştır. Üstelik, 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe girişiminin ardından uluslararası kredi kuruluşlarının Türkiye’nin notunu düşürmesi, ekonomik daralmaya neden olmuştur. Darbe girişimi sonrasında ekonomiyi düzeltmeye yönelik yapılan çabalar olumlu bir sonuç vermemiş, aksine, olağanüstü hal ilan edilmesi ve bu durumun uzun süre devam etmesi,

siyasi gerginliği artırmış ve TL'nin değer kaybına dolaylı olarak etki etmiştir (Akçay, 2019, s. 65; Boratav, 2022, s. 614). Siyasi belirsizliklerle birlikte, AKP hükümetinin ekonomik durgunluğa çözüm üretme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, döviz krizinin patlak vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye 2018, 2020 ve 2021 yıllarında üç ayrı döviz krizi yaşamıştır (Güngen, 2018, s. 449; Akçay, 2019, s. 65; Boratav, 2022, s. 614). Döviz krizleri, ekonominin toparlanma sürecine girmesini zorlamış ve uluslararası finans piyasalarında güven kaybına yol açmıştır.

2010'lu yıllara katı atık yönetimi bağlamında bakılacak olursa Strateji ve Bütçe Başkanlığı,²³ atık yönetimi eylem planları, seçim beyannameleri ve komisyon raporlarında katı atık yönetimi konusuna yer verilmiştir. Bu dönemde yaşanan toplumsal, siyasi ve ekonomik düzensizliklerin ise katı atık yönetimine birkaç istisna dışında herhangi bir belirgin etkisi olmamıştır. Raporların içeriğine geçmeden önce, iki önemli hususa değinmek faydalı olacaktır. Birincisi, on ve on birinci kalkınma planları ile ÖİK raporları ve son üç genel seçim beyannamelerinin, atık konularına yaklaşımında oldukça benzer içeriğe sahip olmasıdır. Bu bağlamda, söz konusu raporlarda tekrara düşmemek adına kısa ve dönemsel farklılıkları içeren bilgiler aktarılmış, kalkınma planlarının ve ÖİK raporlarının aynı paragraf içerisinde değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci olarak, sözü geçen dönem için vurgulanması gereken ve yukarıda istisnai durum olarak nitelendirilen iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin 2010'lu yılların sonlarına doğru “sıfır atık” projesini hayata geçirmesi, ikincisi ise, yine 2010'lu yılların sonlarına doğru Türkiye'nin atık ithal eden ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaya başlamasıdır. İlerleyen paragraflarda her iki olaya ayrıca detaylı bir şekilde değinilecektir.

Katı atık ve yönetimi konusuna ilk olarak 2010'lu yılların başlangıcında genel seçim beyannamesinde vurgu yapılmıştır. AKP hükümeti, 2011 genel seçim beyannamesini “Türkiye Hazır Hedef 2023” başlıklı raporla sunmuştur. Söz konusu raporun “Yaşanabilir Çevre ve Marka Şehirler” adlı bölümünde, “Atık Yönetimi” başlığı altında katı atık düzenli depolama tesis sayısının 59'a çıkarıldığı özellikle vurgulanmıştır (AK Parti, 2011, s. 126). Aynı bölümde, belediyelerin atık su arıtma tesis sayısının, deniz ve hava kirliliği ölçüm istasyonlarının, mavi bayraklı plaj ve marina sayısının da arttığı bilgisi verilmiştir. Çevre bağlamında yapılan bu iyileştirmeler dışında, 2011 genel seçim beyannamesinin 2007'de hazırlanan seçim beyannamesiyle belirgin bir farkının olmadığı ve daha çok AB standartlarına vurgu yapıldığı

²³2011 yılında Planlama Teşkilatı, Kalkınma Bakanlığı olarak değiştirilmiş, 2018 yılında ise Strateji ve Bütçe Başkanlığı olarak yeniden organize edilmiştir (Övgün, 2011, s. 278; T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı).

belirtilmelidir (Uğurlu, 2015, s. 283). 2015 yılına gelindiğinde ise hem genel seçim beyannamesi hem de ikinci Ulusal Atık Yönetimi Eylem Planı yayımlanmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayımlanan ikinci “Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı’nda (2016-2023)” ise atık yönetiminin mevcut durumu ortaya konulmuş, hukuki ve kurumsal yapıdan bahsedilmiş ve yıllık geri dönüşüm hedefleri açıklanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016).

2015 genel seçim beyannamesinde atık yönetimine özel bir başlık ayrılmamış, bunun yerine “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” bölümü içerisinde “Kentsel Altyapı” ve “Yerel Yönetimler” başlıkları altında kısaca ele alınmıştır. “Kentsel Altyapı” başlığında, AB ve DB tarafından finanse edilen katı atık projelerinin ulusal düzeyde gerçekleştirildiği ve projelerin uluslararası destekle hayata geçirildiği vurgulanmıştır (Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015c, s. 294-297). “Yerel Yönetimler” başlığında ise 2000’li yılların başında kentsel altyapıda mevcut olan sorunların giderilmesine yönelik olarak, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi ve 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri kanunlarının yürürlüğe konulması vurgulanmıştır. AKP hükümetinin sözü geçen kanunların inşasında önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir (Tanıtım ve Medya Başkanlığı 2015c, s. 300). Önceki paragraflarda sözü geçen 4 kanun hakkında bilgi verilip değerlendirme yapıldığı için burada ilgili kanunlar aracılığıyla AKP hükümetinin sermayeye katı atık hizmetlerinde yeni bir kar alanı açtığını hatırlatmak yeterli olacaktır. AKP hükümetinin 2018 seçimleri için hazırladığı “Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye, Yaparsa Yine AK Parti Yapar” başlıklı beyannamesinin katı atık yönetimi bağlamında önceki beyannamelerden belirgin farkı ise “Sıfır Atık” projesine verilen önemdir. Bahsi geçen beyannamede bu projeye sık sık vurgu yapılmakta ve 2023 yılına kadar Türkiye’nin her ilinde bu projenin gerçekleşeceği vaadi verilmektedir (AK Parti, 2018, s. 243-253).

Onuncu (2014-2018) ve on birinci (2019-2023) kalkınma planları ve ÖİK raporları, çevre politikaları ve katı atık hedefleri açısından neredeyse aynı şekilde tasarlanmıştır. Öncelikle, her iki kalkınma planında da atıkları aza indirme ve düzensiz depolama sahalarının iyileştirilmesine yönelik mali ve teknik desteklerin sağlanmasıyla geliştirilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte, katı atık hizmetlerinde kaynak verimliliği ve çevre sorumluluğunun sağlanması adına, kamu ve özel arasında iş birliğinin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar atılması gerektiği vurgulanmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2014, s. 131-139; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, s. 164-166). İkinci olarak, onuncu ve on birinci ÖİK raporları da kalkınma planları ile neredeyse aynı hususlara vurgu yapmış ve iki kalkınma planı arasındaki fark depolama

sahalarındaki istatistiklerde ortaya çıkmıştır (Onuncu Kalkınma Planı ÖİK Raporu, 2014, s. 131; Çevre ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi, 2018, s. 12).

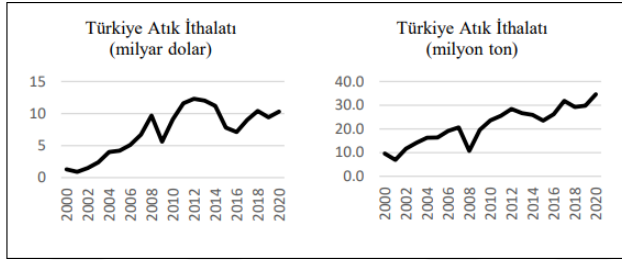
2010’lu yılların sonlarına yaklaştıkça, genel düzeyde katı atıkların yönetimiyle ilgili olarak iki önemli olay yaşanmıştır. İlk olay, 2017 yılında başlatılan ve 2019 yılında yönetmeliği yayımlanan “Sıfır Atık” projesidir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından katı atıkların önlenmesine yönelik olarak hayata geçirilen bu projeye yönelik kitapçık yayımlanmıştır. İlgili kitapçıkta israfın önlenmesi, atık miktarının azaltılması ve geri dönüşümün teşvik edilmesi amaçlanarak gelecek nesillere temiz ve yaşanabilir bir çevre bırakma ilkesinin benimsendiği belirtilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Genel Müdürlüğü, Sıfır Atık El Kitabı, 2017, s. 3). Bu bağlamda, 12 Temmuz 2019 tarihli ve 30829 sayılı Resmi Gazete’de “Sıfır Atık Yönetmeliği” yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 2019). Sıfır Atık Eylem Planı’nın, Türkiye genelinde kamu kurumları, terminaller, eğitim kurumları, alışveriş merkezleri, hastaneler, otel ve restoranlar gibi çeşitli sektörlerde 2018-2023 dönemini kapsayacak şekilde uygulanması hedeflenmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Genel Müdürlüğü, Sıfır Atık El Kitabı, 2017, s. 17). Tüm bunlara ek olarak, 30829 sayılı Resmi Gazete’de sıfır atık projesi bağlamında merkezi yönetim olarak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın, tüm Büyükşehir Belediyelerine ve Büyükşehir Belediyeleri’ne bağlı ilçe belediyelerine bazı görev ve yetki verdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda tüm belediyeler, yukarıda sözü geçen sektörlerde sıfır atık projesinin uygulanma süreçlerini takip etmek ve merkezi yönetime bilgi vermekle yükümlüdür (30829 Sayılı Resmi Gazete, 2019).

2010’lu yılların sonlarındaki bir diğer önemli olay ise, katı atık ithal eden ülkeler arasında (özellikle plastik atıklar) Türkiye’nin ilk sıralarda yer almaya başlamasıdır. Bu olay anlatılmadan önce, atık ticaretinin ne anlama geldiğinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan “Katı Atık Yönetiminin Neoliberalleştirilmesi” başlığında, neoliberal ekonomi politikalarının temel ilkelerinden birinin ticarileştirme olduğu vurgulanmış ve ticaret tanımlanması yapılmış fakat atık ticareti tanımlanması yapılmamıştır. Bu doğrultuda ticarileştirme, doğal varlıkların alınıp satılabilir bir meta haline gelmesini ve yerel, ulusal, küresel düzeyde sermaye çevrimi süreçlerine katılmasını ifade eder. Atık ticareti de bu bağlamda, atığın sahibi olan ülkenin, atığı başka bir kuruma, kuruluşa veya ülkeye satması olarak tanımlanabilir. Bu alım-satım sürecinin geniş ölçüde ülkeler tarafından gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, küresel atık ticareti doğmaktadır. İlgili başlıkta belirtildiği gibi, 1990’lar ve büyük ölçüde 2000’ler sonrasında kapitalistleşmiş ülkeler gerekli yasal çerçevenin sağladığı avantajlarla, kendi atıklarını geç kapitalistleşmiş ülkelere satmaya başlamıştır. Bu sürecin

gerçekleşmesiyle de, atık küresel ticarete alınıp satılabilen bir meta haline gelmiş ve böylelikle atık ticareti büyük bir önem kazanmıştır.

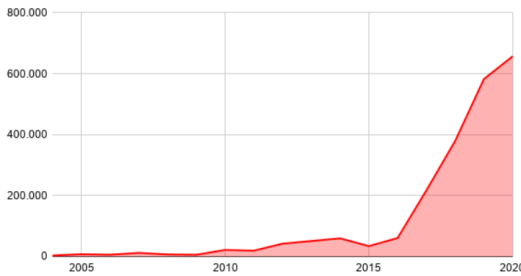
Atık ticareti Türkiye’de büyük ölçüde 2018 yılında gündeme gelmiştir. Türkiye’nin 2000-2020 yılları arasındaki atık ithalatının seyri aşağıda yer alan bir numaralı grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1: *Türkiye’nin 2000-2020 yıllar aralığındaki atık ithalat oranları (Chatham House, 2020 aktaran: Avcı, 2022, s. 177)*

Grafik 1’den anlaşılacağı üzere, atık ithalatı 2000’li yıllardan 2008’e kadar belirgin bir artış, 2010’lu yılların başlangıcından itibaren ise bir daha düşüş yaşanmayacak şekilde artış göstermiştir. 2000’lerden başlayarak, 2010’lu yılların ortalarına kadar Türkiye’ye ithal edilen atıklar büyük ölçüde metaller ve gıda artıklarıdır (Chatham House, 2020).

Grafik 2: *Yıllara göre Avrupa’dan Türkiye’ye plastik atık ithalatı (Greenpeace Türkiye, 2021a)*

Grafik 2’den de görüldüğü üzere, Türkiye’nin 2010’lu yılların ortalarından sonra ise özellikle plastik atık ithalat oranlarında artış yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu artış, büyük ölçüde Çin’in plastik atık ithalatına yönelik aldığı kararlarla bağlantılıdır.²⁴ 2000’li yıllardan 2017 yılına kadar, Avrupa ve ABD’nin ihraç ettiği atıkların büyük bir kısmı (çoğunlukla plastik) Çin’e gönderilmekteydi (Avcı, 2022, s. 176). Ancak 2017 yılının sonlarına doğru Çin, plastik atık ithalatını büyük oranda yasaklamıştır. Türkiye’nin, Çin’in bu kararı almış olduğu

²⁴13 Mayıs 2006 tarihinde 26167 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5491 Sayılı Çevre Kanundaki değişiklikte yer alan maddenin de etkili olduğu söylenilebilir. İlgili kanun ile sadece tehlikeli atıkların ithalatı yasaklanmış ve bazı atıkların ithal edilmesine izin verilmiştir (13.05.2006, 26167 Sayılı Resmi Gazete).

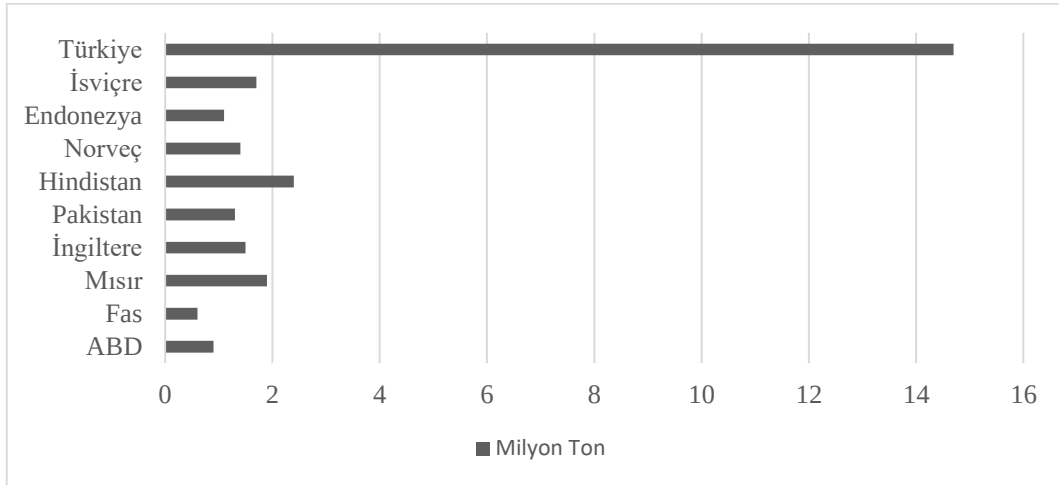
tarihten bir yıl önce, yani 2016 yılında Avrupa'dan ithal ettiği plastik atık miktarı 4000 ton iken, 2018 yılının başında bu sayı 33,000 tona yükselmiştir. (Ataş, 2020; Onay vd., 2021, s. 17). 2019 yılına gelindiğinde ise Türkiye, 48500 ton plastik ithal ederek dünyada en çok plastik atık ithal eden ülkeler arasında birinci sıraya yerleşmiştir. Bunun ilk beş sorumlusu ülke ise, İngiltere, İtalya, Belçika, Almanya ve Fransa olmuştur (Greenpeace, 2021, s. 5). 2019 yılına ait başka bir rapora göre, Türkiye sadece plastik atık değil, aynı zamanda diğer türdeki atıkların AB'den ithalatında da birinci sırada yer almaktadır (Eurostat, 2020). İlgili rapora göre, AB ülkelerinden 11.4 milyon ton katı atık ithal eden Türkiye, sıralamada birinci sıradadır. Türkiye'yi, 2.9 milyon ton katı atık ithal eden Hindistan takip etmektedir. Türkiye ve Hindistan'ı ise, AB ülkeleri olan Birleşik Krallık, İsviçre ve Norveç izlemektedir (Eurostat, 2020). Tüm bunlara ek olarak, 2019 yılında İzmir, İstanbul ve Adana illerinde yasa dışı plastik atık ithalatının gerçekleştirildiği ve bu atıkların büyük oranda düzensiz şekilde yapıldığı raporlandı (Greenpeace, 2022a, s. 9). Türkiye'de gerçekleşen yasa dışı plastik atık ithalatı ise, Türkiye genelinde büyük yankı uyandırdı. Tüm bu olaylar sonucunda ise 2019 yılında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, sermayenin atık ithal kotasını %80'den, %50'ye düşürdü (Greenpeace, 2022a, s. 11).

2020 yılına gelindiğinde ise, özellikle İngiltere'den Türkiye'nin Adana ve Mersin illerinin deniz kıyılarına büyük oranda plastik atık ihracatı gerçekleştirilmiştir. Bunun ilk beş sorumlusu ise, İngiltere, Belçika, Almanya, Hollanda ve Slovenya olmuştur (Greenpeace, 2021). Adana ve Mersin'in deniz kıyılarını olumsuz etkileyen ve büyük ölçüde çevre tahribatına yol açan bu olayın ardından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, çeşitli çevre kuruluşlarının eleştirilerine maruz kalmıştır (Greenpeace, 2021a; Greenpeace 2021b, s. 4-5; Greenpeace, 2022a, s. 10-11). Toplumsal baskı ve çevrecilerin etkisiyle, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 18 Mayıs 2021 tarihinde 31485 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan bir tebliğle, plastik atık ithalatının önemli bir kısmını oluşturan polietilenin ithalatını 2 Temmuz 2021 itibariyle yasakladı (18.05.2021 31485 Sayılı Resmi Gazete: 31; Onay vd., 2021, s. 17). İlginçtir ki, bu yasağın ardından 10 Temmuz 2021 tarihinde 31537 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan bir tebliğle, söz konusu ithalat yasağı kaldırıldı (10.08.2021, 31537 Sayılı Resmi Gazete, s. 149). 16 Temmuz 2021 tarihinde ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgeyle atık ithalatına bazı değişiklikler yapılmıştır. Genelgeye esasen atık ithal eden tesislere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan "Atık İthalatçısı Tesis İnceleme Raporu" alma zorunluluğu getirilmiştir (T.C. Çevre Şehircilik Bakanlığı, 2021). Fakat Çevre Mühendisleri Odası Başkanı Ahmet Dursun Kahraman, ilgili genelgenin plastik atık tesislerinin çevreye verdiği zararı önlemediğini belirtmiş ve aynı genelgenin Çin'de başlatılıp, olumsuz sonuçlar doğurduğu için

tamamen yasakladığını vurgulamıştır (Bıçakcı, 2021). Bununla birlikte Kahraman genelge için gerçekleştirilen toplantıda sadece sermaye gruplarının yer aldığını belirterek 10 Temmuz 2021 tarihinde atıkların ülkeye giriş yasağının kaldırılmasının temel nedeninin de sermaye gruplarının baskısından kaynaklandığını vurgulamıştır (Bıçakcı, 2021). Atıkların ülkeye giriş yasağının kaldırılmasının arkasındaki temel nedenin, sermaye gruplarının baskısı olduğu gerçeği, çevre politikalarında neoliberal tahakkümün sürdüğünü kanıtlamaktadır. Bu durumda, çevre kirliliğinin ne sermaye sahipleri ne de Çevre , Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı için bir endişe olmadığı, doğanın sadece sermayenin kâr hırsı uğruna tahrip edildiği açıktır. Diğer taraftan, sermaye gruplarının Çevre ve Şehircilik Bakanlığı üzerindeki baskısı, Türkiye’de neoliberal düzenlemelerin hüküm sürdüğünü ve çevre koruma önlemlerinin gerçek anlamda yetersiz kaldığını göstermektedir.

2022 ve 2023 yılına gelindiğinde, Türkiye’ye AB ülkelerinden atık ithalatının devam ettiği gözlemlenmektedir. 2022 yılının Mart ayında gazeteci Kit Chellel, İngiltere merkezli bir geri dönüşüm şirketine ait olan 3 geri dönüşüm kutusuna 3 adet takip cihazı yerleştirmiştir. Yapılan takip ve araştırmanın sonucunda, geri dönüşüm kutularından birinin Adana’ya ulaştığı tespit edilmiştir (Greenpeace, 2022b). Bu olayın ardından İngiltere ve ilgili geri dönüşüm tesisi, söz konusu araştırma sonuçlarına cevap vermemiş, 2022 yılının Nisan ayında ise Türkiye tarafından bu iddiaların yalan olduğu Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirtilmiştir (Hürriyet, 2022a). Olayın yaşandığı tarihten bir ay sonra, Avrupa İstatistik Komitesi (Eurostat) tarafından yayımlanan 2021 yılına ait atık ihracat raporu Hürriyet gazetesi tarafından paylaşılmıştır. İlgili haberde, Türkiye’nin AB’den atık ithal eden ülkeler arasında birinci sırada yer aldığı ifade edilmiştir (Hürriyet, 2022b). Bu rapor, 2023 yılında da Euronews tarafından teyit edilmiştir (Euronews, 2023). Rapora ait grafiğe göre, Türkiye 14.7 milyon ton ithalatla listenin başında yer alırken, 2.4 milyon tonla Hindistan ve 1.9 milyon tonla Mısır, Türkiye’yi takip etmektedir (Grafik 5).

Grafik 3: AB'nin atık ihraç ettiği ülkeler 2021 (Euronews, 2023)

2022 yılına ait Eurostat tarafından yayımlanan bir başka raporda, Türkiye'nin AB'den geri dönüştürülebilir atık ithal eden ülkeler arasında birinci sırada yer aldığı belirtilmiştir. Söz konusu haberde, Türkiye'nin 319 bin ton geri dönüştürülebilir plastik atık ithal ettiği ifade edilmiştir (BBC Türkçe, 2023). Tüm bu olaylar sonucu, çeşitli çevre örgütlerinin baskısıyla 1 Mayıs 2023 tarihinde, Avrupa Parlamentosu AB ülkelerinin Türkiye'ye ve diğer geç kapitalistleşen ülkelere plastik atık ihracatıyla ilgili ciddi bir kısıtlama getirmesine yönelik yasa kabul ettiği bildirmiştir. Yasa bağlamında, AB'ye üye ülkeler, Türkiye ve plastik atık ihracatını gerçekleştirdiği diğer ülkelere, plastik atık ihracatını 4 yıl içinde aşamalı bir şekilde durduracaktır. Üstelik, yasa gereği AB'nin ihraç ettiği atıkların ithal eden ülke tarafından çevreye duyarlı bir şekilde bertaraf ettiğini kanıtlayan bir belge de oluşturulması amaçlanmıştır (Sipahioğlu, 2023). İlgili yasaya 4 senelik sürenin uzun olduğu ve bunun kısaltılması gerektiği gibi eleştiriler gelmiştir (Sipahioğlu, 2023). Bu yasadaki iki sonuç çıkarılabilir. İlk sonuç, AB'nin ekolojik krize karşı önlem almak yerine atık sorununu kendi sınırları dışında çözüme kavuşturarak, Avrupa'yı geç kapitalistleşen ülkeler sayesinde yeşil yapmasıdır. Bununla ilgili ikinci sonuç ise, AB'nin atık ihracatını sadece plastikle sınırlı tutmasıdır. Tüm bunlara ek olarak, plastik atık ihracatının 4 senelik süreyle aşamalı bir şekilde durdurulması, Türkiye'nin ve diğer geç kapitalistleşen ülkelerin 4 sene daha plastik atık ithal edeceğini göstermektedir. İlgili olay, atık ticaretinin Türkiye'deki mevcut durumunu gösteren en güncel haber olarak nitelendirilebilir. Fakat atık ticareti konusunu tamamlamadan önce vurgulanması gereken bir husus ve yanıtlanması gereken bir soru bulunmaktadır.

Vurgulanması gereken önemli husus, yasa dışı atık ticaretinin, Avrupa ülkelerinin kendi sınırları içinde oluşan ve kapitalizmin ikincil çelişkisi sonucu ortaya çıkan atık krizini

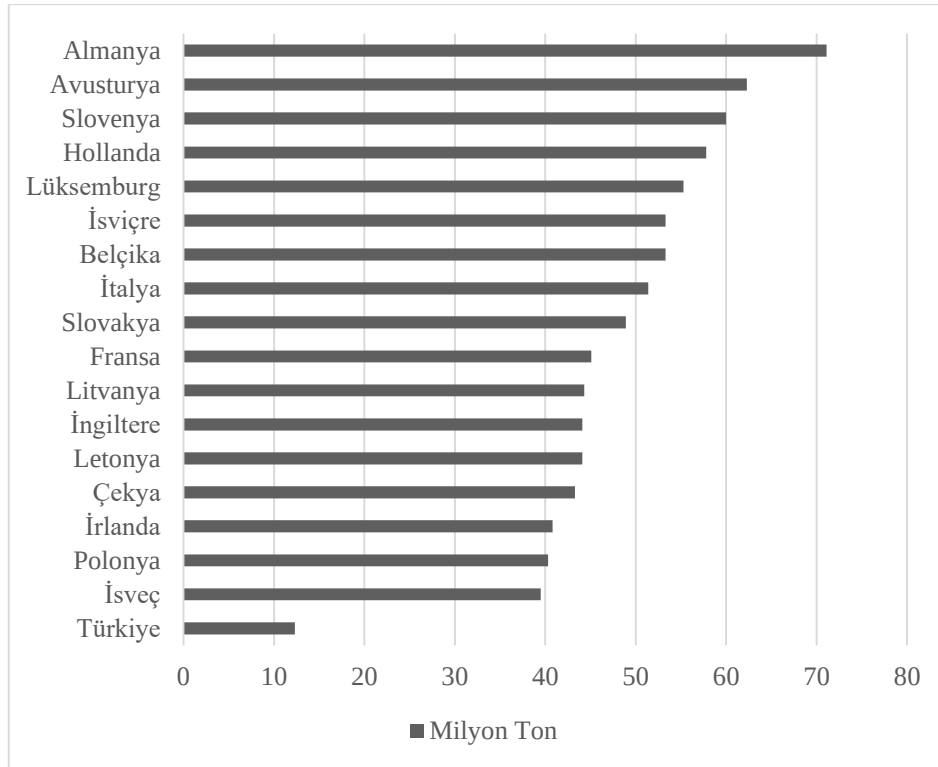
dışsallaştırarak çözüme kavuşturmaya çalışması ve bunun Türkiye’de metabolik bir çatlağın oluşmasına neden olmasıdır. 2019-2023 yılları arasında Türkiye’nin İzmir, İstanbul, büyük oranda ise Mersin ve Adana illerinin deniz kıyılarına yasadışı şekilde ithal edilen atıkların – bilhassa geri dönüştürülemeyen atıkların- bir kısmının açık alanlarda düzensiz bir şekilde yakıldığı, geri kalan kısmının ise toprağa bırakıldığı ve en önemlisi söz konusu bu atıkların büyük bir kısmının zehirli olduğu tespit edilmiştir (Greenpeace, 2022a, s. 15-25). Bu doğrultuda, özellikle Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının topluma ısrarla geri dönüştürülen atıklar olarak lanse ettiği²⁵ bu atıkların ithal edilmesi sonucu, doğada metabolik bir çatlak oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye’nin ithal etmiş olduğu katı atıklar, özellikle Mersin ve Adana gibi Akdeniz’e kıyısı olan illerde birikerek, Akdeniz’i kirletmekte, açık alanda yakılması sonucu havayı kirleterek iklim krizini tetiklemekte, toprak yapısını bozarak toprağın biyoçeşitliliğini öldürmektedir. Dolayısıyla, 2018 yılından beri Türkiye’de gerçekleşen atık ticareti, doğada metabolik bir yarığın oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak, atık ticaretinin yarattığı metabolik çatlağa sürdürülebilir olmayan ve ekolojik krizi çözecek nitelikte çözümler getirmek yerine, sermayenin çıkarlarını gözetken çözümler getirilmesi, doğanın kapitalistleştirilmesine sebep olmuştur. Önceki paragraflarda da görüldüğü üzere, atık ticaretine yönelik getirilen değişimlerde ne devletin ne de sermayenin çevresel tahribatı ortadan kaldırma gibi bir derdinin olmadığı rahatlıkla saptanabilir. Değiştirilen yasalara getirilen eleştiriler de bu savı destekler niteliktedir. Neoliberal kapitalizmin yarattığı bu krizin, sonraki paragraflarda da görüleceği üzere, tamamen çözülmediğini ve sermayenin bir taraftan doğayı sömürüp diğer taraftan da kirletmeye devam ettiğini belirtilmelidir.

Son olarak, yanıtlanması gereken soru ise şu şekildedir: Özellikle 2018’den sonra sürekli olarak atık ithal eden Türkiye, bu atıkların büyük bir kısmını geri dönüştürebilmekte midir? Bu soruya cevap vermek için Sayıştay Başkanlığı’nın raporuna ve Eurostat’ın 2021 geri dönüşüm verilerine bakılabilir. Sayıştay Başkanlığı’nın 2022 yılında yayımlanan “Plastik Atık Yönetimi” adlı raporunda, 2018 yılından sonra Türkiye’de geri dönüşüm tesislerinin artmasıyla birlikte atık ithalatında bir artış yaşandığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu artışın plastik atık ithalatı yoluyla ucuz hammadde temini imkânıyla ilişkilendirildiği ifade edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2022, s. 7). Rapor aynı zamanda 2021’de yürürlüğe giren atık yasağının, çevreye olumsuz etki potansiyeli taşıyan atıkların ülkeye girişini engelleyebildiğini vurgulamıştır. Ancak 2021 Eurostat geri dönüşüm verileri, Türkiye’nin geri dönüşüm oranının düşük olduğunu

²⁵2021 yılında Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından paylaşılan habere göre, Çevre Bakanı Türkiye’nin hiçbir şekilde geri dönüştürülemeyen atık ithal etmediğini vurgulamıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021).

bildirmiştir. Rapor, 2021 belediye atıklarındaki geri dönüşüm oranlarına göre Türkiye'nin 36 Avrupa ülkesi arasında sondan 3. sırada yer aldığını belirtmiştir. Türkiye'nin 2021 yılında toplam belediye atıklarından geri kazandığı yüzde ise 12.3 olarak kaydedilmiştir (Euronews, 2023).²⁶ 4 numaralı grafikte geri dönüşümü en yüksek 17 Avrupa ülkesi ve Türkiye yer almaktadır. Grafike göre, Almanya 74,4 geri dönüşüm oranıyla Avrupa'da birincidir (Euronews, 2023).

Grafik 4: Ülkelerin geri dönüşüm oranları 2021 (Euronews, 2023)

Eurostat'a karşılık olarak TÜİK'in geri dönüşüm istatistiklerine bakıldığında birtakım eksikler olduğu görülmektedir. Bu eksiklikler ilk olarak, genel anlamda 2021 atık istatistiğinin olmaması, ikinci olarak ise 2022 yılı için geri dönüşüm oranının bulunmaması olarak göze çarpmaktadır. Tüm bunların yanı sıra, 2023 yılının Kasım ayında, TÜİK 2020 ve 2022 yılına ait atık istatistikleri paylaşmıştır. Söz konusu istatistiklere bakıldığında, 2020 yılında belediye atıklarının %82.6'sının, 2022 yılında ise %85.9'unun atık işleme tesislerine gönderildiği görülmektedir (TÜİK, 2023). TÜİK'in 2022 yılı için geri dönüşüme gönderilen atık miktarını gösteren herhangi bir istatistik yayımlanmaması ise, ona getirilen en haklı eleştiri olabilir. Çünkü, genel bir perspektiften bakıldığında, günümüzde atık ticareti ve geri dönüşüm

²⁶ Belediye atıkları, yerel yönetimlerin görevlendirilmesiyle belediyeler ya da özel şirketler tarafından toplanılan her türlü katı atıktır.

uygulamalarına yönelik olarak, bazı araştırmacılar ve evre kuruluşları Türkiye genelinde açıklanan atık istatistiklerinde şeffaflığın eksik olduğunu iddia etmektedirler (Greenpeace Türkiye, 2022). Bu kişilere göre, evre, şehircilik ve İklım Değişikliği Bakanlığı ile TÜİK, geri dönüşüme gönderilmek üzere alınan ithal atık oranları ve geri dönüşüme gönderilen atıkların yüzde kaçının yabancı, yüzde kaçının yerli atık olduğu konusunda bilgi vermemektedirler. Ayrıca, bazı araştırmacılar ve evre kuruluşları, ilgili kurumların atık geri dönüşüm oranlarının büyük bir kısmında istatistikleri kısmi açıkladığını veya hiç açıklamadığını iddia etmektedirler (Ocak, 2022; Greenpeace Türkiye, 2022).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde Eskişehir ve Tepebaşı'nın günümüze kadar olan süreç boyunca katı atık yönetimindeki gelişimi ve dönüşümü irdelenmiştir. Eskişehir ili, 1993 yılında çıkarılan 504 sayılı kanun hükmünde kararname ile büyükşehir belediyesi statüsü kazanmıştır (09.09.1993, 21693 Sayılı Resmi Gazete). EBB'ye²⁷ bağlı ETİB ise 9 Eylül 1993 yılında 21693 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 504 sayılı “Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” uyarınca kurulmuştur (09.09.1993, 21693 sayılı Resmi Gazete, s. 13). Bu gelişmenin ardından Tepebaşı Belediyesi, 22 Mart 2008 tarihinde 26824 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5747 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” kapsamında ilçe belediyesi statüsüne dönüşmüştür (22.03.2008, 26824 Sayılı Resmi Gazete). Günümüzde Eskişehir ili, iki merkez ilçesi (Tepebaşı ve Odunpazarı) olmak üzere toplam 14 ilçeden (Sivrihisar, Seyitgazi, Sarıcakaya, Alpu, Beylikova, Han, İnönü, Çifteler, Mahmudiye, Günyüzü, Mihalgazi ve Mihalıççık) oluşmaktadır (Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı [BEBKA], Yatırım Destek Ofisi, 2018, s. 30). ETİB'e bağlı olan mahalle sayısı ise 92'dir (Eskişehir Tepebaşı Belediyesi [ETB], 2024, s. 20). EBB'de katı atık yönetiminden sorumlu aktör sayısı 2'dir. İlgili aktörler, İklim Değişikliği ve Sıfır Atık Dairesi Başkanlığı ve Atık Yönetimi Dairesi Başkanlığıdır (EBB, 2024). ETİB'de katı atık yönetiminden doğrudan ve dolaylı olarak sorumlu olan ve görev alanında katı atık hizmetinin bir parçası bulunan aktör sayısıysa 2'dir. Söz konusu bu aktörler Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü ve Temizlik İşleri Müdürlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır (ETB, 2023, s. 38; 51).

Verilen tüm bu bilgilerden sonra, ilerleyen paragraflarda nelerden bahsedileceği hakkında genel bir tablo çizmek yararlı olacaktır. Belirtilmesi gereken ilk husus, alanda elde edilen bulguların da bu bölüm içinde yer almasıdır. Dolayısıyla, EBB'nin ve ETİB'in katı atık yönetimi bağlamındaki dönüşümleri, hem katılımcı yorumlarıyla hem çalışma kapsamında şu ana kadar tartışılmış olan kavramlarla hem de detaylı bir doküman taramasıyla birlikte ele alınmış, ardından tartışmaya açılarak yorumlamaya tabi tutulmuştur. Bölümde Eskişehir'in çevresel açıdan yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar doğrultusunda gerçekleşen değişim ve

²⁷Bu başlığın dışında, EBB kısaltması çalışmanın 1990'lı yılları aktarılırken kullanılmıştır. Bunun sebebi, Eskişehir'in büyükşehir belediye statüsünü 1990'lı yıllarda almasıdır. Tepebaşı ise ilçe statüsünü 2008 yılında kazanmıştır. Aslında Tepebaşı, Eskişehir'e bağlı ilçe statüsünü kazanmadan önce, 1994 yılında Eskişehir'e bağlı olarak kurulmuştur. Ancak, Tepebaşı için ikinci bir kısaltma kullanılmaması amacıyla, kuruluşundan itibaren Tepebaşı için ETİB kısaltması kullanılacaktır.

dönüşümler genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu başlık dışında bölüm 4 alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta, EBB'nin 1930'lu yıllardan 2000'li yıllara kadar olan süreçte genel olarak çevre özel olarak katı atık açısından geçirmiş olduğu değişimlerin tarihsel bir portresi çizilmiştir. EBB'nin katı atık yönetimi 1990'lı yıllara kadar oldukça istikrarsız bir biçimde sürdürülmüştür. Hatta katı atıkların sadece toplama ve vahşi depolama süreçlerine tabi tutulduğunu göz önünde bulundurursak, bir katı atık yönetiminden söz etmenin güç olduğunu söyleyebiliriz. Aynı sebeple, ilk alt başlıkta katı atıktan daha çok diğer çevresel (örn: su) kirlilikler ön planda tutulmuştur. İkinci ve üçüncü alt başlıklar ise, EBB'nin kısmi, ETİB'in ise büyük oranda istikrarlı bir katı atık yönetimini düzenleyici neoliberal ilkeler doğrultusunda nasıl inşa ettiği ve sermayenin söz konusu alandaki egemenliğe nasıl eriştiği üzerine durulmuştur. Son alt başlıkta ise bölümün genel bir değerlendirilmesi yapılarak sonuç elde edilmiştir.

4.1. 1930'lardan Düzenleyici Neoliberal Döneme Kadar Eskişehir'in Katı Atık Yönetimi

Eskişehir, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında konumlanmış önemli bir Anadolu kentidir. Eskişehir coğrafi konumu dolayısıyla tarımsal ve endüstriyel faaliyetler için oldukça elverişlidir. Bu nedenle, özellikle 1930'lardan itibaren Türkiye'nin devletçi politikaları aracılığıyla kamu teşebbüsleriyle sanayileşme sürecinin hız kazandığı bir merkez haline gelmiştir (Ertin, 1994, s. 23). Sanayileşme sonucu ortaya çıkan çarpık kentleşme, beraberinde çevresel sorunları da getirmiştir. Özellikle sınav kaynaklı sıvı ve katı atıkların doğaya zarar vermesi, su ve gürültü kirliliği gibi konular, Eskişehir özelinde çevre açısından önemli bir problem teşkil ettiği için yerel yönetimlerin temel gündemlerinden biri olagelmıştır.

Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra, 1925 yılında il statüsüne yükselen Eskişehir, ilk dönüşümleri konut alanında yaşamıştır. Bir taraftan Kurtuluş Savaşı sırasında yangınlarla zarar gören çarşı ve eski Hristiyan mahalleleri onarılmaya başlanarak yerleşim alanları inşa edilmiş, diğer taraftan ise verimli tarım toprağı olarak kullanılan bazı alanlar yerleşim yerlerine dönüştürülmüştür (Ertin, 1994, s. 22). Genel olarak bakıldığında, 1930'lardan sonra devlet teşebbüsüyle şehrin bazı yerlerinde sanayi tesisleri inşa edildiği görülmektedir. Devletin bu girişimleri sonucunda, Eskişehir Türkiye genelinde diğer pek çok kente göre daha erken bir kentleşme sürecine girmiştir (Ertin, 1994, s. 24). Dolayısıyla, Eskişehir'in ekonomik gelişimine tarımsal üretimin yanı sıra sanayi üretimi de katkı sağlamıştır. Ayrıca, Eskişehir'in merkezinden geçen ve Sakarya Nehri'nin önemli kollarından biri olan Porsuk Çayı çevresinde sinema, lokanta, çayhane gibi çeşitli tüketim odaklı mekânların inşa edilmesi sonucunda, Porsuk Çayı'nın da kente ekonomik açıdan katkıda bulunduğu da belirtilmelidir (İlgar, 2008, s.

33). 1950’li yıllara gelindiğinde, Türkiye genelinde kırdan kente yönelik yoğun bir göç dalgası yaşanmış ve yaşanan göçten Eskişehir de payını almıştır. Göçmenlerin gelmesiyle birlikte nüfus oranında büyük bir artış yaşanmış ve bu artışa paralel olarak konut ihtiyacı baş göstermiştir. 1950’li yıllarda, yeni inşa edilen konutlar daha çok fabrikalara yakın bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bakıldığında yerleşim alanlarının sanayi tesisleri çevresinde yoğunlaşmasının tesadüf olmadığı görülmektedir. Zira kente yeni göçen emek gücünün büyük çoğunluğunun bu bölgedeki fabrikalarda çalışıyor olması, gecekondü tipi yapıların inşasında artışa sebep olmuştur. Dolayısıyla, kentteki yerleşim bölgelerinin şekillenmesinde sanayi tesislerinin önemli bir rolü olmuştur (Ertin, 1994, s. 45). Söz konusu dönemde, en önemli sanayi yatırımları arasında kamu desteğiyle kurulan Eskişehir Basma Fabrikası ve Eskişehir Yem Fabrikası bulunmaktadır (Ertin, 1994, s. 46).

1930-1960 döneminde Eskişehir, sanayi üretim faaliyetleriyle ekonomik açıdan önemli kazanımlar elde etmiş, ancak inşa edilen sanayi tesisleri sebebiyle birtakım çevresel sorunlarla da karşılaşmıştır. İlk olarak, sanayi tesislerine ayrılan araziler planlı bir şekilde seçilmemiş ve verimli tarım toprakları tahrip edilmiştir (Ertin, 1994, s. 46). İkinci olarak, sanayi tesislerinden salınan zararlı gazlar hava kirliliğine yol açmış, çevreyi ve bu tesislerin yakınında yaşayan insanların sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Üçüncü olarak, katı sanayi atıkları Eskişehir-Kütahya ve Eskişehir-Bursa yollarına plansız bir şekilde boşaltılmış ve çevre kirliliğinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Kulaç, 2006, s. 75). Tüm bunlara ek olarak, 1950’lerde Eskişehir’de göçmen nüfusun artmasıyla birlikte Porsuk Çayı çevresinde yerleşim alanlarının genişlemesi ve tarım topraklarının sanayi tesisleri için kullanılması sonucunda yerleşim bölgelerinden çeşitli katı ve sıvı atıklar Porsuk Çayı’na gelişigüzel bir şekilde boşaltılmıştır (Öztürk, 2007, s. 68). Porsuk Çayı’na düzensiz şekilde boşaltılan atıklar sonucunda çevre kirliliği giderek artmaya başlamış ve bu durum 1970’li yıllarda apaçık şekilde görünürlük kazanmıştır. Bu kirlilik sonucunda da çaya yakın bölgelerde yaşayan vatandaşlar tarafından Porsuk çayının renginin değiştiği ve kötü kokular yaymaya başladığı fark edilmiştir (Ertin, 1994, s. 186).

Porsuk Çayı’nın kirlenmesinin en önemli sebebi, çayın etrafında bulunan sanayi tesisleriydi. Şeker Fabrikası ve Sümerbank Fabrikası, kendi atıklarını Porsuk’a doğrudan boşalttıkları için çayın rengi değişmiş ve çevreye kötü kokular yaymaya başlamıştır (Ertin, 1994, s. 187). Sanayi tesislerinin yanı sıra, çayın çevresindeki ticarethaneler de katı ve sıvı atıklarını Porsuk’a doğrudan boşaltarak su kirliliğini artırmışlardır. Porsuk’taki kirliliği önlemek amacıyla Eskişehir, 1972 yılında çeşitli önlemler almış olsa da, bu önlemler uzun

sürekli olmamış ve kirlilik yeniden artmaya başlamıştır. Bu nedenle, İl Çevre Kurumu tarafından 1988 yılında Porsuk Koruma Teşkilatı kurulmuştur (Ertin, 1994, s. 188). Porsuk Koruma Teşkilatı'nın, Şeker Fabrikası ve Sümerbank Fabrikası ile imzaladığı sözleşme doğrultusunda, bu fabrikaların atıklarını belirli arıtma havuzlarına yönlendirmeleri ve işlem görüp temizlendikten sonra Porsuk'a boşaltmaları kararlaştırılmıştır. Ancak arıtma tesislerinde meydana gelen teknik arızalar sonucunda, kirli atıklar tekrar Porsuk'a boşaltılmaya başlanmıştır (Ertin, 1994, s. 186). Bununla birlikte, 1980'ler ve 1990'lardan sonra Kütahya'da bulunan bazı fabrikalar da (örn: Kütahya Şeker Fabrikası) kendi katı ve sıvı atıklarını Porsuk'a boşaltmaya başlamıştır (Balta, 2005, s. 68). Bu ise kirliliğin daha da hızlanmasına neden olmuştur.

Yalnızca 1980 ve 1990'lar değil, 2000'lerde de Porsuk çayının Kütahya il sınırlarına giriş yaparken önemli derecede kirlendiği belirtilmelidir. Şöyle ki Murat dağından Kütahya il sınırlarına kadar herhangi bir atıkla kirlenmeyen Porsuk Çayı, Kütahya il sınırları içinde Kütahya kentinden, mezbahasından, şeker ve gübre fabrikasından, manyezit tesisinden ve termik santralinden çıkan atık sularla yoğun biçimde kirlenilerek, Eskişehir il sınırlarına giriş yapmaktadır (BEBKA, 2011, s. 51). Eskişehir il sınırları içinde ise, bazı sanayi kuruluşlarının Porsuk çayına boşalttığı arıtılmamış evsel ve endüstriyel kaynaklı atık sularıyla çayın kalitesi daha da bozulmaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2009, s. 127-128; BEBKA, 2011, s. 51). 2010'lu yılların başlangıcından günümüze kadar olan süreç boyunca hazırlanmış olan Eskişehir çevre raporlarında ise, Porsuk Çayı'na deşarj edilen atık suların, boşaltılmadan önce atık sudaki kirliliği arındıran bazı süreçlerden geçtiği bildirilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014, s. 26; 2016, s. 25; 2019, s. 32; 2020a, s. 37).

1930'lu yıllardan 1990'lı yıllara gelinene dek Eskişehir'in katı atık yönetimi bağlamında kayda değer bir adım atmadığını ve yalnızca atıkların toplanarak belirlenmiş yerlere düzensiz olarak boşaltıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki 1930'lardan 1980'li yılların ortalarına kadar Eskişehir il sınırları içinde toplanan atıkların büyük bir kısmı doğrudan merkezden uzaklaştırılarak Kütahya ve Bursa yollarında belirlenmiş bazı boş arazilere ve Eskişehir Muttalıp köyü civarına boşaltılarak düzensiz depolanmıştır (Kulaç, 2006, s. 75; Ertin, 1994, s. 185). 1985 yılından sonra ise Eskişehir'den toplanan katı atıkların büyük bir kısmı, şehir merkezinden 15 km uzaklıkta bulunan Seyitgazi Karayolu üzerindeki bir vadiye düzensiz bir şekilde boşaltılmaya başlanmıştır (Kulaç, 2006, s. 75; BEBKA, 2011, s. 50). Bulgulardan elde edilen verilere bakıldığında da görüşmecilerin, Eskişehir'in 1990'lı yıllara kadar katı atıklarını vahşi depoladığını ve atık yönetiminde istikrarsız bir yapıya sahip olduğunu belirttikleri görülmektedir (Katılımcı 1; 2). Bu bilgiler bağlamında, Eskişehir'in 1930'lu

yıllardan 90'lı yıllara kadar olan süreç boyunca olası bir atık krizini uzaklaştırmak amacıyla atıkları dışsallaştırdığını söylemek mümkündür. Bu ise ileride de görüleceği üzere, düzensiz depolama sahalarında metan gazı patlamalarına neden olmuştur. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak, Eskişehir'in kentsel bir hizmet olarak katı atık yönetimini 1990'lı yıllara kadar ilkel biçimde yürüttüğünü, dolayısıyla da atık sorununa yönelik tutarlı bir çevre politikasının var olmadığını iddia etmek mümkündür.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, atık yönetiminde değişimlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu değişimlerden en önemlisi, 90'lı yılların ilk çeyreğinden itibaren artık büyükşehir olan EBB'nin ve ona bağlı ETİB'in katı atık yönetim hizmetlerinde özel sektöre kar edebileceği bir alan açmasıdır. Fakat bu süreçten bahsetmeden önce, 1980'ler Türkiye'sindeki iki önemli gelişmeyi hatırlamamız gerekmektedir. İlgili gelişmeler, 1990'lı yıllar Eskişehir'inin atık yönetimindeki bu ani dönüşümünü anlamamıza yardımcı olacaktır. 1980'ler Türkiye için neoliberal ekonomi politikaların yavaş yavaş hayata geçirilmeye başlandığı önemli bir döneme karşılık gelmektedir. Türkiye'de neoliberalizmin etkisinin hissedilmeye başlandığı alanlardan biri de kuşkusuz katı atık yönetimi olmuştur. 1984 yılında yürürlüğe giren 3030 sayılı Belediye Kanunu bu etkinin ilk somut göstergesidir. Bu kanun doğrultusunda, Türkiye'de belediye olarak tanımlanan tüm iller kentsel hizmetlerde özel sektörle işbirliği yapma yetkisine sahip olmuştur (09.07.1984 18452 Sayılı Resmi Gazete). 1980'li yıllardaki ikinci önemli olay ise, 1984 yılında belediyelerde özelleştirmeyi güçlendirme programının oluşturulmasıydı. Bu programın etkisi, 1986 yılında kentsel hizmetlerin özel sektöre devredilmesi ve bu hizmetlerin özel sektöre taşerisinin teşvik edilmesiyle daha da belirginleşmiştir (Disk/Genel-İş, 1998, s. 33).

Neoliberal dönemdeki yeni hukusal çerçeve genel olarak EBB ve özel olarak ise ETİB'de katı atık yönetimi süreçlerinin özel sektöre devredilmesini doğrudan etkilemiş ve hızlandırmıştır. Özellikle EBB'nin 1992 yılında Fatih İnşaat ile yaptığı anlaşma, bu politikaların yerel düzeydeki somut bir yansımasıdır. Katılımcılardan birinin de ifade ettiği üzere “atık toplamaya başladığı ilk günden itibaren” ETİB, katı atık yönetim süreçlerini özel şirkete devretmeye başlamıştır. Bir başka katılımcı EBB'nin özel sektörle işbirliği sürecinin başlangıcını şöyle özetlemektedir: “Belediyenin atık yönetim süreçlerinde yapılan çalışmalar mevzuata uygun şekilde yürütülüyor. Bu hükümlere göre de özel sektörle çalışma yapılmaktadır. Bu süreç 20-25 yıldır var” (Katılımcı 2). Burada ikinci katılımcının mevzuat derken 3030 sayılı belediye kanununa referans vermiş olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Çünkü EBB'nin katı atık yönetimi bağlamında özel sektörle ilk işbirliği

yukarıda da belirtildiği üzere 1992 yılında 3030 sayılı Belediye Kanunu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Kaptan, 1996, s. 120). Burada önemle vurgulamamız gereken nokta, Fatih İnşaat'ın da katı atıkları topladıktan sonra bir önceki paragrafta belirtilen düzensiz depolama sahalarına boşaltmaya devam ettiğidir. Bu ise, sermayenin de atıkları kentlerden uzaklaştırarak bir dışsallaştırma sürecini sürdürdüğünü göstermektedir. Öyle ki, vahşi depolama, çevre sağlığı açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır. Örneğin, vahşi depolama uygulamaları nedeniyle yeraltı sular, topraklar kirlenmekte ve metan gazının birikmesiyle patlama veya yangınlar ortaya çıkmaktadır (Göncü, 2018, s. 81). 1993 yılında İstanbul'un Ümraniye ilçesine bağlı Hekimbaşı Çöplüğü'nde metan gazı sıkışması sonucu yaşanan patlama olayı en somut örneği teşkil etmektedir. Olay 39 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır (Hürriyet, 1999). Bu bağlamda, EBB'nin özel sektöre 1930'lardan 90'lara kadar kendisinin de sebep olduğu metabolik yarığın büyümesini tetikleyen vahşi depolama yöntemini devrettiğini söylemek mümkündür. Hem kamunun hem de sermayenin katı atık yönetimini istikrarsız bir şekilde sürdürmesi, 2000'li yıllarda ikincil bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. O'Connor'a göre, kapitalizmin üretim koşullarında meydana gelen düzensizlikler, ikincil bir kriz yaratmaktadır. O'Connor (2000, s. 32-33) bu bağlamda, özellikle kentsel altyapının ve genel olarak çevrenin doğru bir şekilde maliyetlendirilmemesinin ve yönetilmemesinin sermaye için bir kriz doğurduğunu belirtmektedir. Bu durum, kentsel altyapı ve çevrede bir krize yol açmaktadır. EBB'nin ve ETİB'in, özel sektörün de katkısıyla, kentsel altyapının bir parçası olan atık yönetiminde istikrarlı bir yapı oluşturamaması ve atıkları kentlerden uzak bölgelere boşaltarak çevresel kirliliği dışsallaştırması, sonraki paragraflarda tartışılacağı üzere, olumsuz sonuçlara neden olmuştur.

1994 yılına gelindiğinde ise, ETİB katı atık yönetim süreçlerini 1994 yılı birim fiyatıyla, 20 milyar TL ihale bedeliyle Fatih İnşaat'a ihale etmiştir (Kaptan, 1996, s. 121). 1990'lı yıllarda EBB'de katı atık yönetimi bağlamında alınmış önemli kararlardan bir diğeri de geri dönüşümü mümkün olan atıklara yönelik kararlar olmuştur. Eskişehir Valiliği, Çevre Koruma Vakfı, Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO, Odunpazarı ve Tepebaşı Belediyeleri ile Belediye Başkanlığı arasında 1996 yılında imzalanan protokol çerçevesinde, çevresel sürdürülebilirlik kapsamında geri dönüşüme müsait atıklar, Odunpazarı ve Tepebaşı Belediyeleri tarafından yetkilendirilen özel şirketlerce ayrı olarak toplanmaya başlanmıştır (Eskişehir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2005, s. 256-257). Bu sözleşme, özünde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Şöyle ki, yukarıda da belirtildiği üzere, özel sektörün EBB ve sonrasında ETİB'den devralmış olduğu atık toplama ve vahşi depolama süreci, ekolojik krizi

tetikleyerek metabolik bir yarık oluşturmaktadır. 1996 yılında imzalanan protokole göre, EBB ve ETİB’de çevresel sürdürülebilirlik sağlanması amacıyla geri dönüşüm uygulamaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum, sermayenin bir yandan vahşi depolama ile ekolojik krizi ve metabolik yarığı tetiklerken, diğer yandan kendisinin sebep olduğu ekolojik krizi onarmaya çalıştığını göstermektedir. Diğer taraftan 1996 yılında EBB’nin STK ve özel sektörle işbirliği içinde atık yönetim süreçlerini yürütmesi, düzenleyici neoliberalizmin gözdesi olan yönetim formülünde karşıya çıkmaktadır. Hatırlatmak gerekirse, yönetim formülüne göre, devlet, (bu doğrultuda merkeze bağlı olan yerel yönetim olarak EBB ve ETİB) özel sektör ve STK’larla işbirliği yürütmeli ve serbest piyasanın devamlılığına katkı sağlamalıdır. Bu doğrultuda, EBB ve ETİB’in hem özel sektör hem de STK’larla atık yönetim süreçlerinde işbirliği yürüttüğünü ve buna bağlı olarak düzenleyici neoliberalizm rüzgarlarının EBB ve ETİB’de 1990’lı yılların sonlarına doğru kendisini hissettirmeye başladığını söylemek mümkündür. Tüm bu bilgiler ışığında, EBB ve ETİB’in, 1990’lı yıllarda çevresel kirliliği ortadan kaldırmak amacıyla atık yönetim süreçlerini özel sektörle işbirliği içinde yürüterek doğanın neoliberal kapitalizm aracılığıyla yeniden dönüştürülmesini veya yapılandırılmasını sağladığını söylemek mümkündür.

4.2. Düzenleyici Neoliberal Dönemde EBB ve ETİB’in Katı Atık Yönetimi

2000’lerden sonra EBB’nin ve ETİB’in bazı kanunlar temelinde özel sektörle işbirliği yürüttüğünü söylemek mümkündür. EBB ve ETİB’in 2000’lerdeki katı atık yönetim politikalarından ve değişimlerinden bahsetmeden önce, sonraki paragraflardaki değerlendirmeler hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. İlk olarak, EBB’nin 2000’li yıllardaki katı atık yönetimindeki değişim, dönüşümler ve alınan önemli kararlar hakkında kapsamlı bilgiler bağlamında Eskişehir Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayımlanan raporların önemli bir kaynak teşkil ettiği belirtilmelidir. İlerleyen paragraflarda, söz konusu raporlarda yer alan katı atık yönetimine ilişkin alınan kararların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Öte yandan, belirtilmelidir ki 2000-2012 yılları arasında yayımlanmış olan EBB çevre raporlarına tam erişim sağlanamamış ve dolayısıyla, sadece erişilebilir raporlar incelenmiştir. EBB ile paralel bir şekilde incelenen ETİB’in 2000’li yıllarda atık yönetimi bağlamındaki değişimlerine yönelik bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Bu, ETİB’in 2008 yılında ilçe statüsüne geçmesi 2009 yılından itibaren çeşitli programlar ve raporlar yayımlamaya başlamasıyla ilgilidir (22.03.2008, 26824 Sayılı Resmi Gazete). Bu doğrultuda ETİB’in katı atık yönetimi bağlamında almış olduğu kararlar, geçirmiş olduğu değişimler ve politikalar, 2010 yılından itibaren yayımlanmaya başlanılan *Tepebaşı Belediyesi Faaliyet*

Raporları'nda yer almaktadır. Fakat 2000'li yıllarda EBB'nin ve ETİB'in katı atık yönetim süreçlerindeki değişimlerinden bahsetmeden önce, 2003 yılında yayımlanan “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” raporunu ele almamız gerekmektedir. Bu rapor, konumuz bağlamında birbirini tetikleyen üç önemli unsuru içermektedir. İlk olarak, rapor, düzenleyici neoliberal ilkelerin Türkiye genelinde bütüncül bir şekilde uygulanmasını öngördüğü için EBB'nin ve dolayısıyla ETİB'in katı atık yönetim süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Bu etki bizi, raporun öngörüsü doğrultusunda birtakım belediye yasalarının oluşturulması sürecine, dolayısıyla ikinci önemli noktaya götürmektedir. 2013 yılından itibaren ETİB, söz konusu belediye yasalarından bazılarını yürürlüğe sokmuş ve böylelikle neoliberal kapitalizm sermaye için daha geniş bir kar alanı oluşturmuştur. Son olarak, ilgili rapor, belediyelerin mali eksiklikleri nedeniyle kentsel hizmetleri özel sektöre devretme anlayışının güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, ilerleyen paragrafta rapordan ve raporun önemli etkilerinden bahsedilmiş, akabinde EBB'nin ve ETİB'in katı atık yönetim politikaları incelenmiş ve tartışılmıştır.

“Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” raporu, düzenleyici neoliberal paradigma içinde değerlendirilmelidir. Düzenleyici neoliberalizme göre merkezi yönetim, kamusal reformlar aracılığıyla yerel yönetimler ve özel sektör – STK'lar arası işbirliklerini güçlendirmeyi amaçlamalıdır. İşte tam bu noktada, incelenen raporun temel amacının da bu olduğu vurgulanmalıdır. Öyle ki, raporun “Serbestleşme” isimli alt başlığında, ikinci kuşak reformların Türkiye'ye tamamen uyarlanması kamusal reformların etkili rol oynayacağı dolaylı bir şekilde belirtilmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 54-57). “Uluslararası Finans Kurumları” adlı alt başlıkta ise IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşların Türkiye'ye yardım ettikleri ve dolayısıyla bunun karşılığında kamusal yapıda bazı değişimleri koşul olarak sundukları yazılmaktadır. İlgili raporun ilerleyen sayfalarında merkezi ve yerel yönetim arasındaki etkileşim süreçlerinde birtakım sorunların olduğu dile getirilmiştir. Bu doğrultuda yerel yönetimlerin merkezden gelen bütçeyi israf ettiği, aşırı ve dengesiz sayıda personel istihdam ettiği, rasyonel yatırımlar yapmadığı, yolsuzlukların olduğu, yeterince girişken olmadığı ve dolayısıyla merkezden yerele aktarılan bütçeyi azaltmanın şart olduğu salık verilmektedir (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 86-112). İlgili raporun “Merkezi İdarede Yeniden Yapılanma” adlı alt başlığında merkezi yönetimin bürokratik yapısında birtakım değişimlerin yapılacağı ve ekonomik süreçlerde özel sektörün de rol oynayacağı vurgulanmıştır (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 142-146). Bir sonraki alt başlık olan “Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma”da ise, çevre hizmetlerinde yerel yönetimlerin araç-gereç, personel gibi konularda

her türlü işbirliği (bu işbirliğine özel sektör ve STK’lar da dahildir) ve projeye açık olması gerektiği vurgulanmaktadır (Dinçer ve Yılmaz, 2003, s. 128; 151). Bu bilgiler ışığında –bilhassa raporun reregülasyon sürecinin inşa edildiği ve dolayısıyla en önemli kısmını oluşturduğu “Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma” adlı bölümünde- yeniden kural oluşturma girişiminin gayet açık ve net bir şekilde bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, yerel yönetimlerin rasyonel olmayan yatırımlara gitmesi, üretken bir yapıdan uzak oluşları, merkezden gelen bütçeleri israf etmeleri gibi sebepler düzenleyici neoliberal kapitalizmin özel sektörün gerekliliğine dolaylı bir şekilde vurgu yapmasının temel göstergesi olarak okunabilir. İlgili rapor, kentlerde mevcut çevresel hizmetlerin sermaye lehine yeniden yapılandırılması sürecinin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, O’Connor’un sermaye ile devlet arasındaki işbirliği sürecine ilişkin vurguyu belirtmek önemlidir. Raporda da belirtildiği üzere, IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar, belediyelerin çevre hizmetlerinde STK ve özel sektörle sürekli işbirliği içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, devlet, üretim koşullarını (çevre ve kentsel altyapıyı örn; katı atık yönetimi) sermayenin kar elde etmesi için uygun hale getirmekte ve belediyeler ile özel sektör ve STK’lar arasında birleştirici veya uzlaştırıcı olarak sahneye çıkmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, raporun, çevresel hizmetlerin yeniden yapılandırılması gibi bir girişim amacını taşıdığı söylenebilir. EBB ve ETİB’e bakıldığında, katı atık yönetim süreçlerinde özel sektör gereksiniminin, belediyelerdeki mali yetersizlikler nedeniyle ortaya çıktığı anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinin de bu savı destekler nitelikte olduğu görülmektedir. ETİB’in katı atık yönetim süreçlerinde personel olan bir katılımcı ETİB’in maliyetli olduğu için tek başına katı atık dönüşümü yapmasının mümkün olmadığını vurgulamış (Katılımcı 4), bir diğer katılımcı ise şunları ifade etmiştir: “EBB ve özel sektör birbirinin eksikliğini tamamlıyor. Özel sektör mali eksikliği tamamlıyor. Belediye bu işi tekbaşına kaldıramaz. Çünkü mali eksikliği var” (Katılımcı 2). Hem EBB hem de ETİB personelleri bütçe eksikliğinin özel sektör ihtiyacını doğurduğunu belirtmektedir. Belediyelerdeki bütçe eksikliği, özel sektörün neoliberal kapitalizmin yeniden yapılandığı katı atık yönetiminde sürekli sermaye birikimi sağlaması için en büyük avantajlardan biridir. Üstelik katılımcılardan birinin ifadesine bakıldığında katı atık yönetim süreçlerinde EBB’nin yaşadığı mali yetersizlik nedeninin şöyle açıklandığı görülmektedir: “Her belediyenin kendi bütçesi var. Bütçeleri belediye oluşturuyor. Yani bakanlığın verdiği hibeler vardır ama hani bunun için bir hibe vermiyor” (Katılımcı 3). Katılımcının ifadesini de dikkate alarak değerlendirme yapılacak olursa, “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” raporuna paralel olarak merkezden yerele aktarılan paraya kısıtlama getirildiği söylenilebilir. Bu durum, yerel yönetimlerde bütçe eksikliğine yol açarak özel sektör

katılımını zorunlu hale getirmiştir. Bu gerekçe neoliberalizmin kentsel katı atık yönetimini yeniden yapılandırma sürecine giderek sermayeye 1990'lı yıllarda açmış olduğu kar alanını pekiştirme ihtiyacıyla yakından ilişkilidir. Zira neoliberalizme göre, devlet sermayenin kar sağlayabileceği tüm süreçleri özelleştirmeli ve bununla birlikte kar sahasına dönüştürülme potansiyeli olan tüm alanları özel sektöre devretmelidir (Harvey, 2015, s. 9-10). 'Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim' raporu için belirtilmesi gereken son önemli husus, raporun öngörüsü dikkate alınarak tasarlanan (BSB, 2008, s. 305) ve 2004, 2005 yıllarında yürürlüğe giren bazı belediye yasalarıdır. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye kanunları bahsi geçen yasalardır. İlerleyen paragraflarda hem EBB'nin hem de ETİB'in 5216 ve 5393 sayılı kanunlar aracılığıyla özel sektörle işbirliği sürecinden ve bu süreçlerin yansıtıldığı çevre raporlarından bahsedilmiştir.

EBB çevre raporlarından 2000'li yıllar için erişim sağlanabilen en eski rapor 2005 yılında yayımlanan "2004 Yılı Eskişehir Çevre Durum Raporu"dur. İlgili raporda EBB'de katı atık ve katı atık yönetimine yönelik bilgiler, ayrıca bir başlık olarak "Atık" bölümünde yer almaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 250-261). Bölümde katı atık türleri de ayrıca başlık olarak ele alınmakta ve bu atıkların Eskişehir il sınırlarındaki genel durumu hakkında bilgi verilmektedir. Rapora göre, evsel ve tehlikeli katı atıkların toplanma, taşınma süreçleri, Odunpazarı ve Tepebaşı belediyelerince 3030 sayılı yasa gereğince anlaşmalı özel firmalar tarafından yapılmaktadır. Tıbbi katı atıklar ise EBB tarafından toplanmakta ve taşınmaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 250-251). Geri dönüşümü mümkün olan atıklar ise Tepebaşı ve Odunpazarı belediyelerince yetkilendirilen özel şirketler tarafından 1996 yılından beri ayrıca toplanmakta ve geri dönüşüme kazandırılmaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 255). Raporda EBB'ye ait düzenli depolama sahasının olmamasına vurgu yapılarak sağlıklı bir atık yönetiminin mevcut olmadığı belirtilmektedir. Bu duruma bağlı olarak, raporda katı atıkların toplanarak 1992 yılından beri Seyitgazi Karayolunda yer alan bir vadiye gelişigüzel boşaltılarak vahşi depolandığı belirtilmektedir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 256). Bir sonraki sayfada ise, vahşi depolama sonucu atıkların -önceki paragraflarda belirttiğimiz üzere- yeraltına sızdığı belirtilmiştir. Üstelik, belediyenin 2002 yılından beri metan gazı oluşumunu engellemek için depolama sorununa yönelik proje oluşturmaya çalışıldığı fakat herhangi bir somut adım atılmadığı da vurgulanmıştır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 256-257).

2006, 2008 ve 2009 yılı için hazırlanan ve aynı yıllarda yayımlanan çevre raporlarında da Eskişehir'in katı atık yönetimine yönelik bilgiler "Atık" bölümünde yer almıştır. Sözü geçen

raporlarda, 2004 yılı için hazırlanan rapora benzer nitelikte bilgiler yer almıştır. 2006, 2008 ve 2009 yılı raporlarının, 2004 yılında yayımlanan rapordan en önemli farkı, Tepebaşı ve Odunpazarı belediyeleriyle anlaşma imzalayan ve katı atıkların toplanma taşınma süreçlerinden sorumlu özel firma sayılarındaki artışta ortaya çıkmıştır. 2004 yılında tehlikeli katı atıkları toplayan ve taşıyan özel firma sayısı 3 iken, 2006 yılında bu sayı 15'e, 2008 yılında 16'ya, 2009 yılında ise 19'a yükselmiştir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006, s. 271; 2008, s. 320; 2009, s. 305). Diğer taraftan, 2006, 2008 ve 2009 yılı raporlarında ETİB'in 5216 sayılı kanun gereğince özel sektörle işbirliği yürüttüğü bildirilmiştir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006, s. 271; 2008, s. 305; 2009, s. 306). 2005 yılındaki raporda, 3030 sayılı yasa gereğince özel sektörle işbirliği yapan EBB ve ETİB'in, 2006'dan sonra 5216 sayılı yasaya geçmesiyle şu sonuç çıkarılabilir. 3030 sayılı Belediye yasası, 1980'li yıllar Türkiye'sinin neoliberal ekonomi politikalara uyum çerçevesinde inşa etmiş olduğu bir kanundur. Bu yasayla EBB ve sonrasında ETİB, sermayeye kar kazanabileceği bir alan olarak katı atık yönetim süreçlerini devretmeye başlamıştır. Bu sebeple de 3030 sayılı yasa, Washington uzlaşısının somut bir temsili olarak karşıya çıkmaktadır. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Belediye yasası ise, 'Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim' adlı raporun öngörüsüyle tasarlanan bir kanundur. İlgili raporun düzenleyici neoliberal öğretileri taşıdığı ve bu öğretileri Türkiye'nin merkezi ve yerel yönetimlerinde uygulamaya sokmak istediği önceki paragraflarda bahsedilmişti. Tüm bu bilgiler ışığında, 1992 yılından EBB ve 1994 yılında ETİB'de yürürlüğe giren ve Washington uzlaşısını temsil eden 3030 sayılı Belediye yasasının 2005 yılında sürekliliğine son verdiğini söylemek mümkündür. 2006 yılında ise bu yasanın yerine, Post-Washington uzlaşısının bir parçası olan 5216 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği görülmektedir. Böylelikle, düzenleyici neoliberalizmin öngörülerini doğrultusunda oluşturulmuş olan 'Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim' raporunun bir uzantısı olarak 5216 sayılı kanun, EBB ve ETİB'in katı atık yönetim süreçlerinde sermayenin 2006 yılından itibaren daha güçlü bir konuma geçmesinin ilk adımını atmıştır. Son olarak, 2004 yılında ön fizibilitesi yapılarak inşa edilmesi beklenen atık depolama tesisinin, 2006, 2008 ve 2009 yılında da yapılacağının öngörüldüğü, ancak herhangi bir adım atılmadığı, belirtilmesi gereken önemli bir husustur (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 257; 2006, s. 284; 2008, s. 319; 2009, s. 311). Sözü geçen 4 raporda da, atıkların vahşi depolanması sonucunda metan gazının oluşmasıyla yangınların ortaya çıktığı ve hem insan sağlığına hem de çevre sağlığına olumsuz etki ettiği belirtilmiş ancak herhangi bir çözüm önerisi ortaya konmamıştır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 258; 2006, s. 285; 2008, s. 320; 2009, s. 312). 2000'li yıllarda metan gazının oluşmasıyla çöp patlamasının yaşanması EBB'nin ekolojik krize karşı pek de duyarlı olmadığı somut bir göstergesidir. Diğer taraftan,

2000’li yıllarda yaşanan çöp patlamaları, kentsel katı atıkların dışsallaştırılması ve dolayısıyla, neoliberal kapitalizmin doğayı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kriz olarak okunabilir. Sermayenin kar motivasyonu ile çözüm yolu olarak görüp, atıkları boşalttığı düzensiz depolama alanları, bir açıdan kendisinin yaratmış olduğu ikinci doğa olarak tanımlanabilir (O’Connor, 1994, s. 170). Tüm bunlara ek olarak, “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” raporundan esinlenerek oluşturulan 5216 ve 5393 sayılı Belediye yasalarının, EBB ve ETİB üzerinde etkili olduğuna ve katı atık yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecine doğru adım atmasına olanak sağladığını söylemek mümkündür.

4.3. 2010’lar ve Sonrası Gelişmeler: Katı Atık Yönetiminde Sermaye Egemenliği ve Düzenleyici Neoliberalizm

2010’lu yıllardan günümüze kadar olan dönemde EBB ve ETİB’in katı atık yönetiminde önemli değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır. 2013 yılından itibaren ETİB, katı atık yönetiminde özel sektöre daha fazla olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, 2010’lu yılların başından itibaren ETİB, 5216 sayılı Kanun ile birlikte 5393 sayılı Kanun’u da uygulamaya koyarak özel sektörün kâr alanını genişletmiştir. 2018 yılında ise EBB, katı atıklardan enerji üretimine başlamış ve bu çerçevede Odunpazarı, ETİB ve EBB’nin diğer 12 ilçesinde düzenli depolama tesisleri inşa edilmiştir. Bu ilçelerdeki evsel katı atıkların enerji üretim tesislerine taşınması da bu dönemde önemli bir değişim olarak öne çıkmıştır.

2010 yılında yayımlanan “Tepebaşı Faaliyet Raporu”nun “Temizlik İşleri Müdürlüğü” ve “Çevre Koruma ve Kontrol Daire Müdürlüğü” başlıklarında katı atık yönetimine yönelik kısa bilgiler yer almaktadır. Raporun “Temizlik İşleri Müdürlüğü” adlı başlığında ilgili müdürlüğün katı atıkların toplanması ve taşınması görevinin ya temizlik işleri müdürlüğü ya da müdürlük tarafından yetkilendirilen üçüncü şahıslar tarafından yaptırılabilmesi ek bir madde olarak yer almaktadır (ETB, 2011, s. 22). Söz konusu raporun “Çevre Koruma ve Kontrol Daire Müdürlüğü” başlığında ilgili müdürlüğün “çevre konusunda yetki verilmiş aktörlerle işbirliği kurmak ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla mevcut koşullara uyum sağlayan teknolojileri belirlemek ve denetlemekle yükümlü olduğu” belirtilmektedir (ETB, 2011, s. 28). 2013 yılı için yayımlanan “Tepebaşı Faaliyet Raporu”nda ise Çevre Koruma ve Kontrol Daire Müdürlüğü’ne yeni görevler eklendiği görülmektedir. Şöyle ki, ilgili müdürlüğe ayrılmış başlıkta, müdürlüğün 5216, 5393 sayılı Belediye kanunu doğrultusunda görev yapma yetkisi verilmiştir (ETB, 2014, s. 29). İlgili kanunlar esasen belediyelere şu şekilde sorumluluklar vermektedir: “Harici, sanayi, tıbbi atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonlarına kadar taşınmasıyla birlikte,

bertaraf edilmesine yönelik hizmetleri yerine getirmek ve bu amaçla tesisler kurmak veya kurdurmak, işletmek veya işlettmekten sorumludur” (Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı, 2023: 7). Ayrıca, 5393 sayılı Belediye kanununun 67. maddesine esasen, atık hizmetlerinin ihale yoluyla üçüncü şahıslara (özel sektöre) gördürülebileceği belirtilmektedir (03.07.2005, 25873 sayılı Resmi Gazete). Tüm bunlara ek olarak, söz konusu kanunların halen yürürlükte olduğunu ve bununla birlikte 2013 yılından itibaren, ETİB sınırları içinde atık yönetim süreçlerinde üçüncü şahıslarla işbirliği yapma görevinin Temizlik İşleri Müdürlüğü ile birlikte Çevre Koruma ve Kontrol Daire Müdürlüğü’ne de verildiğini söylemek yerinde olacaktır. Diğer bir anlatımla, özel sektör ilgili yasalar aracılığıyla ETİB’in sadece Temizlik İşleri Müdürlüğü’yle değil, Çevre Koruma ve Kontrol Daire Müdürlüğü’yle de işbirliği yapabilme yetkisine sahip olmuştur. Böylelikle, kurulduğu 1994 yılından ETİB’in katı atık yönetiminde önemli role sahip olan özel sektör, 2013 yılından itibaren faaliyet alanını genişletmiş ve belediyede atık yönetim süreçlerinden yetkili iki müdürlükle de işbirliğine girmiştir. Burada, ETİB’in ihale veya imtiyaz sözleşmeleriyle özel setkore devrettiği atık yönetiminin bütün süreçlerini başarıyla yürüttüğünü vurgulamalıyız (ETB, 2021). Ancak, bu süreçlerin sermaye tarafından yürütülmesinin temel nedeni, katı atık yönetiminde birikim sağlayabilecek bir kâr alanı olmasından kaynaklanmıştır. İlerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere, EBB ve ETİB katı atık yönetim süreçlerinde kâr potansiyeli olan alanları özel sektöre devrederken, belediyeler genellikle bürokratik süreçlerde ve kâr getirisi olmayan alanlarda faaliyet göstermektedir (T.C. ETB Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü; Temizlik İşleri Müdürlüğü Çalışma Usul ve Dayanaklarına Dair Yönetmelik, 2009, s. 2; EBB, 2024). Ayrıca, 5216 ve 5393 sayılı Belediye Kanunlarının, neoliberalizmin yeniden kural oluşturma sürecinin bir yansıması olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

2010’lu yıllar için EBB bağlamında erişimi sağlanabilen en eski çevre raporu 2012 yılına ait olan “Eskişehir Çevre Durum Raporu”dur. 2012 yılı için hazırlanan Eskişehir çevre raporunun “Atık” bölümünde katı atık yönetimine yönelik yeni ve önemli kararların alındığı görülmektedir. Vahşi depolama sahasının kapatılarak belediyeye ait olan düzenli depolama sahasının inşa edilmesi, bu önemli kararlardan biridir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013, s. 39). 2012 yılı EBB çevre raporunu farklı kılan bir diğer etken ise atık yönetiminde özel sektörle işbirliğinin artmasıdır. Örneğin, 2000’li yıllarda EBB’ce toplanan ve depolanan tıbbi atıklar, 2012 yılından itibaren ihale yoluyla özel sektöre devredilmeye başlanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013, s. 42). Bunun yanı sıra geri dönüştürülebilen ambalaj atıklarının toplanması, geri dönüşüme gönderilmesi ve piyasaya sürülmesinde Çevre, Şehircilik ve İklim

Değişikliği Bakanlığı'ndan izin belgesi alan özel firmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Buna ilişkin olarak, raporda 2012 yılında ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 218 olduğu belirtilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013, s. 42). Bu bilgilerden yola çıkarak 2012 yılında katı atık piyasasına yeni sermaye gruplarının katıldığını ve sermayenin atık yönetiminin kontrolünde daha baskın bir konuma geldiğini söylemek mümkündür.

2013 yılı için hazırlanan EBB çevre raporunun bir önceki yıl için hazırlanan rapordan belirgin farkı ise katı atık yönetim süreçlerine bağlı istatistiklerde ve özel sektör artışında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 262'ye yükseldiği görülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014, s. 43). Bununla birlikte tehlikesiz katı atıkların toplanması, taşınması ve geri dönüştürülmesi süreçlerinde de özel sektörün ortaya çıktığı belirtilmelidir. Bu bağlamda, 2013 yılı için tehlikesiz katı atık yönetim süreçlerini üstlenen özel firma sayısının 35 olduğu görülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014, s. 56). 2014 ve 2015 yılı için hazırlanan çevre raporlarının katı atık yönetimi için ayrılan bölümü için bir önceki raporlardan farkının yine sözü geçen istatistiklerde ortaya çıktığı görülmektedir. 2014 yılı için ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 252'e düştüğü ve tehlikesiz katı atıkların yönetiminde yer alan özel firma sayısının 34'e yükseldiği görülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015, s. 55; 69). 2015 yılında ise, ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 333'e yükseldiği, tehlikesiz katı atıkların yönetiminde yer alan özel firma sayısının ise 31 olduğu görülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 40; 51).

2016 ve 2017 yılları için hazırlanmış olan EBB çevre raporlarında katı atık yönetim süreçleri istatistikleri ve özel sektör artışıyla birlikte bazı yeni girişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu değişimler bağlamında, raporda 2016 yılı için ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 352'ye yükseldiği, tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının 31 olduğu belirtilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, s. 45; 55). 2017 yılı çevre raporunda, ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı 384, tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı ise 29 olarak belirtilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, s. 57; s. 66). Tüm bunlara ek olarak, raporda EBB'nin, 2016 yılı itibarıyla Eskişehir il sınırları içinde toplanılan evsel katı atıklardan enerji üretimine yönelik bir girişimde bulunduğu belirtilmiş ve 2017 raporunda bu girişim sonucunda ön ayrıştırma tesislerinin inşaa sürecinde olduğu vurgulanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, s. 42; 2018, s. 53).

2018 yılı için hazırlanan EBB çevre raporunda, katı atık yönetimi bağlamında önemli değişimlerin ve yeniliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. 2018 çevre raporunda 2016 ve 2017 çevre raporlarının “Atık” başlıklı bölümünde belirtilen ön ayrıştırma tesisinin yapımının tamamlandığı ve EBB’nin evsel katı atıklardan enerji ürettiği belirtilmiştir. Burada evsel katı atıklardan enerji üreten tesisin EBB’ye ait olduğu ve YİD modeliyle özel sektör²⁸ tarafından kullanıldığını vurgulamak yerinde olacaktır (Bizim Şehir, 2018, s. 8-9). Hatırlatmak gerekirse, YİD modeli 1994 yılından yürürlüğe konulmuştur. YİD modeliyle özel sektör kamu hizmetlerini bir süre işlettikten sonra (en fazla 49 yıl) devlete geri vermektedir (Dede, 2000: 462). Bununla birlikte, YİD modelinin DB ve IMF önerisiyle 1990’lı yıllarda Türkiye’ye getirildiğini ve dolayısıyla bu modelin neoliberalizmi temsil eden bir sözleşme olduğunu belirtmekte yarar vardır. Diğer taraftan 2018 yılı çevre raporunda EBB’nin Alpu, İnönü ve Seyitgazi ilçelerinden toplanan evsel katı atıkların enerjiye dönüştürülmesi amacıyla, aktarma istasyon inşası için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na yazı gönderildiği bildirilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019, s. 59). Aktarma istasyonları katı atık yönetim sürecinde araç rol oynamaktadır. Öyle ki, sözü geçen ilçelerde birikmiş olan katı atıkların büyük bir kısmı aktarma istasyonlara getirilmekte ve istasyonlardan atık işleme tesislerine taşınmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019, s. 59). Burada iki hususu belirtmek önemlidir. İlk olarak, katı atık yönetimindeki bu yeni süreçlerin de ihale yoluyla sermayeye devredildiği belirtilmelidir. Ayrıca, raporda da aktarma istasyonlarının ekonomik amaç doğrultusunda inşa edildiği de vurgulanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019, s. 59). Belirtilmesi gereken ikinci husus ise, aktarma istasyonlarının inşa girişimine başlanılmasına karşın, vahşi depolama sahasının kapatılmasına yönelik herhangi bir tedbir alınmamasıdır. Üstelik, EBB’nin kendisi de vahşi depolanma sahaslarının, çöp patlamalarına ve buna bağlı olarak yangınların ortaya çıkmasına, bu yangınların hem çevre hem de toplum sağlığına olumsuz etki etmesine neden olduğunu ve önlem alınmasının şart olduğunu 2000’li yıllardaki çevre raporlarında açıkça

²⁸Bahsi geçen özel sektör ise ITC adıyla özel bir firmadır. ITC sadece Eskişehir’de değil, Türkiye’nin tam 12 ilinde katı atık yönetim süreçlerinde etkin bir şekilde faaliyetini sürdürmektedir (ITC Türkiye resmi web sitesi, 2024). ITC, 2002 yılından itibaren katı atıkların toplanması, geri dönüştürülmesi ve enerji üretilmesi süreçlerinde faaliyet göstermektedir (ITC Türkiye resmi web sitesi, 2024). Bununla birlikte, çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere, araştırmacının ilgili şirketle görüşme gerçekleştirme talebini özel şirket personelleri reddetmiştir. Araştırmacının söz konusu tesislere giderek etrafı gözlemlediğini de belirtmek gerekmektedir. Araştırmacının herhangi bir fotoğraf çekimine, personeller tarafından izin verilmediği ve ITC’nin resmi web sitesinde tesis fotoğraflarının zaten yer aldığı bilgisi verildiği de belirtilmesi gereken önemli bir husustur. Tüm bunlara ek olarak, firmanın resmi web sitesinde Türkiye’de üretilen toplam atıkların %22’sinin ITC tesislerine geldiği belirtilmekte fakat bu bilgiye yönelik veya genel bağlamda geri dönüşüme yönelik herhangi bir istatistik veri ya da rapor bulunmadığı da söylenilmesi gereken son önemli husustur (ITC Türkiye resmi web sitesi).

belirtmiştir. (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005, s. 258; 2006, s. 285; 2008, s. 320; 2009, s. 312). Fakat bu olumsuz olaylara rağmen, EBB'nin vahşi depolama sahasını kapatmadığı ve kar odaklı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Tüm bu bilgiler, aktarma istasyonunun inşasıyla bağlı girişimin YİD anlaşmasıyla aynı dönemde gerçekleşmesinin tesadüf olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, EBB'nin tam 12 ilçede bulunan düzensiz depolama sahalarını ortadan kaldırmamakla birlikte, aktarma istasyonu inşa etme girişiminde bulunmasına, belediyenin ve sermayenin birikim sağlayabileceği bir alan açılması gibi itici bir etkinin neden olduğunu ve bu etkide YİD modelinin aktif rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, bu sözleşmeden de yola çıkarak sermaye için ekolojik endişeden ziyade ekonomik faydanın ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda, belediyenin uzun süredir çözüm bulamadığı bir sorunu hızlıca çözerek özel sektöre kazanç sağlama amacını taşıdığı görülmektedir. Özetle, EBB'nin 12 ilçede yaşanan katı atık vahşi depolama sorununa çevre kirliliğini ortadan kaldırma odaklı yaklaşımdan daha çok, özel sektöre kar alanı oluşturma hedefiyle adım attığı anlaşılmaktadır. Bu durum, hem EBB hem de ETİB'in katı atık yönetimine yönelik uygulamış olduğu çevre ve faaliyet raporlarında ekolojik kirliliğin ortadan kaldırılmasının büyük oranda sermayeye kar alanı sağlama koşuluyla mümkün olduğunu göstermektedir.

Tüm bunlara ek olarak, YİD modeliyle kazançlı çıkan tarafın sadece özel sektör olmadığı da belirtilmelidir. Daha basit bir anlatımla açıklamak amacıyla, katılımcılardan birinin ifadesine yer verelim: “Özel sektör her sene belediyeye kira bedeli ödüyor. Sözleşmeye göre, kira bedelini belediye belirliyor ve her sene kira ücreti artıyor” (Katılımcı 2). Bununla da, özel sektörün YİD modeliyle, EBB'ye ait olan katı atık değerlendirme sahasını işlettiği için, EBB'ye belirli bir ücret ödediği saptanmaktadır. Katılımcının ifadesinde belirtmiş olduğu “her sene kira ücreti artıyor” bilgisine ek olarak, YİD modelinin özellikle kar oranı yüksek olan yatırım alanlarını tercih ettiğini de vurgulamak burada yerinde olacaktır (Dede, 2000, s. 485). Sonuç olarak, hem YİD'in bu özelliği hem de belediyeye verilen ücret miktarının her sene yükselmesi sadece özel sektörün değil, belediyenin de kar elde edebilmesi adına EBB'yi mevcut çevresel soruna karşı hızlı bir çözüm bulmaya yöneltmiştir.

2019 yılı için hazırlanan EBB çevre raporunda da bazı yeniliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu yenilik, Alpu ilçesinin kendi evsel katı atıklarını EBB'nin bertaraf tesisine göndermeye başlamasıdır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a, s. 62). ETİB ve Odunpazarı İlçe Belediyesi'nde olduğu gibi Alpu İlçe Belediyesi'nde de evsel katı atıklar belediye ile anlaşmalı özel şirketler tarafından toplanarak EBB'nin enerji üretim tesisine

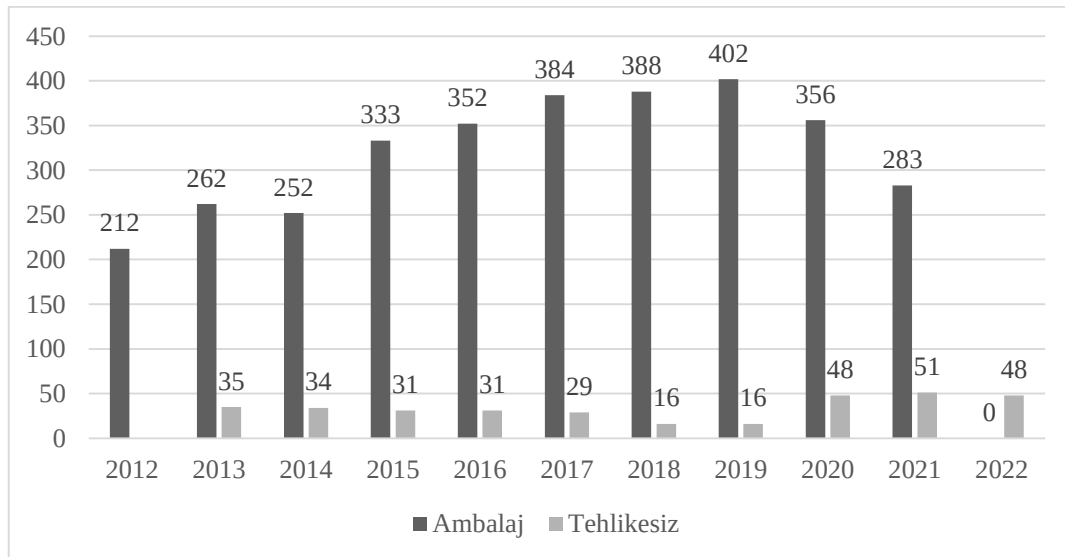
getirilmeye başlanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a, s. 62). Bununla birlikte, raporda İnönü ve Seyitgazi ilçelerinden de enerji üretim tesislerine gönderilmek üzere evsel katı atıkların toplanmasına başlandığı da belirtilmektedir. Raporda geri kalan ilçelerden evsel katı atıkların toplanması ve enerji üretim tesisine getirilmesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan onay alındığı bildirilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a, s. 64). Bu bilgilerle sermayenin yeni bir yatırım alanını keşfettiğini ve yavaş yavaş bu alanda piyasa oluşturduğunu söylemek mümkündür. Burada, dikkat çeken nokta ise, vahşi depolama yönteminin Tepebaşı, Odunpazarı ve Alpu dışındaki ilçelerde devam etmesidir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a, s. 66). Son olarak, raporda ambalaj atık yönetiminde yer alan firma sayısının 400'ü aşarak 402'ye yükseldiği, tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının ise 16 olduğu belirtilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a, s. 1; s. 83).

2020 yılı için hazırlanan EBB çevre raporunun “atık” başlıklı bölümünde, bir önceki yılda evsel katı atıkların toplanması ve enerji üretim tesislerine getirilmesi için onayı alınan Sivrihisar, Mahmudiye, Sarıcakaya, Beylikova, Mihalıçık, Mihalgazi, Han, Günyüzü ve Çifteler ilçe belediyelerinin ihale çalışmalarına başlandığı belirtilmektedir. Burada, söz konusu ilçelerden toplanan evsel katı atıkların aktarma istasyonları aracılığıyla enerji üretim tesisine getirileceği de vurgulanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020b, s. 66). Son olarak, raporda 2020 yılı için ambalaj atıklarının yönetiminde yer alan özel firma sayısı 356, tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı ise 48 olarak gösterilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020b, s. 75; s. 87). 2021 ve 2022 yılı için hazırlanan EBB çevre raporlarının, 2020 çevre raporundan farkı atık hizmetleri istatistiklerinde ve özel firma sayılarında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte 2021-22 raporlarında, 2020 yılı raporunda sözü geçen ve EBB'nin aktarma istasyonlar kurmayı planladığı ilçeler için ihale süreçlerinin devam ettiği belirtilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022, s. 73; 2023, s. 89). 2020, 21 ve 22 yıllarında yayımlanan çevre raporlarında da EBB'nin, ETİB, Odunpazarı ve Alpu ilçeleri dışındaki diğer ilçelerinde katı atıkların vahşi depolandığı görülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020b, s. 66; T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022, s. 73; 2023, s. 89). Bu bağlamda, EBB'nin aktarma istasyon süreçleri işlevsel hale gelen ilçelerin (örn: Alpu) düzensiz depolama süreçlerini durdurduğunu, diğer ilçelerde söz konusu süreç işlevsel olmadığından vahşi depolama yönteminin devam ettiği gibi bir sonuca ulaşmak herhalde yanlış olmayacaktır. Bu sonuç, EBB'de katı atık yönetim süreçlerinin sermaye lehine işlediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, EBB'nin çevre raporlarından elde edilen bilgilerle, katı atık kirliliğinin ve vahşi depolama sonucu ortaya çıkan patlamaların

karşısının alınması için, sermayenin yatırım yapabileceği bir piyasa alanı olmasının neredeyse koşul haline geldiği görülmektedir. Bu ise, EBB'nin katı atık yönetiminde sermayenin egemen konumda olduğunu ve bu egemenliğe düzenleyici neoliberal ilkeler aracılığıyla eriştiğini de göstermektedir.

Son olarak, 2021 yılı için ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı 283, tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan firma sayısı ise, 51 olarak gösterilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022, s. 80; s. 91). 2022 yılı için ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı, ambalaj atık sistemi kapalı olduğundan bildirilmemiş ve tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı ise, 48 olarak belirtilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023, s. 96; s. 106). EBB'nin gerek ambalaj gerekse de tehlikesiz katı atık yönetiminde yer alan özel firmaların 2012-2022 yılları arasındaki sayıları aşağıdaki grafike yansıtılmıştır. Grafikten de anlaşılacağı üzere, ambalaj bazında en düşük özel firma sayısı bulunan yıl 2012'dir. Özel firma sayısının en fazla görüldüğü yıl ise 2019 yılıdır. 2022 yılında ambalaj atık yönetiminde yer alan özel firma sayısının grafikte 0 olarak gösterilmesinin sebebi EBB'nin 2022 yılına ait çevre raporunda bunu belirtmemesinden kaynaklandığını tekrardan vurgulamakta fayda vardır. Tehlikesiz katı atık yönetiminde ise en fazla özel firmanın saptandığı yıl 2021, en az firmanın saptandığı yıl ise, 2018, 2019 yıllarıdır.

Grafik 5: EBB'nin ambalaj ve tehlikesiz atık yönetiminde yer alan özel firma sayısı 2012-2022 (Eskişehir İl Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012-2021)

Önceki paragraflarda aktarılan tüm süreçler şunu göstermektedir: EBB ve ETİB'de 1990'lı yılların başlangıcından itibaren kentsel hizmet olan atık yönetim süreçleri metalaşmadan ziyade özel sektör tarafından satın alınarak işletilmektedir. Birinci ve ikinci

bölümlerde de bahsedildiği üzere, neoliberal öğretinin temel özelliklerinden biri olarak özelleştirmenin sınırları dahilinde metalaşmayla birlikte, hizmet alım-satımı, taşeronlaşma gibi süreçler de yer almaktadır. Dolayısıyla, EBB ve ETİB ihale yöntemi, YİD modeli veya imtiyaz sözleşmesiyle veya diğer çeşitli neoliberal tabanlı yasalarla belediye tarafından yapılması gereken hizmet olan katı atık yönetimini, özel sektöre yaptırmaktadır. Bu bulgulara dayanarak, EBB ve ETİB'in, özel sektörle işbirliğine giderek katı atık yönetimini ticarileştirme sürecini birlikte inşa ettiklerini ve bu süreçleri 2010'lu yıllar gibi geç bir dönemde EBB'nin kısmi ETİB'in ise tam bir şekilde olmak üzere istikrarlı bir yapıya dönüştürdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. EBB'nin genel anlamda kısmi istikrarlı katı atık yönetimine sahip olması, EBB'ye bağlı tam 11 ilçede vahşi depolama yönteminin devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik, vahşi depolamanın bilindik sonuçları göz önünde bulundurulursa, EBB'de metabolik yarık ve doğanın kapitalistleştirilme sürecinin devam ettiğini de söylemek mümkün hale gelebilir.

2000'li yıllara gelindiğinde, EBB'de çöp patlama olaylarının yaşandığı önceki paragraflarda belirtilmişti. Bu ise, ekolojik krize getirilen kapitalist çözümlerin birer sonucu olarak okunabilir. Çünkü, kapitalizmin ekolojik krize karşı getirmiş olduğu çözümler, her zaman sürdürülebilirlikten uzak ve sermaye odaklı olmaktadır. Bunu sadece EBB veya ETİB örneğinde değil, gerek 1980'li yıllardaki yasa dışı atık ticareti olayları sonrasında oluşturulan sermaye yanlı ticari sözleşmelerde, gerekse de 2010'lu yılların sonlarında Türkiye'de yaşanan yasa dışı atık ticareti sonrası alınan ekonomik odaklı sözleşmelerde görülebilmektedir.

2010'lu yıllarda ise, EBB ve ETİB'in bir taraftan katı atık yönetiminde istikrarlı bir yapı oluşturduğu diğer taraftan ise, bu yapıya daha fazla sermaye gruplarını dahil ettiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, 2010'lu yılların başlangıcından itibaren, asıl hizmet vermesi gereken kesim olan belediyenin katı atık yönetim kontrolünde görev sınırlılığı daralırken, çevre kirliliğini ortadan kaldırmaktan daha çok kar motivasyonu ile alana dahil olan sermayenin görev yetkisi genişlemeye başlamıştır. İlgili gelişimden şöyle bir sonuç da çıkarılması gayet olağandır: Toplumsal arenada çevresel başarı hikayesinin kahramanı yerel yönetimler olurken karı maksimize ederek sermayesini genişleten taraf büyük oranda özel sektör olmaktadır. EBB ve ETİB'in katı atık yönetim süreçlerindeki önemli denebilecek toplama, taşıma (buraya 2019 yılından itibaren atıkları aktarma istasyonlarına taşıma sürecini ve bu süreçteki yeni sermaye grubunu da ekleyebiliriz) ve bertaraf işlemlerinin büyük kısmını hukuki gerekçelerle zamanla özel sektöre devretmesi sonucu, belediyelere düşen görevler oldukça sınırlı kalmıştır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, atık yönetim süreçlerinde karın büyük bir kısmını özel sektör

yaparken, belediye bürokratik süreçlerden sorumlu bir aktördür. Öne sürülen bu argümanı, hem EBB'nin hem de ETİB'in katı atık yönetiminden sorumlu olan aktörlerin görev dağılımları ve mülakat sonucu elde edilen verilerle desteklemek yerinde olacaktır.

EBB'de katı atık yönetim süreçlerinden sorumlu olan aktör, konumuz kapsamında irdelenecek olursa, 5216 sayılı belediye kanunun 7. Maddesinin i fıkrasında yer alan görevlerden, 5393 sayılı belediye kanunun 15. Maddesinin g ve o fıkralarında yer alan görevlerden sorumludur (EBB, 2024). 5216 sayılı belediye kanunun 7. Maddesinin i fıkrasında katı atıklardan sadece inşaat, hafriyat ve moloz atıkların toplanması ve taşınmasından sorumlu aktör EBB olarak belirlenmiş (söz konusu atıklar için de tesisler kurulması görevinde özel sektör yer almaktadır), düzenli depolama tesisleri ve diğer katı atık türlerini toplama taşıma ve bertaraf işlemlerinin üçüncü şahıslarca gördürülmesinden bahsedilmiştir (23.07.2004, 25531 sayılı Resmi Gazete). 5393 sayılı belediye kanunun ise, g fıkrasında katı atık yönetim süreçlerini yapmak veya yaptırmak görevi verilmiştir. O fıkrasında ise, 5216 sayılı kanunun i fıkrasına benzer biçimde hafriyat, inşaat ve moloz atıkların çevre ve toplum sağlığına zarar vermeyecek şekilde bertaraf edilmesinden bahsedilmektedir (03.07.2005, 25874 sayılı Resmi Gazete). Tüm bunlara ek olarak, ilgili belediye aktörünün görev ve yetkisinde, yukarıda yer alınan görev alanlarındaki tüm bürokratik süreçleri organize etmek, çevresel sürdürülebilirlikle ilgili kamuyu bilgilendirmek ve bu doğrultuda eğitimler düzenlemek yer almaktadır (EBB, 2024). Görüşme yapılan üçüncü katılımcı da yukarıdaki bilgilere benzer nitelikte özel sektörle işbirliğini şöyle özetlemektedir: “Yani evsel katı atıkları ayrı bir şirket, tıbbi atıkları ayrı bir şirket yönetiyor. Onun dışındaki hafriyat toprağı o da bir atık, inşaat yıkıntı atıkları da bir atık. Fakat onlarla özel sektörle biz işbirliği yapmıyoruz. Onu kendimiz işletiyoruz. Büyükşehir Belediyesi olarak” (Katılımcı 3).

Gerek önceki paragrafta yer alan bilgiler, gerekse de alıntı doğrultusunda, özel sektörün atık yönetim süreçlerinin sadece kar edebileceği kısmıyla ilgilendiğini söylemek mümkün hale gelmektedir. ETİB'e bakıldığında da katı atık yönetiminin bürokratik süreçlerinden ilgili müdürlüklerin sorumlu olduğu görülmektedir (T.C. ETB Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü Çalışma Usul ve Dayanaklarına Dair Yönetmelik 2009, s. 2; Temizlik İşleri Müdürlüğü Çalışma Usul ve Dayanaklarına Dair Yönetmelik, 2009, s. 1-2). Bu bağlamda, Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü, çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla şartlara en uygun teknolojileri belirlemekte ve bu amaçla kurulan, iş yürüten tesislerin niteliklerini kontrol etmekle yükümlüdür. Ek olarak ilgili müdürlük, özel sektörlerle işbirliği süreçleri boyunca hem yasal mevzuatı hem de denetim kontrolünü yürütmekle yükümlüdür (ETB, 2023, s. 38). Temizlik İşleri Müdürlüğü ise,

atıkların toplanmasından ve taşınmasından ve bu süreçleri üçüncü kişilere yaptırmaktan sorumludur (ETB, 2023, s. 51). Genel olarak, ETİB'in sınırları içinde birikmiş olan katı atıklar, özel sektörler tarafından toplanmakta, taşınmakta ve bertarafı sağlanmaktadır (Katılımcı 1; 4). Burada Temizlik İşleri Müdürlüğü'nün atıkların bir kısmını belediye adına taşıdığını ve YİD modeliyle işletilen atık getirme merkezine getirdiğini de belirtmek yerinde olacaktır (Katılımcı 4; 5).

4.4. Sonuç

Hem EBB'nin hem de ETİB'in katı atık yönetimindeki tarihsel dönüşümünü sistematik bir şekilde açıklamak amacıyla aşağıda iki tablo yer almaktadır. İlgili tablolar, bu bölümün kuşbakışı özeti niteliğindedir. Bu bağlamda ikinci tabloyu kısaca yorumlamak gerekmektedir. Tabloda da yer aldığı üzere, EBB, 1930'lu yıllardan 1990'lı yılların başlangıcına kadar olan süreç boyunca katı atık yönetim sürecinin tamamını neoliberal ekonomi politikaların herhangi bir yönlendirmesi veya etkisi olmadan kendi başına üstlenmiş ve genel olarak düzensiz depolamıştır. EBB'nin katı atık yönetiminde neoliberal etkinin kendisini göstermeye başladığı dönem ise, 1980'lerdir. Önceki sayfalarda belirtildiği üzere, EBB'nin 1992 yılında sermayeyle işbirliğine girmesinin zeminini, 1984 yılında yürürlüğe giren 3030 sayılı Belediye Kanunu ve yine 1984 yılında belediyelerde özelleştirmeyi güçlendirme programının oluşturulması olmak üzere iki önemli olay hazırlamıştır. Tüm bunlarla birlikte, tabloda yer alan 1992-2004 dönemini EBB'nin neoliberalizmin Washington mutabakatına uyumlu bir yol izlemesi olarak da adlandırabiliriz. Çünkü yukarıda gösterilen iki önemli olay, 1980'li yıllar Türkiye'sinin neoliberal ekonomi politikalara uyum çerçevesinde inşa etmiş olduğu sürecin yasa ve program çerçevesindeki yansımasıdır. 2004-2024 olarak gösterilen dönem ise Washington sonrası veya düzenleyici neoliberal dönemde EBB'nin katı atık yönetimini temsil etmektedir. Bu ise 2003 yılında yayımlanan, düzenleyici neoliberal öğretilere bağlı bir şekilde tasarlanan "Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim" raporuyla mümkün olmuştur. Rapor yayımlandıktan sonra rapor doğrultusunda hazırlanan ve 2004 yılında 5216 sayılı, 2005 yılında 5393 sayılı Belediye kanunlarının yürürlüğe girmesiyle ve 2018 yılında YİD modeliyle EBB ve ETİB katı atık yönetim süreçlerinde sermayenin daha güçlü bir konuma geçmesinin adımlarını atmıştır.

Tablo 2. EBB'nin 1930'lu yıllardan günümüze katı atık yönetimi

Yıl	Katı atık yönetimi kim tarafından yürütülmektedir?	Katı atık yönetimi hangi yasa/yasalarla yürütülmektedir?	Bertaraf yöntemi
1930-1992	EBB	1580 Belediye Yasası; 1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu	Düzensiz depolama
1992-2004	Özel sektör	3030 Sayılı Belediye Kanunu	Düzensiz depolama
2004-2018	Özel sektör	5216 ve 5393 Sayılı Belediye Kanunları	Kısmi* düzenli depolama
2018-2024	Özel sektör	5216 ve 5393 Sayılı Belediye Kanunları ve Yap-işlet-devret modeli	Kısmi düzenli depolama

*EBB'nin Odunpazarı, Tepebaşı ve Alpu ilçeleri dışında geri kalan ilçelerinde düzensiz depolama işlemi devam etmektedir.

Tablo 3'te ise, ETİB'in 1994 yılından günümüze kadarki katı atık yönetimi yansıtılmaya çalışılmıştır. Tablo'da ETİB'in kurulmuş olduğu 1994 yılından 2006 yılına kadar olan zaman aralığında belediyenin özel sektörle neoliberalizmin Washington mutabakatına uygun bir biçimde işbirliği yürüttüğü görülmektedir. Dolayısıyla, söz konusu dönemde 3030 sayılı Belediye Kanunu etkin bir konumda olmuştur. 2006 yılından itibaren ise, ETİB'in katı atık yönetiminde düzenleyici neoliberal döneme geçiş yaptığını ve buna bağlı olarak yeni yasalar aracılığıyla yönetildiği görülmektedir. Tablo için belirtilmesi gereken son husus ise, 2009 yılından itibaren ETİB'in katı atık yönetiminde düzenli depolama yöntemini büyük oranda başarılı yürütmeye başlamasıdır.

Tablo 3. ETİB'in 1994 yılından günümüze katı atık yönetimi

Yıl	Katı atık yönetimi kim tarafından yürütülmektedir?	Katı atık yönetimi hangi yasa/yasalarla yürütülmektedir?	Bertaraf yöntemi
1994-2006	Özel Sektör	3030 Sayılı Belediye Kanunu	Düzensiz depolama
2006-2024	Özel Sektör	5216 ve 5393 Sayılı Belediye Kanunları	2009 yılından itibaren düzenli depolama

Tüm bu bilgilere ek olarak söylenilmesi gerekmektedir ki, sermayenin katı atık yönetiminin karlı alanlarında egemenliğini sürdürmesi, aslında kapitalizmin doğasında varolan ve karla doğrudan ilişkili birikimden kaynaklanmaktadır. James O'Connor'un da belirttiği gibi, çevresel korumanın sürdürülmesinde veya meydana gelebilecek çevresel kirlilikte sermaye için herhangi bir kar yoktur. Kar, genişlemede, birikimde veya bir şeyi düşük maliyetlerde pazarlamaktadır

(O'Connor, 1998: 317). Katı atık yönetiminde sermayenin egemenlik sürdürmesi de, neoliberal kapitalizmin ve 2000'lerden sonra düzenleyici neoliberalizmin gerek Türkiye'nin gerekse de EBB ve ETİB'in katı atık yönetiminde daha belirleyici konuma gelmesi ve dolayısıyla sermayeye yatırım için geniş bir piyasa alanı sunmasıyla bağlantılıdır. Tüm bu bilgiler kapsamında söylenilebilir ki, günümüzde EBB ve ETİB'de gerek kapitalist üretim tarzından gerekse de neoliberal ilkelerden güç alan sermaye, katı atık yönetiminde egemen bir konumdadır. Dolayısıyla, düzenleyici neoliberalizm ve sermaye katı atık yönetimine ekolojik kirliliği ortadan kaldırmayı amaçlayarak değil, karı maksimize etmeyi amaçlayarak yaklaşmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasının temel sorunsalı, ETİB'in katı atık yönetiminde neoliberal ekonomi politikaların doğrudan ve dolaylı etkisini incelemek ve tartışmak olmuştur. Çalışma sorunsalının kaynağına ulaşmak gayesiyle bazı sorulara da yanıt aranmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri çalışmanın problemi etrafında şekillenen ilgili sorulara yanıt bulmayı görev edinmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, hem iki ve üçüncü bölümde edinilen bilgiler ve kavram setlerinden hem EBB, ETİB çevre ve faaliyet raporlarından hem de mülakattan edinilen verilerden yararlanılarak, tez konusunun sorununu bulmak amaçlanmış ve tartışmaya açık hale getirilmiştir. Dolayısıyla, aşağıdaki paragraflarda çalışmada elde edilen bulgular kapsamında değerlendirme yapılmış ve sonuçlar ortaya konmuştur.

Elde edilen bulgulara dayanarak, EBB ve ETİB'in katı atık yönetiminde IMF, DB gibi uluslararası kuruluşlar ile merkezi yönetimin büyük bir etkiye ve belirleyici bir güce sahip olduğu söylenebilir. Bu etki ve güç, neredeyse yarım asırlık bir geçmişe sahiptir. 1980'li yıllarda Türkiye, Turgut Özal'ın liderliğinde sermayenin küresel düzeyde serbest dolaşımını sağlamak amacıyla, neoliberalizmi temsil eden IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşların önerileri doğrultusunda katı atık yönetimine ilişkin çeşitli politik kararlar uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar, 1990'lı yıllarda EBB ve ETİB'e yansımış ve zamanla istikrarlı bir katı atık yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bu durum, sermayenin EBB ve ETİB'in katı atık yönetimi üzerindeki egemenliğinin başlangıcı olarak tanımlanabilir. 2000'li yılların başında, düzenleyici neoliberalizmi temsil eden uluslararası kuruluşlar tarafından tasarlanan kamu yönetimi reformları merkezi yönetim olan Türkiye devletine sunulmuş ve yerel yönetimler olan EBB ve ETİB tarafından uygulanmıştır. 2000'li yıllardan günümüze kadar geçen süreçte, sermayenin katı atık yönetimindeki artan egemenliğinin temelinde düzenleyici neoliberal ekonomi politikalarını destekleyen yasalar ve sözleşmeler yer almıştır. Bu süreçleri özetlemek gerekirse; İlk olarak, IMF, DB ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar, sermayenin uluslararası düzeyde serbestçe dolaşımını sağlamayı amaçlayarak ekonomi politikaları üretmektedir. İkinci olarak, devletler (örneğin, üçüncü bölümde incelenen Türkiye), büyük ölçüde bu kuruluşların tasarlamış olduğu neoliberal reformları ülke genelinde uygulamaya hazır hale getirerek yasallaştırmaktadır. Bu bağlamda, devletin iki önemli rolü bulunmaktadır. İlk olarak, devlet neoliberalizmin uygulanma sürecinde bir araç rolü oynar ve neoliberal öğretileri kapsayan ekonomi politik kararları ve hukuki düzenlemeleri gerçekleştirmekle sorumludur. İkinci olarak,

devleti temsil eden ve neoliberal düzenin uygulanmasını ve sürdürülmesi için denetim rolünü üstlenen bir merkezi yönetim söz konusudur. Örneğin, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, katı atık yönetiminde neoliberal ekonomi politikalarının uygulanması için denetleyici bir rol üstlenir ve merkezi yönetimi temsil eder. Son olarak, merkezi yönetimden gelen kararları hayata geçiren yerel yönetimler olarak EBB ve ETİB, katı atık yönetiminde sermayeyi ve onun karını öncelikli hale getirir ve kendisi büyük ölçüde katı atık yönetimindeki bürokratik süreçleri yürütmekten sorumlu olur.

Türkiye bağlamında elde edilen bulgular, 2010’lu yılların sonlarına doğru kapitalistleşmiş ülkelerin (İngiltere, Almanya) Türkiye’nin bazı illerine, (örn; Mersin ve Adana’ya) yasadışı atık ihraç etmeye başladığını göstermektedir. Bu ihraç süreci, ekolojik krizi tetikleyen etken açısından kritik bir öneme sahiptir. Üçüncü bölümde detaylandırıldığı üzere, söz konusu atık krizi, kapitalistleşen ülkelerin kendi sınırları içinde çözmesi gereken bir sorundur. Fakat söz konusu ülkeler, ortaya çıkan katı atık krizini dışsallaştırılmayla çözmeye yönelerek, 2017 yılından itibaren Türkiye’ye göndermeye başlamıştır. Böylelikle, küresel düzeyde bir metabolik yarık oluşumu gözlemlenmiştir. Türkiye’nin ithal ettiği bu atıkların büyük bir kısmı geri dönüştürülemede, bu da ekosistem üzerinde kalıcı ve yıkıcı etkiler bırakmaktadır. Bu durum, kapitalistleşmiş ülkelerin ve sermayenin, kısa vadeli karlar uğruna doğada metabolik yarık oluşturarak uzun vadeli zararları pek de önemsemediğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, neoliberal kapitalizmin üretim ve tüketim döngüsündeki sürdürülemez doğası, çevresel adaletsizlik ve ekolojik tahribatın temel nedenlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Türkiye’nin katı atık ticaretindeki mevcut durum, sermayenin doğa üzerindeki egemenliğinin ve bu egemenliğin yarattığı metabolik çatlağın somut bir örneğidir.

Çalışmadan elde edilen bulgularla ortaya çıkan bir başka sonuca göre, EBB ve ETİB’in katı atık yönetimi, 2003 yılında yayımlanan “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” raporu ve bu rapor doğrultusunda tasarlanan, 2000’li yıllarda yürürlüğe giren bazı belediye yasalarına göre şekillenmiştir. Buna ek olarak, EBB’nin 1990’lı ve 2000’li yıllarda bazı atık krizleri yaşamasına rağmen, bu sorunları kısa vadede çözemediği, sermayenin bu sorunlara karşı tutumuna göre kararlar alındığı tespit edilmiştir. Günümüzde, EBB’nin üç ilçesinde (Tepebaşı, Odunpazarı, Alpu) katı atık yönetiminin her bir süreci istikrarlı bir şekilde yürütülmektedir. Bu ilçelerde katı atık yönetim süreçlerinde belediyelerden ziyade sermaye belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum, EBB’nin çevre ve toplum sağlığını koruyacak bir katı atık yönetimi oluşturma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, mülakatlar ve doküman analizleri, EBB’nin diğer ilçelerinde düzensiz depolama sorununun hala devam

ettiğini ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni, ilgili ilçelerde katı atık yönetimine dahil olacak sermayenin mevcut olmamasıdır. Daha açık bir ifadeyle, EBB'nin 11 ilçesinde günümüzde dahi var olan katı atık krizini ortadan kaldırmayı, sermaye birikimini belirleyen en önemli etken olarak kar motivasyonu gibi itici bir güç belirlemektedir. Bu bağlamda, James O'Connor'un doğanın kapitalistleştirilmesi kavramı önem kazanmaktadır. O'Connor'a göre, kapitalist sistem doğayı sadece bir kaynak olarak görmekte ve bu kaynakları en yüksek kârı elde etmek amacıyla kullanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ekolojik bir kriz sürecinde bile sermaye kendi karını öncelikli hale getirecek kararlar dizini almaktadır. EBB'nin katı atık yönetiminde sermayenin belirleyici rol oynaması, doğanın kapitalistleştirilmesi veya doğanın yeniden yapılandırılması sürecinin bir yansımasıdır. Bu süreçte, doğanın ve çevrenin korunması, ekonomik kazanç elde etme amacıyla ikincil plana atılmaktadır. EBB'nin bazı ilçelerindeki düzensiz depolama sorununun devam etmesi, sermayenin mevcut olmadığı yerlerde çevresel sorunların çözümsüz kalmasıyla doğrudan ilişkilidir. Sonuç olarak, EBB'nin katı atık yönetimi, doğanın kapitalistleştirilmesi bağlamında değerlendirildiğinde, çevre ve toplum sağlığını koruyacak bir sistem oluşturma potansiyeline sahip olmakla birlikte, sermaye odaklı kararların bu potansiyeli sınırladığı görülmektedir.

Çalışma bulguları kapsamında belirtilmesi gereken son husus ise, EBB ve ETİB'in 2000'ler ve sonrasında yaşamış olduğu bütçe eksikliği sorununun aslında belediyeden ziyade merkezi yönetimden kaynaklandığıdır. Hem dördüncü bölümde detaylı bir şekilde incelemeye ve tartışmaya tabi tutulan hem EBB çevre raporları hem ETİB faaliyet raporları hem de mülakat sonuçları bu varsayımı kanıtlar niteliktedir. Öyle ki, merkezi yönetimden yerele aktarılan bütçe kısma operasyonunu ikinci bölümde ABD, İngiltere, Fransa gibi kapitalistleşmiş ülkelerde, üçüncü bölümde ise geç kapitalistleşen bir ülke olan Türkiye'de gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu kararın neoliberal ekonomi politikalarla doğrudan bağlantısı olduğu da saptanarak, belediyelerin mali eksiklik yaşamasının temelinde, sermaye için kar alanı yaratma gayesinin bulunduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, belediyelerdeki bütçe kısıtı, EBB ve ETİB'ten ziyade merkezi yönetimin bilinçli bir şekilde almış olduğu bir karardır. Bu bağlamda, ilgili kararı değiştirebilecek yetkiye sahip olan aktör de merkezi otoritedir.

Tez çalışmasının sonuçlarından yola çıkarak, bu konu üzerine çalışacak olan gelecek araştırmacılar için bazı sınırlılıktan bahsetmek ve birkaç öneride bulunmak son derece önemlidir. Bu bağlamda, çalışmanın odak noktası olan ETİB ve EBB'nin çevre ve faaliyet raporlarında bazı sınırlılıkların olduğunu belirtmekle başlanılabilir. Şöyle ki, EBB'nin 2000-2012 yıllarını kapsayan toplam 12 çevre raporundan sadece 4 tanesine zorlu uğraşlar sonucunda

erişim sağlanabilmiştir. Diğer taraftan, Tepebaşı'nın 1994 yılında kurulmasına karşın, ETİB için faaliyet raporları 2009 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Bunun olası nedeni, Tepebaşı'nın ilçe statüsünü 2008 yılında kazanmasıdır. Bu bilgiler kapsamında, hem EBB hem de ETİB için 2000'li yılların katı atık yönetimine yönelik bilgilerin oldukça sınırlı olduğu söylenmelidir. Bahsi geçen sınırlılık, araştırmacının çalışmanın ilgili dönemlerini incelerken kısmi zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Örneğin, EBB'de atık patlama olaylarının ne zaman başladığı, ETİB'in 2000'li yıllardaki katı atık yönetimini nasıl yürüttüğü gibi sorulara tam bir yanıt bulunamamıştır. EBB'nin 2000'li yılları kapsayan ve erişim sağlanan raporlarında ise, bu sorulara sınırlı bir yanıt bulunmuştur. Bu sınırlılıklar, EBB ve ETİB'in katı atık yönetimini gelecek dönemlerde inceleyecek araştırmacıların çalışma sürecinde karşılaşılabileceği olası zorluklardan biridir.

Gelecek araştırmacılar için öneride bulunabilecek önemli bir konu, EBB'nin diğer ilçelerindeki katı atık yönetim süreçlerine yönelik eksik bir literatürün olduğu ve buna yönelik detaylı bir şekilde çalışma yapılması gerekliliğidir. Araştırmacılar, Odunpazarı İlçe Belediyesi ve ETİB'in ve kısmi olarak Alpu ilçesinin sahip olduğu kurumsal yapıya EBB'nin diğer ilçelerinin neden sahip olmadığını araştırabilirler. EBB'nin katı atık yönetime sahip olmadığı 11 ilçenin web sitesinde yer almayan fakat mevzuatta var olan bir katı atık yönetimi süreci varsa, bu süreçlerin nasıl yürütüldüğü, neoliberal ekonomi politikalarının ve sermayenin bu süreçlerdeki rolü üzerine derinlemesine bir çalışma yapılabilir. Bu eksikliğin doldurulması, EBB'nin daha düzenli bir katı atık yönetimine geçerek çevresel kirliliği azaltmasına yardımcı olabilir. Bir diğer öneri ise, Türkiye'nin 2010'lu yıllarda hızla artan yasa dışı atık ticareti üzerine detaylı bir araştırma yapılması gerekliliğidir. Türkçe literatürde, Türkiye'nin atık ticaretini ekolojik, ekonomik, toplumsal ve kurumsal boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir çalışmanın eksikliği oldukça belirgindir. Bu bağlamda yapılacak araştırma, bu önemli boşluğu büyük oranda doldurabilir ve konuya ilişkin derin bir anlayış sağlayabilir.

Son olarak, Türkçe literatüre göz gezdirildiğinde, neoliberalizmin katı atık yönetimine güçlü bir etkisinin olduğu savıyla çalışma yürüten ve bunu bir ölçüde kanıtlayan çalışma sayısının yok denilecek kadar az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu tez çalışmasının katı atık yönetiminde neoliberal ekonomi politikaların etkisini göstermesi ve sermayenin ilgili yönetim alanındaki egemenliğini saptaması bağlamında Türkçe literatüre önemli bir katkıda bulunduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 248-263.
- Acar, E. (2018). *Küreselleşme, Neoliberalizm ve Su Yönetimi*. Bursa: Ekin.
- Ahmad, F. (1983). Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7. Cilt* içinde İstanbul: İletişim.
- Akarçay, E. ve Suğur, N. (2016). Eskişehir'de Kentin ve Tüketim Mekanlarının Dönüşümü, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 71 (3), 797-825.
- Akdemir, M. (2016). *Neoliberal Politikaların Yeni Kentsel Yoksullar Üzerindeki Etkisi: Ankara Atık Toplayıcıları Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçay, Ü. (2019). Türkiye'de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (147), 46-71.
- Akmeşe, A. (2019). *Türkiye'de Katı Atık Yönetimlerinde Yerel Yönetimlerin Rolü, Antalya Muratpaşa Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP. (2011). *Türkiye Hazır Hedef 2023*, (AKP) 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi.
- Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP (2018). *Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye, Yaparsa Yine AK Parti Yapar*, Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Beyannamesi 2018.
- Albo, G. (2007). The Limits of Eco-Localism: Scale, Strategy, Socialism. *Socialist Register*, 43.
- Altınay, A. ve Akıncı S. Ö. (2018). Sanayi Devriminden 1990'lara Dünyadaki Finansal Yapının Gelişimi ve Bretton Woods Kurumlarının Ortaya Çıkış Süreci, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2 (5), 1-18.
- Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları, *Toplum ve Demokrasi*, 3 (6-7), 75-102.
- Arun, F. (1972). *Türkiye ve Dış Ülkelerde Çöp Konusu*. Ankara: Kardeş Matbaası.

- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. Ankara: De Ki.
- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2009). Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi. Mütevellioğlu, N. ve Sinan, S. (Editörler), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ataay, F. (2015). Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 20-39.
- Ataş, T, N. (2020). Dünyanın Bunalımı: Plastik Atık İthalatı, <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/dunyanin-bunalimi-plastik-atik-ithalati/> (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Avacı, M, G. (2022). Döngüsel Ekonomi Çerçevesinde Türkiye'de Atık İthalatının Belirleyicileri: Çekim Modeli Analizi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı: 170-193.
- Aytaç, E. (2013). Türkiye: Dengeli ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme Peşinde, Şenses, F. Öniş, Z ve Bakır, C (Editörler). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, içinde İstanbul: İletişim.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2005). *2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB).
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2008). *2008 Kavşağında Türkiye Siyaset, İktisat ve Toplum*. İstanbul: Yordam.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2011). *Ücretli Emek ve Sermaye, Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları*. İstanbul: Yordam.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2012). *IMF Denetiminde 10 Uzun Yıl 1998-2008, Farklı Hükümetler Tek Siyaset*. İstanbul: Yordam.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015). *AKP'li Yıllarda Emegın Durumu*. İstanbul: Yordam.
- Baktır, E. M. (2014). Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), <https://www.istemiparman.com.tr/hizmet-ticareti-genel-anlasmasi/>. (Erişim tarihi: 02.07.2023)
- Balcıgil, O. (1983). Türkiye'de Çevre Kirlenmesi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2. Cilt, içinde İstanbul: İletişim.

- Barles, S. (2014). *History of Waste Management and the Social and Cultural Representations of Waste*, In: Agnoletti, M., Neri Serneri, S. (eds) *The Basic Environmental History. Environmental History*, vol 4. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-09180-8_7
- BBC News Türkçe. (2018). 1980’li Yıllarda Türkiye: Turizm mi Daha Önemli Yoksa Doğa mı?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45478972>. (Erişim tarihi: 15.05.2024)
- BBC News Türkçe. (2023). Eurostat: Türkiye 2022’de Avrupa’dan En Çok Geri Dönüştürülebilir Plastik İthal Eden Ülke Oldu, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pejnn3yr6o.amp>. (Erişim tarihi: 05.12.2023)
- Bekmen, A. (2018). Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye, (Çev: Deniz, K). Akça, İ. Bekmen, A. ve Özden, A. B (Editörler). *Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, içinde (s. 69-103). İstanbul: İletişim.
- Berksü, Ö. Z. (2023). Görmediğim Atık Benim Değildir, <https://vesaire.org/gormedigim-atik-benim-degidir/>. (Erişim tarihi: 16.05.2024)
- Bilgili, M. Y. (2020). Katı Atık Yönetiminde Kullanılan Bazı Kavramlar ve Açıklamaları, *Avrasya Terim Dergisi*, 8 (2), 88-97.
- Bizim Şehir (2018). Çöpten Elektrik Enerjisi Üretiyoruz, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Duyuru Bülteni, (60), 8-9.
- Bond, P. (2007). Sahra Altı Afrika’da Neoliberalizm: Yapısal Uyumdan NEPAD’a, Saad-Filho, A. ve Johnston, D (Editörler). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Çev: Başlı, Ş. Ve Öncel, T). içinde (s. 374-385). İstanbul: Yordam.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1983). Türkiye’de Devletçilik, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2022). Kriz Ortamı ve Toplumsal Bunalım, *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 612-618.
- Bulca, A. (1983). Çevre Sorunları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.

- Buğra, A. (2021). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim.
- Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı. (2011). *TR 41 Bölgesi Çevre Durum Raporu 2011*, Bursa.
- Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı Eskişehir Yatırım Destek Ofisi. (2017). Eskişehir.
- Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı Eskişehir Yatırım Destek Ofisi. (2018). *Animasyon Sektörü Raporu 2018*. Eskişehir.
- ChathamHouse.(2020).<https://circulareconomy.earth/trade?year=2000&importer=792&category=194&units=value&autozoom=1>. (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Clarke, S. (2007). Neoliberal Toplum Kuramı”, Saad-Filho, A. ve Johnston, D (Editörler). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Çev: Başlı, Ş. Ve Öncel, T). içinde (s. 91-106). İstanbul: Yordam.
- Cleaver, H. (2002). Doğa, Neoliberalizm Sürdürülebilir Kalkınma Charybdıs ve Scylla Arasında, Bayram, Ö. (Editörler). *Özgür Üniversite Forumu*.
- Corporate & Public Strategy Advisory Group, CPS. (2012). *Atık Yönetimi Hakkında AB Müktesebat Rehberi*. İstanbul & Brüksel.
- Creswell, W. J. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Takıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Çev: M. Bütün, S. B. Demir). Ankara: Siyasal.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. Ankara: İmge.
- Çelikyay, H. H. (2021). Türkiye’de Çevre Politikaları: Kalkınma Üzerinden Bir İnceleme, *İktisadi ve İdari Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 185-205.
- Çeken, G. (2017). *Ekolojik Tekinsizlik: Sosyo-Kültürel Bağlamda Çöp ve Katı Atık Sorunu (Ankara Üniversite ve Bilkent Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2003). *Türkiye Çevre Atlası*. Ankara: ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı.
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)*. Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2006). *AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2006-2023)*.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2023). *Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı*.

Çoban, A. Özlüer, F. Erensü, S. Akdemir, Ö. Üstün, B. (2015). Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa, Çoban, A. (Editör). *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji*, içinde Ankara: İmge.

Çoban, A. (2021). Ekolojik Marksizm ve Ekososyalizm Yaklaşımları, http://www.aykutcoban.org/yayinlar/makaleler/Coban_Ekolojik%20Marksizm%20ve%20Ekososyalizm_Polen_yay%C4%B1n_14.8.21.pdf. (Erişim tarihi: 07.11.2022)

Dede, E. (2000). Yerel Yönetimler ve Yap-İşlet-Devret Modeli, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi.

Demirel, H. (2006). *Katı Atık Sorunlarıyla İlgili Yerel Yönetimlerin Politikaları*, Tezsiz Yüksek Lisans Tezi Dönem Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demircan, Ç. (2016). Çöpte Saklı Değer, Değere İçkin Emek: Çöpün Ekonomi Polisiği, *Sosyal Araştırmalar Vakfı Katkı Dergisi*, (2), 47-65.

Dinçer, Ö. ve Yılmaz, C. (2003). *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*, Ankara: T.C. Başbakanlık.

Disk/Genel-İş, Kigem. (1998). *Yerel Yönetimler, Yerelleştirme, Özelleştirme, Yabancılaştırma*. Ankara.

Doğan, E. A. (1999). *Küreselleşme ve Kentlerin Dönüşümü – Mersin Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğru, H. E. (2021). *Çılgın Projelerin Ötesinde TOKİ, Devlet ve Sermaye*. İstanbul: İletişim.

Dumenil, G. ve Dominique, L. (2007). Neoliberal Karşı Devrim, Saad-Filho, A. ve Johnston, D (Editörler). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Çev: Başlı, Ş. Ve Öncel, T) içinde (s. 25-42). İstanbul: Yordam.

Durmuş, M. (2009). Kapitalizmin Krizi ve Türkiye’ye Yansımaları, *Mülkiye Dergisi*, 33 (263), 9-26.

Eurostat. (2020). Turkey: Main Destination for EU’s Waste,

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200416-1#:~:text=The%20waste%20imported%20from%20non,EUR%2012.8%20billion%20in>

[%202019.&text=T%C3%BCrkiye%20is%20the%20largest%20destination,as%20much%20as%20in%202004.](#) (Erişim tarihi: 04.12.2023)

Euronews. (2023). Geri Dönüşüm Oranı: Atık Arıtmada Türkiye’de ve Avrupa’da Durum Ne?, <https://tr.euronews.com/2023/08/01/geri-donusum-orani-atik-aritmada-turkiyede-ve-avrupada-durum-ne>. (Erişim tarihi: 05.12.2023)

Eken, M ve Eryılmaz, B. (1990). Mahalli İdarelerde Özelleştirme Politika ve Uygulamaları, *Türk İdare Dergisi*, (387), 55-99.

Ekzen, N. (2009). AKP İktisat Politikaları 2002-2007, Uzgel, İ. Bülent, D (Editörler) *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, içinde İstanbul: Phoenix.

Engels, F. (2019). *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu (Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan)*. (Çev: Emre, O). İstanbul: Ayrıntı.

Erol, P. (2002). Hizmet Ticareti Genel Anlaşması GATS ve Tüm Hizmetlerin Kapitalist Çevrime Dahil Edilmesi, *ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü’nün Uluslararası Konferansı’na sunulmuş tebliğ*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ankara, 3-5 Temmuz.

Ersoy, A. (1995). Türkiye’nin Gündemindeki Çevre, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken, 11. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.

Ertin, G. (1994). Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi, *Anadolu Üniversitesi Yayınları*: 773.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. (2024). İdari şema, <https://www.eskisehir.bel.tr/idari-sema>. (Erişim tarihi: 14.06.2024)

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi. (2011). *2010 Yılı Faaliyet Raporu*, Eskişehir.

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi. (2014). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, Eskişehir.

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi (2021). “Dönüşümde Tepebaşı Modeli Örnek Oluyor”, <https://www.tepebasi.bel.tr/hd.asp?hid=10033>. (Erişim tarihi: 08.06.2024)

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi. (2023). *2022 Yılı Faaliyet Raporları*, Eskişehir.

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi. (2024). *2024 Yılı Performans Programı*, Eskişehir.

Fine, B. (2008). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler*. (Çev. A, Kars). İstanbul: Yordam.

Foster, B. J. (2001). *Marx’ın Ekolojisi*. (Çev. E. Özkaya). Ankara: Epos.

- Foster, B. J. (2015). Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak, Foster, B. J. Dobrovolski, R. Magdoff, F. Clark, B. York, R. Amin, S. Wallis, V ve Li, M (Editörler). *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, (Çev. A. Galip). İstanbul: Kalkedon.
- GENEL-İŞ Emek ve Araştırma Dergisi. (1999). *Katı Atık Sektöründe Gelişmeler ve Sendikal Görevler*. (2), 1-17, Ankara: GEAD.
- Göymen, K. (1983). Türkiye’de Yerel Yönetim, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 10. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- Greenpeace Türkiye (2019). Plastik Atıkların Yeni Adresi: Türkiye, <https://www.greenpeace.org/turkey/haberler/plastik-atiklarin-yeni-adresi-turkiye/>. (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Greenpeace Türkiye. (2020). Türkiye Plastik Çöplüğü Olmasın, <https://www.greenpeace.org/turkey/harekete-gec/turkiye-plastik-coplugu-olmasin/>. (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Greenpeace Türkiye. (2021a). Türkiye Yine Avrupa’dan En Çok Plastik Çöp Alan Ülke Oldu, <https://www.greenpeace.org/turkey/basin-bultenleri/turkiye-yine-avrupadan-en-cok-plastik-cop-alan-ulke-oldu/>. (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Greenpeace Türkiye. (2021b). Plastik Atık İthalatında Büyük Zafer, *Greenpeace Türkiye Dergisi*, sayı 162.
- Greenpeace Türkiye. (2022a). *Atık Oyunları Geri Dönüşümsüz Hayatlar*. Greenpeace Akdeniz.
- Greenpeace Türkiye. (2022b). Basın Açıklaması: Adana Plastik Atık İthalatı, <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-tesco-recycle-plastic-waste-pledge-falls-short/>. (Erişim tarihi 04.12.2023)
- Göçmen, A. (2014). *Bretton Woods Kuruluşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri*, Dönem Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökbayrak, Ş. (2003). Belediyelerce Sunulan Yerel Hizmetlerin Özelleştirilmesinde Farklı Ülke Deneyimleri, *Emek Araştırma Dergisi*, (1), 101-114.
- Göncü, A. Çetin, İ. ve Top, E. (2018). Öğretmen Adaylarının Kodlama Eğitimine Yönelik Görüşleri: Bir Durum Çalışması, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*, (48), 85-110.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. İstanbul: Belge Yayınları.

- Gül, M. (2020). *Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, B. A. (2001). *Çöp Hizmetleri Yönetimi*. Ankara: TODAİE.
- Güler, B. A. (2005). *Devlette Reform Yazıları, Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*. Ankara: Paragraf.
- Güler, N. (2018). *Kentleşme Sürecinde Katı Atık Yönetimi ve Kocaeli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günday, M. Bayman, T. Orak, Ç. C. (2010). Katı Atık Bertaraf Hizmetlerinin Özel Kişilere Gördürülmesi, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 23 (90), 395-419.
- Gündoğdu, S. (2019). Plastik Çöp Ticareti: Değerin Çöpe Dönüşümü, <https://t24.com.tr/k24/yazi/plastik,2369>. (Erişim tarihi: 15.05.2024)
- Güngen, A. R. (2018). Türkiye’nin 2018 Krizi: Nereden Nereye, *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 449-452.
- Gürakar, Ç. E. (2018). *Kayıрма Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.
- Gürüş, A. E. (2019). *The Waste Pickers of Istanbul: A Case Study*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, Ç. S. (2013). *Neoliberal Politikaların Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev: Onacak, A). İstanbul: Sel.
- Harvey, D. (2022). *Anti-Kapitalist Günlükler*. (Çev: Özmakas, U). İstanbul: Sel.
- Hunt, K. E. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (Çev: Müfit, G). Ankara: Dost.
- Hürriyet. (2022a). Bakan Kurum: Tehlikeli Atıkların İthalatı Yasak, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-kurum-tehlikeli-atiklarin-ithalati-yasak-42033919>. (Erişim tarihi: 04.12.2023)
- Hürriyet. (2022b). Eurostat’a Göre Atık İthalatında Türkiye Birinci Oldu, Bakan Yardımcısı İtiraz Etti: Çöp Değil Sanayi Hammaddesi, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/eurostata-gore-atik-ithalatinda-turkiye-birinci->

[oldu-bakan-yardimcisi-itaraz-etti-cop-degil-sanayi-hammaddesi-42071051](#). (Erişim tarihi: 05. 12.2023)

İlgar, E. (2008). *Kent Kimliği ve Kentsel Değişimin Kent Kimliği Boyutu: Eskişehir Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

ITC Türkiye. (2024). Hakkımızda, Eskişehir, <https://www.itcturkiye.com/tr> . (Erişim tarihi: 20.07.2024)

Kaptan, O, H. (1996). *Çevre Sorunlarının Ekonomik Etkileri ve Eskişehir Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaçay, H. (2016). Bretton-Woods Kuruluşları, New-York Uzlaşısı ve Yoksullukla Mücadele Politikaları, *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 34 (1), 93-114.

Kartal, F. (2000). Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması Çerçevesinde Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi: Ankara'dan Örnekler, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 9 (1), 58-80.

Karakuzu, S. (2010). *Türkiye'de Çevre Politikalarının Gelişimi ve Çevre Vergilerinin Uygulanabilirliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaygalak, S. (2001). Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/ Demirtaş Mahallesi Örneği *Praksis Dergisi*, (2), 124-172.

Kazgan, G. (1993). *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdelem*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2017). Giriş. Barbados, F. R. ve J. E. Zurcher (Editörler), *Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye*, içinde (s. 1-7). Ankara: Efil.

- Keyder, Ç. (1983). İktisadi Gelişmenin Evreleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 4. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.
- Kepenek, Y. (1983). Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- Koçak, S. M. (2006). *Çevre Sorunları ve Ulusal Yazılı Basın*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kovel, J. (2005). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis.
- Kulaç, A. (2006). *Eskişehir Tepebaşı Belediyesi İçin Katı Atık Yönetim Sistemi Seçiminde Analitik Serim Süreci (ANP) Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, Ö. (2019). *Dünya Bankası’nın Türkiye’deki Kalkınma Anlayışına Etkisi ve Sosyal Politikaya Yansımaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marx, K. (1969). *Theories Of Surplus Value*. Moscow: Progress Publishers.
- Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi [Feurbach]*. (Çev: Belli, S). Ankara: Sol.
- Marx, K. ve Engels, F. (2017). *Gotha ve Erfurt Programları Üzerine*. (Çev: Özalp, E). İstanbul: Yordam.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma*. (Çev: S. Turan). Ankara: Nobel.
- Newton E. David. (2020). *Waste Managment*. California: ABC- CLIO.
- Ocak, S. (2022). Türkiye’nin Yeni Çevre Sorunu: Geri Dönüşüm, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-yeni-%C3%A7evre-sorunu-geri-d%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm/a-61498695> . (Erişim tarihi: 05.12.2023)
- O’Connor, J. (1998). *Natural Causes. Essays in Ecological Marxism*. New York: Guilford Press.
- O’Connor, (2000). Sürdürülebilir Kapitalizm Mümkün mü?, çev: Orhangazi, Ö. Demirer, G. N, Durum, M. ve G. Özgür (Editörler), *Marksizm ve Ekoloji*, içinde Ankara: Öteki.

- O'Connor, J. (2004). *Selling Nature*.
- Onay, T. T. Küçük, A. M. Vardar, S. Yücel, T. (2021). *Türkiye’de Plastik Atık Sorunu ve Politika Önerileri*. WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı).
- Orhan, G. (2013). Türkiye’de Çevre Politikaları: Değişen Söylemler ve Değişmeyen Öncelikler, *Memleket Siyaset Yönetim*, 8 (19), 1-24.
- Orhangazi, Ö. Özgür, G. (2000). Küresel Çevre Kirlenmesi ve Türkiye. Demirer, G. N, Durum, M. ve G. Özgür (Editörler), *Marksizm ve Ekoloji*, Ankara: Öteki.
- Övgün, B. (2011). Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 263-281.
- Özer A. Ö. (1995). Güncel Bir Tartışma: Sürdürülebilir Kalkınma, *Planlama Dergisi* 3-4: 21-26.
- Öztürk, R. (2007). *Porsuk Çayı Çevre Sorunları ve Bunların Çözümlemesinde Havza Yönetimi Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Palabıyık, H. (2001). *Belediyelerde Kentsel Katı Atık Yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palley, I. T. (2007). Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması. Saad-Filho, A. ve Johnston, D (Editörler), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Çev: Başlı, Ş. Ve Öncel, T). içinde (s. 42-59) İstanbul: Yordam.
- Paul, M. (2016). *Kapitalizm Sonrası Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*. (Çev: Alpagut, Ş). İstanbul: Yordam.
- Pichtel, J. (2005). *Waste Management Practices: Municipal, Hazardous, and Industrial*, New York: Taylor & Francis Group.
- Saad-Filho, A. (2007). Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler, Saad-Filho, A. ve Johnston, D. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Çev: Başlı, Ş. Ve Öncel, T). içinde (s. 191-202). İstanbul: Yordam.
- Saad (2019). James Richard O’Connor’s Ecological Marxism, *Capitalism Nature Socialism*, 30 (4), 1-12, DOI: 10.1080/10455752.2018.1495307.

- Salihoğlu, S. (2000). Belediyelerde Özelleştirme ve İşçi Hakları, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi.
- Salihoğlu, S. (2005). Yerelden Küresele Çöp Hizmetleri Sunumu, *GENEL-İŞ Emek Araştırma Dergisi*, 2 (21), 1-26.
- Spence, M. (2000). Capital Against Nature: James O'Connor's theory of the second contradiction of capitalism, *Capital & Class*, 24 (3), 81-110.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin bir Fırsat mı, Engel mi ?, *ERC - Economic Research Center*, Middle East Technical University.
- Solak, G. S. ve Pekküçükşen, Ş. (2018). Türkiye’de Kentsel Katı Atık Yönetimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (3), 654-683.
- Sönmez, M. (1995). 1980’lerden 90’lara Bölgesel Gelişme, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 12. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G. F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Ölçme Aracı Hazırlama*. Ankara: Anı.
- Shaw, S. J. (2003). *Eight Great Myths of Recycling*, The Center For Free Market Environmentalism, (28), 3-26.
- Sipahioğlu, Ö. B. (2023). Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye Atık İhracatının Aşamalı Olarak Durdurulması Kararı, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, <https://ataum.ankara.edu.tr/2023/05/02/blog-yazisi-43/>. (Erişim tarihi: 16.05.2024)
- Şaylan, G. (1983). Türkiye Cumhuriyeti’nde Devlet Yapısının Evrimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt*, içinde İstanbul: İletişim.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1978). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Atık Yönetimi Politikaları*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1994). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu, Çevre*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyon Raporu*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Çevre*.
- T.C. Çevre Bakanlığı. (2005). *Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği*.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2005). *2004 Yılı Eskişehir İl Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2006). *Eskişehir İl Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *Eskişehir İl Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2009). *Eskişehir İl Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Sıfır Atık El Kitapçığı*. Çevre Genel Müdürlüğü.

- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2013). *2012 İl Çevre Durum Raporu*, Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2014). *Eskişehir İli 2013 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2015). *Eskişehir İli 2014 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2016). *Eskişehir İli 2015 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Eskişehir İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *Eskişehir İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). *Eskişehir İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020a). *Eskişehir İli 2019 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020b). *Eskişehir İli 2020 Yılı Çevre Durum Raporu*. Eskişehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). Bakan Kurum: Türkiye Hiçbir Zaman Çöp İthalatı Yapmadı, <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-turkiye-hicbir-zaman-cop-ithalati-yapmadi-bakanlik-faaliyetleri-31916#:~:text=T%C3%BCrkiye%20hi%C3%A7bir%20zaman%20%C3%A7%C3%B6p%20ithalat%C4%B1,belgesi%20d%C3%BCzenlenmesini%20zorunlu%20hale%20getirdik>. (Erişim tarihi: 16.05.2024)
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). *Eskişehir İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu*. T.C. Eskişehir Valiliği, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023b). *Eskişehir İli 2022 Yılı Çevre Durum Raporu*. T.C. Eskişehir Valiliği, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.

- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023a). <https://cygm.csb.gov.tr/dongusel-ekonomi-ve-atik-yonetimi-dairesi-baskanligi-i-85475>. (Erişim tarihi: 26.03.2023)
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı. (2007-2013)*.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı. (2014-2018)*.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Yerel Yönetimler*.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı, Çevre ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi Çalışma Grubu Raporu*.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2007). *Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi Performans Denetimi Raporu*.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2022). *Plastik Atık Yönetimi Sayıştay Raporu*.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Kuruldu, <https://www.sbb.gov.tr/cumhurbaskanligi-strateji-ve-butce-baskanligi-kuruldu/#:~:text=Strateji%20ve%20B%C3%BCt%C3%A7e%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1,ve%20B%C3%BCt%C3%A7e%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20kurulmu%C5%9F%20oldu>. (Erişim tarihi: 03.06.2024)
- TÇSV. (1991). *Türkiye’nin Çevre Sorunları*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Tekeli, İ. (1996). Habitat II Konferansları Yazıları, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Tekeli, İ. (2017). 1980’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama, Barbados, F. R. ve J. E. Zurcher (Editörler), *Modernizmin Yansımaları: 80’li Yıllarda Türkiye içinde* (s. 7-49). Ankara: Efil.
- Tekin, F. Ö. (2020). *Evsel Katı Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm*. Ankara: Nobel.
- TMB Tanıtım ve Medya Başkanlığı. (2015a). *2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- TMB Tanıtım ve Medya Başkanlığı. (2015b). *2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- TMB Tanıtım ve Medya Başkanlığı. (2015c). *2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*.

- Topçu, H. F. (2017). Uluslararası Düzeyde Elektrikli ve Elektronik Atıkların (E-ATIK) Ticareti ve Sorunlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (15), 1689-1705.
- Tunçay, M. (1983). Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8. Cilt.* içinde İstanbul: İletişim.
- Türel, O. (2017). *Küresel Tarihçe, 1945-1979*. İstanbul: Yordam.
- Wilson, D. G. (1976). A Brief History Of Solid-Waste Management, *International Journal Environmental Studies*, (9), 123-129.
- Wood, M. E. (2021). *Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış*. (Çev: Aşkın, C, A). İstanbul: Yordam.
- Wood, M. E. (1999). *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*. Ankara: Epos.
- World Bank. (2018). *What A Waste 2.0 A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank. (2022). Solid Waste Management, <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/brief/solid-waste-management>. (Erişim tarihi: 29.06.2023)
- Uğurlu, Ö. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "Çevresel Hassasiyet İhya" Etme Politikaları: Yapar Gibi Yıkarak, Koray, M. ve A. Çelik. (Editörler), *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, içinde, İstanbul: İletişim.
- Veral, S. E. Ve Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 1-19.
- Veri Kaynağı. (2022). Yıllara Göre Plastik Atık İthalatı, <https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-plastik-atik-ithalati/>. (erişim tarihi: 04.12.2023)
- Yalın, İ. (2022). Antroposen Çöp Çağı; Çöpün Kültür Tarihi (2) | İnsan Atıklarıyla Atmadıklarının Toplamı, <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/antroposen-cop-cagi-copun-kultur-tarihi-2-insan-attiklariyla-atmadiklarinin-toplami,37268>. (Erişim tarihi: 29.06.2023)

- Yaslıkaya, R. (2004). *Katı Atık Hizmetlerinde Özelleştirme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşilyurt, F. E (2022). Marmara Denizinden Toplanan Atık Miktarı 30 Tona Ulaştı <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/marmara-denizi-nden-toplanan-atik-miktari-30-tona-ulasti/673349>. (Erişim tarihi: 08.09.2023)
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yücel, İ. (2018). *Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, E. (1996). *Yerel Hizmetlerin Üretilmesinde Yeni Yaklaşımlar: Özelleştirme Yöntemleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zürcher, J. E. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.
- 14.04.1930, 1471 Sayılı Resmi Gazete.
- 24.04.1930, 1489 Sayılı Resmi Gazete.
- 11.08.1983, 18132 Sayılı Resmi Gazete.
- 09.07.1984 18452 Sayılı Resmi Gazete.
- 14.03.1991, 20814 Sayılı Resmi Gazete.
- 20.05.1993, 21586 Sayılı Resmi Gazete.
- 09.09.1993, 21693 sayılı Resmi Gazete.
- 13.06.1994, 21959 Sayılı Resmi Gazete.
- 27.08.1995, 22387 Sayılı Resmi Gazete.
- 23.06.1997, 23028 Sayılı Resmi Gazete.
- 21.01.2004, 25353 Sayılı Resmi Gazete.
- 18.03.2004, 25406 Sayılı Resmi Gazete.

03.07.2005, 25873 Sayılı Resmi Gazete.

22.03.2008, 26824 Sayılı Resmi Gazete.

02.04.2015, 29314 Sayılı Resmi Gazete.

25.01.2017, 29959 Sayılı Resmi Gazete.

18.05. 2021, 31485 Sayılı Resmi Gazete.

10.08.2021, 31537 Sayılı Resmi Gazete.

EKLER

EK 1

Evrak Kayıt Tarihi: 01.02.2024 Protokol No: 689672

Tarih: 26.02.2024

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Yüksek Lisans Tez Çalışması
KONU:	Sosyal Bilimler
BAŞLIK:	Atık Yönetiminde Özelleştirme: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Örneği
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Dr. Öğr. Üyesi Havva Ezgi DOĞRU
TEZ YAZARI:	Vugar ASGAROV
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Olumlu